

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Památkářská činnost Kamila Hilberta (1869 – 1933)

Jitka Císařová

Diplomová práce

2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jitka Císařová**
Osobní číslo: **H09633**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny - Soudobé dějiny**
Název tématu: **Architektonická a restaurátorská činnost Kamila Hilberta (1869 - 1933)**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude věnována architektonickým a restaurátorským aktivitám Kamila Hilberta (1869 - 1933), přičemž větší důraz bude kladen na jeho památkářskou činnost. Jejím základem budou rešerše plánových materiálů a písemností z fondů Archivu Pražského hradu, Literárního archivu Památníku národního písemnictví a Archivu Národního technického muzea, rešerše dobového tisku, literatury a odborných časopisů: Technický obzor, Architektonický obzor, Umění ad. Zpracovatelka zaměří svoji pozornost nejen na četné Hilbertovy realizace z oblasti obnovy památek a novostaveb, ale v práci budou zahrnuty i jeho nerealizované architektonické projekty a návrhy užitého umění. Výsledkem práce by mělo být zařazení díla Kamila Hilberta do kontextu vývoje české architektury na přelomu 19. a 20. století a na základě srovnání zejména s činností Ludvíka Láblera, působícího převážně na Kutnohorsku, bude charakterizována změna přístupu k památkám v této době.

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

Archiv architektury Národního technického muzea - Archiv Pražského hradu - Literární archiv Památníku národního písemnictví - Národní archiv - SOKA Kutná Hora - SOKA Louny - SOKA Mělník - SOKA Nymburk Architektonický obzor - Mitteilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale - Method - Památky archeologické a místopisné - Prager Presse - Styl - Svatováclavský sborník - Technický obzor - Umění BAŤKOVÁ, Růžena a kol. Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1). Praha, 1998. ISBN 80-200-0627-3. BLAŽÍČKOVÁ - HOROVÁ, Naděžda a kol. Dějiny českého výtvarného umění 3/2 1780 - 1890. Praha, 2001. ISBN 80-200-0735-0. FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. Umění, roč. 27, 1979. s. 67 - 76. FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. století na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. Acta Polytechnica, roč. 1, č. 2, 1974. s. 5 - 12. HAVLOVÁ, Ester - LUKEŠ, Zdeněk - SVOBODA, Jan E. Praha 1891 - 1918. Praha, 1997. ISBN 80-85983-20-6. HAVLOVÁ, Ester - NOLL, Jindřich - SVOBODA, Jan E. Praha 1919 - 1940: kapitoly o meziválečné architektuře. Praha, 2000. ISBN 80-7277-019-5. HOROVÁ, Anděla (ed.). Nová encyklopedie českého výtvarného umění A - M. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. KUDĚLKOVÁ - ADLEROVÁ, Alena a kol. Dějiny českého výtvarného umění 4/1-2 1890 ? 1938. Praha, 1998. ISBN 80-200-0587-0 (1. díl). ISBN 80-200-0623-0 (2. díl). PAVEL, Jakub. Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století. Od osvícenství do první světové války. Sborník archivních prací XXV. 1975, s. 143-293. PODLAHA, Antonín. Posvátná místa království Českého. Řada první, díl 1. Praha, 1907. POCHÉ, Emanuel a kol. Umělecké památky Čech 1 - 4. Praha, 1977, 1978, 1980, 1982. VLČEK, Pavel (ed.). Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha, 2004. VLČEK, Pavel a kol. Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany. Praha, 2000. ISBN 80-200-0832-2. VLČEK, Pavel a kol. Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3. HOROVÁ, Anděla (ed.). Nová encyklopedie českého výtvarného umění A - M. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tiskněná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

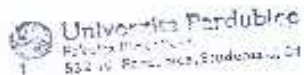
Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Pavel Panoch, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2010**

Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2012**

prof. PhDr. Petr Vavřík, OS.,
děkan

I.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiroušek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. října 2011

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V

dne

ANOTACE

Práce se zabývá činností Kamila Hilberta (1869 - 1933) v oblasti památkové péče. Na základě rozboru jím realizovaných restaurací památek jsou popsány změny, ke kterým v tomto oboru došlo v první třetině 20. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

památková péče, restaurace památek, první třetina 20. století

TITLE

Preservation activity of Kamil Hilbert (1869 - 1933)

ANNOTATION

The work applies to the preservation activity of Kamil Hilbert (1869 - 1933). There are described changes of this discipline on the basis of analysis of his restoration projects.

KEYWORDS

historic preservation, restoration of historical monuments, the 1st third of the 20th century

Obsah

Úvod.....	8
Život	10
Ochrana památek na konci 19. a v první třetině 20. století	16
Kamil Hilbert a památková péče	21
Praha – katedrála sv. Víta.....	30
Kouřim – kostel sv. Štěpána.....	48
Praha – kostel sv. Martina ve zdi	53
Čáslav – kostel sv. Petra a Pavla	57
Mělník – kostel sv. Petra a Pavla	62
Nymburk – kostel sv. Jiljí	67
Plzeň – chrám sv. Bartoloměje a Šternberská kaple	71
Chrám sv. Bartoloměje	71
Šternberská kaple	78
Třebíč – bazilika sv. Prokopa	85
Méně rozsáhlé projekty	88
Závěr.....	96
Résumé.....	101
Obrazová příloha.....	103
Seznam pramenů a literatury	112
Prameny	112
Články v periodikách a sbornících.....	114
Literatura.....	121

Úvod

Na přelomu 19. a 20. století došlo k zásadním změnám v oblasti památkové péče a jejího teoretického zakotvení. Památky přestaly být chápány jako doklady vyspělosti kultury v jednom konkrétním historickém období a začalo se na ně pohlížet jako na výsledky dlouhodobého vývoje, který měl být respektován v celé své komplexnosti. Upouštělo se od adorace jediného slohu – gotiky a i mladší umělecké projevy se dočkaly uznání. Jedním z cílů předkládané práce proto bude vystihnout a vysvětlit tuto změnu a její teoretické základy a vyložit, jak probíhalo prosazování nových názorů v praxi.

V českých zemích byl prvním, kdo na nové myšlenky aktivně reagoval, Kamil Hilbert (1869 – 1933). Ten bývá nejčastěji spojován s dostavbou katedrály sv. Víta, kterou řídil po smrti Josefa Mockera a dovedl ji až ke slavnostnímu dokončení v roce 1929. Kvůli tomu také bývá upozaďována jeho další činnost, která však rozhodně není zanedbatelná. Hilbert byl velice činný restaurátor a architekt a mimo to se také zabýval dějinami umění, za kterýmžto účelem prováděl důkladné průzkumy památek a výsledky těchto bádání zveřejňoval v dobových odborných periodikách.

Přes jeho nepopiratelný význam a skutečnost, že patřil do okruhu lidí, jako byli Max Dvořák a Zdeněk Wirth, byla Hilbertovi doposud věnována jen malá badatelská pozornost. Vyšlo sice několik studií o jeho přínosu na poli památkové péče i o některých restauračních projektech, které realizoval, ale zatím chybí ucelená monografie, která by postihla jeho dílo v celé šíři. Tato diplomová práce se pokusí zmapovat alespoň jeho památkářské aktivity, a to nejen jeho tvorbu restaurátorskou, ale i publikační činnost a působení vyplývající z jeho veřejných funkcí. Mým cílem je také přiblížit, jaký význam ve své době Hilbert měl, jak byl on a jeho dílo vnímán ostatními ochránci památek a jaké boje musel svádět při realizaci svých záměrů.

Metodami, kterých bude použito, bude studium dobových pramenů z fondů Národního archivu, kde se jedná zejména o fond Památkový úřad Vídeň, v němž je uložena dokumentace týkající se stavebních aktivit okolo všech památek na území Čech a Moravy z období přibližně 1850 – 1918. Dále to budou Hilbertovy osobní fondy z Archivu architektury Národního technického muzea, Literárního archivu Památníku národního písemnictví a Archivu Pražského hradu. Důležitým zdrojem pramenů budou i archivy jednotlivých obcí, v nichž Hilbert působil.

Dále to budou řešerše dobových odborných periodik, jako byly například *Památky archaeologické*, *Architektonický obzor*, *Styl* nebo *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission*,

v nichž budu hledat nejen články o objektech, jimiž se Hilbert zabýval, ale i vlastní Hilbertovy texty. Čerpat budu i z tehdejší a současné odborné literatury, to hlavně pro části o dějinách památkové péče a dějinách staveb, které Hilbert restauroval. Odborná literatura vznikající v době, jíž se v práci věnuji, je také nejlepším ukazatelem tehdejší úrovně poznání i toho, jakým způsobem badatelé se získanými poznatky pracovali.

Jelikož bych ráda zrekonstruovala také dobový pohled na památky a jejich ochranu a reflexi restauračních projektů v tehdejší společnosti, budu čerpat i z tisku, který tehdy vycházel. Budou to v první řadě lokální periodika z regionů, kde se nacházely Hilbertem restaurované objekty, ale nevynechám ani celostátní tiskoviny, jako byly například *Národní listy*, *Lidové noviny* nebo *Venkov*.

Práce bude začínat kapitolami o životě Kamila Hilberta a vývoji památkové péče od konce 19. do první třetiny 20. století s důrazem na české prostředí, zvláštní pozornost zde bude věnována roli Kamila Hilberta. Bude zde charakterizováno jeho odborné působení, jeho metody a zásady. Následovat bude kapitola o dostavbě Satovítské katedrály, neboť se na tomto podniku odrazily všechny změny, které ochrana památek od poloviny 19. století zaznamenala a můžeme ho chápat i jako jakýsi zastřešující projekt Hilbertovy kariéry.

Poté už se zaměřím na jednotlivé stavby, jejichž restaurace¹ či úprava probíhala podle Hilbertových plánů. Tyto kapitoly budou obsahovat stručné dějiny staveb, obzvláště jejich architektonický vývoj, a bude popsána cesta k jejich restauraci a působení Kamila Hilberta. Považuji za důležité věnovat se o něco podrobněji i úpravám, kterými stavby prošly v 19. století, tedy těsně před Hilbertovým zásahem, aby bylo snazší představit si situaci, do které Hilbert vstupoval. Nebudu se však pouštět do rozsáhlých popisů jednotlivých staveb, neboť se nejedná o stavebně historický průzkum a tyto popisy jsou k dispozici v odborné literatuře, jako jsou například *Umělecké památky Čech*. V neposlední řadě se pokusím přiblížit reakce místních obyvatel na restaurační akce. Jednotlivé projekty budou řazeny chronologicky, díky čemuž bude jasně patrný vývoj, jakým sám Hilbert za přibližně 35 let své aktivní činnosti prošel. Zmíněny budou i jeho nerealizované projekty a návrhy mobiliáře a dalšího vybavení.

Výsledkem diplomové práce by měl být ucelený pohled na Hilbertovu památkářskou činnost v kontextu doby; měly by být vyzdvíženy jeho aktivity mimo dostavbu katedrály sv. Víta a jeho rozsáhlá publikační činnost. Součástí bude i hodnocení vlivu, jaký měl na další generace architektů – památkářů.

¹ V Hilbertově době bylo užívání slov „restaurace“ a „rekonstrukce“ velice volné. V přímých citacích budu dodržovat dobové užití, ale ve vlastním textu budu vycházet z definic uvedených ve *Slovníku památkové péče*, viz BLAŽÍČEK, Oldřich a kol. *Slovník památkové péče. Terminologie, morfologie, organizace*. Praha, 1962. s. 177, 179.

Život

Kamil Hilbert se narodil dne 2. února 1869 v Lounech jako třetí syn do rodiny zdejšího advokáta a pozdějšího starosty Petra Hilberta. Po něm se manželům Hilbertovým narodila ještě dvojčata, z nichž ovšem přežilo pouze jedno, a to opět syn. O vlasteneckém založení rodiny nelze pochybovat, neboť již Hilbertův dědeček Mikuláš byl aktivním plzeňským vlastencem, pro něhož mělo jeho národní cítění velice tragické důsledky. Pro svou činnost byl vyšetřován úřady a hrozilo mu propuštění ze služby státního úředníka, což by pro jeho sedmičlennou rodinu znamenalo skutečnou katastrofu. Na nátlak své ženy se tedy stáhl do soukromí a přestal se stýkat se svými vlasteneckými přáteli. Ovšem poté, co mu jeho nejbližší přítel „*vmetl... veřejně do tváře, že jest zrádce*“², se zastřelil. Rodina se tedy úpadku stejně nevyhnula a veškeré naděje teď vkládala do jediného syna, od kterého se očekávalo, že se bohatě ožení. Ten se však zamiloval do chudé herečky, se kterou se nakonec skutečně oženil.³

Petr Hilbert byl politicky orientovaný na mladočechy, odebíral *Národní listy* a již od studentských let se přátelil s Josefem Barákem. Advokátem byl spíše z donucení a žádný z jeho synů ho v tomto povolání nesměl následovat. Mnohem více nadšení projevoval pro techniku a tři jeho synové nakonec vykonávali víceméně technická povolání.⁴ Nejstarší Karel vystudoval chemii, konkrétně se zabýval barvivou. Po dokončení studií nenašel zaměstnání v Čechách, a proto odjel do Ruska, kde roku 1920 zemřel. Kamil Hilbert dal na jeho památku umístit do chrámu sv. Víta malou úmrtní desku. Další syn, Julius, se uplatnil jako inženýr v Lublani. Kamil se stal architektem a nejmladší Jaroslav byl původně strojníkem v ČKD, toho však záhy zanechal a stal se úspěšným spisovatelem a dramatikem.⁵

Na Kamila Hilberta všichni vzpomínají jako na nesmírně laskavého, čestného a pracovitého člověka a z fotografií se na nás trochu přísným pohledem pokaždé dívá důstojný postarší pán. Díky vzpomínkám Jaroslava Hilberta se tento obraz slavného architekta stává o něco civilnějším a my zjišťujeme, že byl stejným dítětem jako každé jiné, někdy možná ještě o něco divočejším. Tak například Jaroslav vzpomíná, jak ho, když byli ještě malí, shodil Kamil z pavlače nebo jak se mu jednou téměř osudově nevyplatilo tropit si ze svého o dva roky staršího bratra žerty. Kamil se totiž v Praze, kde bydlel se svými staršími bratry, asi ve třinácti letech zakoukal do dcery domovnice, což samozřejmě neuniklo bratrské pozornosti.

² HILBERT, Jaroslav. *Dům na náměstí. Vzpomínky z dětství*. Praha, 1922. s. 35.

³ Tamtéž, s. 36.

⁴ Tamtéž, s. 47 – 48.

⁵ Tamtéž, s. 130 – 131.

Karel s Juliem složili posměšnou píseň, kterou doma naučili Jaroslava. Když ji zazpíval, Kamila to skutečně rozlítlo a jal se honit bratra s nožem v ruce. Vyděšený Jaroslav se schoval v komoře, kam se za ním Kamil snažil doslova probodat. Naštěstí však zasáhla paní Hilbertová a k žádné bratrovraždě nedošlo.⁶

Z dalších vzpomínek Jaroslava Hilberta však opět vyvstává obraz neobyčejně cílevědomého a mírného člověka. „Z nás všech...rostl on nejharmoničtěji, a měla-li povaha...v mládí poruchy prudkosti, jež později tak úplně ztratila, po stránce schopností a sklonů od sama dětství pučel již tím, co později se stalo jeho životní drahou, ba i jeho studie ho klidně vedly jen k rozvíti vloh a lásky.“⁷

Kamil Hilbert zahájil svá studia na vyšší průmyslové škole v Plzni. Poté odjel prohloubit své vzdělání do Vídně, kde byl nejdříve žákem profesora Maxe Fleischera a posléze studentem zdejší Akademie v ateliéru profesora Viktora Luntze, jenž se specializoval na rekonstrukce památek. Zřejmě patřil mezi výjimečné studenty, neboť během studií získal Haffermülerovu (1893) i Schmidtovu (1894) cenu.⁸

Podnikl též studijní cestu po Evropě, a to v roce 1893. Jeho skicáře dokládají, že se nejednalo pouze o tradiční cestu do Itálie a Německa, ale že kromě těchto zemí navštívil také Francii, Španělsko, Portugalsko a nejspíš se krátce zastavil i v Nizozemí. Ve všech zemích se zajímal výhradně o gotickou architekturu a vytvořil zde četné skici převážně zdobných prvků či detailů. Téměř všechny skici jsou datované a je u nich popisek.⁹ Nejvíce skic nakreslil ve Španělsku, kterážto země ho v této době zřejmě obzvlášť zajímala, neboť jeho absolventskou prací byl návrh vily na španělském pobřeží.¹⁰

Roku 1895 se vrátil do Prahy a o rok později do Loun.¹¹ Pro návrat do rodného města si nemohl vybrat příhodnější dobu, neboť na konci 19. století se Louny rozšiřovaly směrem na jih a vznikala zde reprezentační třída spojující střed města s novou železniční zastávkou. Tento rozsáhlý podnik skýtal zakázky jak od soukromých osob, tak od města, součástí nové zástavby totiž měly být také školy a sokolovna. Podle Hilbertova projektu byly v nové ulici Jiřího z Poděbrad postaveny hned tři školy (reálka, chlapecká a hospodyňská) i sokolovna.¹²

⁶ HILBERT, Jaroslav. *Dům na náměstí. Vzpomínky z dětství*. Praha, 1922. s. 68.

⁷ Tamtéž, s. 72.

⁸ HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A-M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 259

⁹ Archiv Pražského hradu, Skicáře dómských architektů, fond Jednota, sign. SK8/H5. Zajímavým detailem je to, že popisy u zahraničních staveb jsou německy, zatímco u českých výkresů, pořizovaných v průběhu celé své kariéry, používal češtinu.

¹⁰ Archiv architektury Národního technického muzea, fond Kamil Hilbert, fond 16 - Hilbert.

¹¹ VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8. s. 234.

¹² ROEDL, Bohumír. *Louny*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-662-1. s. 348 – 349.

Čerstvě dostudovaný architekt tak dostal až překvapivě velkou příležitost prokázat své schopnosti. Můžeme pouze spekulovat nad tím, jak velkou roli zde sehrál fakt, že jeho otec byl starostou.

V Lounech vytvořil Hilbert i řadu obytných domů a rodinných vil. O tom, že aspoň zpočátku neměl v úmyslu město opouštět, svědčí skutečnost, že jeden z domů původně plánoval pro sebe. Také se angažoval veřejně – byl členem představenstva místní pobočky Severočeské záložny a na začátku roku 1899 se dokonce stal starostou Sokola.¹³ V závěru svého působení v rodném městě ještě vyprojektoval budovu Ventovy tiskárny. To bylo roku 1899, v kterémžto roce se po smrti Josefa Mockera stal stavitelem katedrály sv. Víta. Do Loun se však o tři roky později vrátil, aby zde dovedl k dokončení restauraci kostela sv. Mikuláše, kterou v letech 1884 – 1892 prováděl Josef Mocker.¹⁴

Ačkoli vlastně celou jeho profesní kariéru trvaly práce na dostavbě katedrály sv. Víta, dokázal Hilbert realizovat i udivující množství dalších projektů, a to nejen památkářských, ale i z oblasti novostaveb a užitého umění. Dle jeho projektu byly restaurovány zejména četné sakrální památky. Je to například kostel sv. Štěpána v Kouřimi (1903 - 1905), kostel sv. Petra a Pavla v Čáslavi (1908 - 1911), arciděkanský kostel sv. Bartoloměje v Plzni (1907 - 1924), kostel sv. Jiljí v Nymburku (1913 - 1918), proboštský kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku (1910 - 1915) a v posledních letech jeho života se také začala opravovat bazilika sv. Prokopa v Třebíči (1925 – 1935). Z novostaveb jsou to kromě zmiňovaných lounských projektů ještě například vila dr. Franty v Dobřichovicích (1903), vila Antonína Tilla v Bubenči (1922), několik činžovních domů v Praze (1904, 1921) a budovy Živnostenské banky v Moravské Ostravě (1921) a Olomouci (1925). Nejvýznamnější z jeho novostaveb je zřejmě secesní kostel sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích (1905, 1911 – 1913).¹⁵

V Hilbertově samostatné tvorbě ještě zpočátku doznívaly formy historizujících slohů a eklekticismu, ale velice rychle se u něj začalo prosazovat secesní tvarosloví, které nejrozsáhleji uplatnil ve Štěchovicích. I na jeho novostavbách je jasně patrné jeho památkářské založení a obdiv ke gotice, a tak se v nich prolínají moderní prvky s gotickými i románskými inspiracemi. Na sklonku své kariéry reflektoval i nový styl art déco.¹⁶ Tomuto

¹³ ROEDL, Bohumír. *Louny*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-662-1. s. 350.

¹⁴ Tamtéž, s. 347.

¹⁵ Více o stavbě kostela viz FATKOVÁ, Markéta. *Kostel sv. Jana Nepomuckého ve Štěchovicích*. Praha, 2008. Bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Eva Pýchová.

¹⁶ Jedná se o činžovní domy čp. 391 a 392 v Podskalské ulici v Praze.

odvětví jeho tvorby byla dosud věnována jen malá pozornost¹⁷, ačkoli jsou jeho novostavby řazeny mezi významné architektonické počiny první čtvrtiny 20. století.¹⁸ Nejlépe asi vystihl Hilbertův styl Rostislav Švácha: „*Zájem o architekturu vladislavské doby, u níž se vyskytují naturalistické přírodní motivy, Hilberta poměrně rychle sblížil s ranou modernou, podobně naturalistickou. ... Vedle Ohmanna a snad také Fanty je Hilbert jediným reprezentantem této slohové vrstvy, který získal uznání Kotěrova okruhu.*“¹⁹

Jak je patrné, Hilbert pozorně sledoval nejnovější dění na poli architektury a snažil se na něj aktivně reagovat, přesto sám sebe považoval za zástupce oné staré generace, se kterou si noví modernističtí tvůrci již z principu nemohli rozumět. Nové proudy prvoplánově neodsuzoval, spíše vyčkával, jaký bude další vývoj: „*Leč jsme zde ještě my, my dosud nevymřeli, kteří jsme zajisté né s menším zápalom a né menšími schopnostmi pracovali v starém a na starém. Dokud moderní směr v architektuře nestane se trvalým vítězem, užitým slohem delší doby, nezatlačil nás a máme proto právo pracovati a vyjadřovati se tak, jak cítíme. Podaří-li se modernímu směru státi se skutečným slohem, budeme my ovšem odstraněni. ... Nejsem ze zásadních odpůrců nového a čekám s rezignací na odstavení nás, leč musí přijíti něco lepšího než se nám prozatím za vzor předkládá a do té doby neskládám svoji tužku, pracuji a restauruji tak, jak sám cítím.*“²⁰ Tato slova napsal Hilbert v době, kdy mu bylo pouhých 33 let a jeho kmetský pohled na věc je o to překvapivější, uvědomíme-li si, že Jan Kotěra, nejvýznamnější modernista své doby, byl pouze o dva roky mladší. To jasně demonstruje, jak se k sobě navzájem stavěly památková péče a moderní architektura. Nastupující generace architektů hleděly do budoucnosti a ve svých nejradikálnějších vyjádřeních dokonce zavrhovaly památky jako takové. Zcela nekompromisní byli v tomto postoji členové Klubu za novou Prahu, kteří prosazovali totální modernizaci města a „staré“ stavby chápali jen jako brzdy rozvoje.²¹

¹⁷ Výjimkou je diplomová práce Markéty Fatkové, ve které je právě Hilbertově nepamátkářské činnosti věnována největší pozornost. Viz FATKOVÁ, Markéta. *Kamil Hilbert architekt – památkář*. Praha, 2010. Diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Eva Novotná.

¹⁸ JUNEK, Jiří – KOUKALOVÁ, Šárka – LUKEŠ, Zdeněk. *100 staveb. Moderní architektura Středočeského kraje*. Praha, 2006. ISBN 80-86652-31-9. s. 54, 62.; HAVLOVÁ, Ester – LUKEŠ, Zdeněk – SVOBODA, Jan E. *Praha, 1891 – 1918*. Praha, 1997. ISBN 80-85983-20-6. s. 75.; HAVLOVÁ, Ester – NOLL, Jindřich – SVOBODA, Jan E. *Praha 1919 – 1940. Kapitoly o meziválečné architektuře*. Praha, 2000. ISBN 80-7277-019-5. s. 13.; ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*. Praha, 1985. s. 47.

¹⁹ ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*. Praha, 1985. s. 47.

²⁰ Ústav dějin umění AV ČR, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Zdeněk Wirth, kart. W-A-1, sign. W-A-1/3, fol. 342. Dopis Kamila Hilberta Zdeňku Wirthovi ze dne 13. 2. 1902.

²¹ Klub Za novou Prahu byl uskupením moderních, převážně funkcionalistických architektů. Ustaven byl roku 1924 a manifestoval například tyto zásady: stavba měst je problémem vědeckým, ne uměleckým; radikální asanace; maximální využití nejmodernějších konstruktivních vymožeností; nový racionální stavební řád. Naopak

Vedle architektonické činnosti také publikoval v mnoha periodikách, jako byly například *Památky archeologické*, *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* nebo *Styl*. Jeho příspěvek byl také součástí *Svatováclavského sborníku*, jenž vyšel u příležitosti tisícího výročí smrti sv. Václava, které bylo v souladu s výsledky tehdejšího bádání stanoveno na rok 1929. Společně s Antonínem Podlahou přispěl do *Soupisu památek historických a uměleckých* dílem věnovaným katedrále sv. Víta.

V souvislosti se svými aktivitami se postupně stával členem řady organizací a spolků. Nejvýraznější z nich je pochopitelně Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta, ale byl také členem Společnosti přátel starožitností, České akademie věd a umění nebo kuratoria Moderní galerie.²² Od roku 1906 byl členem vídeňské Centrální komise pro průzkum a zachování uměleckých a historických památek.²³ V roce 1929 mu byl udělen čestný doktorát Českého vysokého učení technického.²⁴ Jeho všeobecné uznání dokládají četné gratulace k šedesátinám, dostavbě katedrály či jmenování čestným doktorem ČVUT. Mezi gratulanty najdeme například pražského primátora Karla Baxu, historika umění Antonína Matějčka a umělce Huga Boettingera, Josefa Gočára, Pavla Janáka nebo Alfonse Muchu.²⁵

Od druhé poloviny dvacátých let se prudce zhoršoval jeho zdravotní stav v důsledku cukrovky, která ho již delší dobu sužovala. V zimě roku 1931 se přidaly další zdravotní komplikace, jak si stěžuje v dopise Františku Bílkovi: „*Koncem srpna byl jsem postižen obrnou (slabou) pravé strany těla a když jsem již pěkně vycházel, přechodil jsem nějaký zánět plic a průdušek a ulehl jsem 28. října opět a dosud se nemohu dostat z domu pro slabost těla a ochablost srdce.*“²⁶ Čím dál víc se stahoval do soukromí a od zimy roku 1932 už vůbec nevycházel ze svého bytu. Poslední týdny života strávil upoután na lůžko a zemřel dne 25. června 1933.²⁷

O tři dny později byl pohřben na vyšehradském Slavíně. Smuteční projev pronesl Zdeněk Wirth, který ve své řeči připomínal Hilbertův velký umělecký přínos a zásluhy v oblasti památkové péče. Ústředním bodem proslovu byla architektova práce při dostavbě

odsuzoval následující: pověra genia loci; dochovaný ráz města; diletantismus stavebních a regulačních úřadů. Viz *Stavba*, roč. III, č. 1, 1924, s. 43.

²² TOMAN, Prokop – TOMAN, Prokop H. *Nový slovník československých výtvarných umělců*, sv. 1. 4. vyd. Praha, 2000. ISBN 80-237-3633-7.

²³ Dále jen Centrální komise. Blíže o této instituci viz kapitolu „Ochrana památek na konci 19. a v první třetině 20. století“.

²⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Hilbert Kamil, dopis Antonína Mendla ze dne 26. 7. 1929. neřel.

²⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Hilbert Kamil.

²⁶ Archiv Národní galerie, kart. č. 14, inv. č. 12, sign. AA 1297, dopis Františku Bílkovi ze dne 12. 12. 1931.

²⁷ pu. Architekt Kamil Hilbert zemřel. *Lidové noviny* XLI, 1933, č. 316 (26. 6.), s. 3.

katedrály sv. Víta: „*Hilbert, umělec ze své doby vyrostlý a k ní se přiznávající, málo má společného s druhou pol. XIX. stol. , kdy nadšení romantikové znovu se ujali stavby chrámu. Není romantik jako Kranner, není dogmatik jako Mocker, a ačkoliv se vžívá do své úlohy stavitele chrámu skoro v symbolickém smyslu středověkém, dokončuje chrám po svém. ... I Hilbert všude šel za hlasem svým. Ze současného hnutí na ochranu památek vyšla jeho veliká šetrnost ke všem obdobím historickým i jeho nechuť k purismu.*“²⁸ Další projevy měli převor řádu maltézských rytířů za Umělecký odbor Křesťanské akademie, třebečský farář František Doležal a Karel Netrefa, zástupce dělnictva stavební huti při Svatovítské katedrále. Smuteční obřad byl zakončen státní hymnou.²⁹

²⁸ bsu. Pohřeb stavitele chrámu. *Národní listy* LXXIII, 1933, č. 176 (29. 6.), s. 3.

²⁹ Tamtéž.

Ochrana památek na konci 19. a v první třetině 20. století

Na začátku 20. století se odehrál velký obrat v chápání pojmu „památka“, se kterým souvisela i celková změna přístupu k historickým objektům a jejich ochraně. Abychom pochopili, jak zásadní tyto změny byly, musíme se podívat, jak na tom byla tato oblast zhruba od poloviny století 19.

Zájem o ochranu památek souvisel s romantismem a jeho obratem k historii. Při opravách památek se však také asi nejvíce uplatnila touha jednotlivých národů, mít co nejstarší a nejobdivuhodnější dějiny za každou cenu – i za cenu falšování. Největší pozornosti se těšila gotika, kterou považovali za svůj národní sloh jak Němci, tak Češi nebo Francouzi. Byla představována jako „...ryzí výraz křesťanské víry...“³⁰ i ztělesnění národního ducha. Středověké umění bylo považováno za ideál všech dob, ovšem tato obrovská adorace gotiky byla spíše spojením všech představ, které si do ní promítl romantismus, než výsledkem studia a vědeckého poznání. Zdeněk Wirth to popsal slovy: „*Váha formálního symbolu byla větší než cena nefalšované původnosti a proto hledí se evokovati, vykonstruovati živý obraz minulosti i za cenu zničení všeho, co vzniklo vedle památky nebo přímo na jejím těle v dobách pozdějších.*“³¹ Tak se zrodil památkový purismus, který zažil největší slávu přibližně od čtyřicátých do šedesátých let 19. století. Za jeho kolébku však můžeme považovat huť při dostavbě dómu v Kolíně nad Rýnem, která probíhala od dvacátých let 19. století. Tento podnik se také stal vzorem pro pozdější dostavbu katedrály sv. Víta v Praze.

Hlavním cílem purismu bylo očistit gotické památky od všech mladších „nánosů“, zejména barokních. Nedochovalo však pouze k ničení renesančních a barokních prvků, ale i k doplňování gotických detailů i rozsáhlým přestavbám, aby daná památka odpovídala dobové představě o dokonalé gotice. Purističtí tvůrci totiž nevycházeli z pečlivého studia gotické architektury a jejích regionálních specifik, ale došli k závěru, že existuje jakási ideální a univerzální podoba gotické stavby, které se snažili dosáhnout.

Kritika těchto metod se objevila již kolem poloviny století. To když John Ruskin³² ztotožnil tehdejší restaurování památek s jejich ničením a prosazoval názor, že lepší by bylo

³⁰ VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha, 2002. ISBN 80-7203-475-8. s. 61.

³¹ WIRTH, Zdeněk. Zachování a ochrana historických a uměleckých památek. (Vývoj otázky v 19. století). *Český časopis historický*, roč. 13, 1907, s. 328.

³² John Ruskin (1819 Londýn – 1900 Brantwood) byl anglický spisovatel a teoretik umění. Nejdříve vyučoval na univerzitě v Cambridgi a od r. 1870 byl profesorem krásných umění na univerzitě v Oxfordu. Jeho spis na obranu tehdy kritizovaného Williama Turnera se rozrostl v pětisvazkové dílo *Modern painters*, v němž se zabýval zejména vztahem mezi přírodou a duševním zdravím člověka. Tuto myšlenku dále rozvinul ve svých nejznámějších dílech, jimiž jsou spisy *Seven lamps of architecture* (1849) a třísvazkové *Stones of Venice* (1851 –

nechat památky jejich osudu, než je „zachraňovat“ podle puristických zásad.³³ Nebyl to však pouze purismus, který kritizoval, ale všeobecně opravy památek prováděné bez předchozího studia a bez jakéhokoli respektování individuality stavby. Trvalo však velice dlouho, než se kritika purismu a diletantských záchrán památek prosadila.

Teprve v 70. letech 19. století se rozběhla diskuse o tom, jak by se mělo k ochraně památek přistupovat. Roku 1877 založil William Morris³⁴ Society for the Protection of Ancient Buildings a téhož roku vznikl první evropský manifest proti ničení historických staveb puristickými úpravami.³⁵ V Rakousku se však odsouzení purismu objevilo teprve na přelomu 19. a 20. století.

Purismus nebyl od svého vzniku neměnný. Postupně se přece jen prosadil vědecktější přístup, který se však později vyvinul v dogmatické dodržování určitých zásad. Jak se architekti setkávali se středověkými památkami, zjišťovali, že ani „skutečná“ gotika není univerzální, že se naopak mění podle oblasti a doby vzniku. Připustili tedy, že snaha dosáhnout jakéhosi ideálu je zbytečná, protože to nebylo cílem ani původních středověkých tvůrců. Místo toho studovali lokální projevy tohoto stylu a potom se snažili vlastní tvorbu co nejvíce podřídit získaným poznatkům. Chtěli vytvářet věrné kopie starých staveb a architektonických detailů, aby na první pohled nebylo patrné, co je středověké a co novodobé.

V českých zemích byl nejvýznamnějším představitelem tohoto směru Josef Mocker, jehož nejrozsáhlejší projekty však byly realizovány v době, kdy už byl purismus pomalu na ústupu. Proto se již během jeho kariéry objevoval nesouhlas s jeho aktivitami a po smrti se Mocker dočkal skutečně ostré kritiky hraničící s odsouzením. To se již pomalu začínal měnit pohled na památky jako takové a volání po jiném přístupu k jejich ochraně začínalo mít ohlas. Když se na začátku 20. století jednalo o restauraci kostela sv. Karla Velikého na Karlově v Praze, neznámý autor si na stránkách Volných směrů stěžoval, že projekt se opět vyvíjí směrem k purismu: „*Ostatně zachováme celou tu záležitost restaurace v evidenci – aby, až*

1853). Zabýval se také sociální otázkou - tvrdil, že všechny sociální boje jsou způsobeny nedostatečnou výchovou lidu a náprava je možná jedině návratem k přírodě a umění. Kol. *Ottův slovník naučný/ Díl dvacátý druhý Rozkošný – Schloppe*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Litomyšl – Praha, 2000. ISBN 80-7185-318-6. s. 131.

³³ PERŮTKA, Marek. *Ivo Hlobil: Na základech konzervativní teorie české památkové péče*. Praha, 2008. ISBN 978-80-87104-32-3. s. 83.

³⁴ William Morris (1834 Londýn – 1896 ?) byl anglický básník a dekorativní kreslíř. Jeho nejznámějším básnickým dílem je sbírka 24 starověkých a středověkých povídek a legend *Earthly paradise*. Ve své výtvarné tvorbě se hlásil k hnutí prerafaelitů. Jeho ambicí bylo rozšířit umění i mezi nejchudší vrstvy obyvatel tak, aby umění a život existovaly ve vzájemné symbióze, byl jedním ze zakladatelů hnutí Arts and Crafts. Věnoval se též překladatelské činnosti, sociální estetice a socialismu. Kol. *Ottův slovník naučný / Díl sedmáctý Median – Navarette*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1901. Litomyšl – Praha, 1999. ISBN 80-7185-249-X. s. 744 – 745.

³⁵ PERŮTKA, Marek. *Ivo Hlobil: Na základech konzervativní teorie české památkové péče*. Praha, 2008. ISBN 978-80-87104-32-3. s. 83.

vyhozeny budou peníze, jednou se nepřišlo na Nový Karlův Týn. A je zvláštní, že ani ten strašný kotrmelec, který u nás v restauraci Karlova Týna proveden byl, a který dnes plně, ovšem pozdě, se chápe, nenapraví těm hrozným restaurátorům hlavy.“³⁶

Tím, kdo jasně formuloval a shrnul všechny myšlenky, které mnozí milovníci památek bez větší odezvy hlásali již desítky let, byl Alois Riegl.³⁷ Svůj spis *Moderní kult památek – jeho podstata a vývoj* vydal vlastním nákladem roku 1903 a odstartoval tím skutečnou revoluci v oblasti památkové péče. Riegl jako první definoval hodnoty, jakých si na památkách lidé cení – hodnota novosti, historická hodnota a hodnota stáří. Pro nás jsou v tuto chvíli podstatné hlavně druhé dvě hodnoty.

Historická hodnota je naplňována tím, že památka reprezentuje jednu konkrétní etapu dějin, jednu fázi vývoje určité lidské činnosti a pro další generace je zdrojem poznání. Pokud bychom chtěli tuto hodnotu zachovat, museli bychom se všemi prostředky snažit odstraňovat veškeré projevy stáří – stopy, jaké na památce zanechala příroda v průběhu věků. Tím se dostáváme k hodnotě stáří, která naopak spočívá právě ve stopách, jaké na památce zůstávají během jejího vývoje a dle níž je památka nedotknutelná. V ideálním případě bychom neměli do života památky vůbec zasahovat a nechat ji jejímu osudu. „Čistý osvobozující dojem přirozeného zákonitého odumírání nesmí být zkalen přimísením svévolného umělého vznikání. Kultu hodnoty stáří tudíž zatracuje každé násilné ničení památek lidskou rukou jako zločinný zásah do zákonité rozkladné činnosti přírody.“³⁸ To je zdánlivě pravý opak historické hodnoty, ale Riegl tento rozpor elegantně vyřešil ve prospěch hodnoty stáří, kterou považoval za důležitější.

Napsal, že pro udržení historické hodnoty by se měly vytvářet kopie daných památek, aby originály mohly nerušeně stárnout. Dokonce by stačily i pouhé popisy památek či vzpomínky na ně předávané ústně. „Historické hodnotě jde naopak jen o to zachovat co možná nejméně zfalšovaný dokument pro budoucí uměleckohistorické bádání, jež svou činností doplní dosavadní poznání.“³⁹

Riegl tedy odsoudil jakékoli zásahy do památek jako jejich falšování a pokud by byly jeho myšlenky převzaty doslovně, veškerá památková péče by skončila. On sám však ve svém textu brojil proti dogmatismu, a proto jistě nepočítal s tím, že by se někdo řídil jeho

³⁶ Soutěž o restauraci Karlova skončila. *Volné směry*, roč. 6, 1902, s. 112.

³⁷ Alois Riegl (1858 Linec – 1905 Vídeň) byl rakouský historik umění. V letech 1886 – 1897 byl správcem textilních sbírek v Rakouském muzeu, od r. 1897 profesorem dějin umění na vídeňské univerzitě. Mj. napsal *Stilfragen, Geschichte der römischen Kunstindustrie, Das holländische Gruppenporträt*. Kol. *Ottův slovník naučný/ Dodatky. Díl pátý, svazek první Praha – Rom*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1938. Litomyšl – Praha, 2002. ISBN 80-7185-456-5. s. 626 – 627.

³⁸ HLOBIL, Ivo. *Alois Riegl (1858 – 1905): Moderní památková péče*. Praha, 2003. ISBN 80-86234-34-7. s. 35.

myšlenkami až do krajnosti. O tom svědčí i skutečnost, že spolupracoval s právníky Centrální komise na prvním teoreticky zdůvodněném a detailně vypracovaném návrhu rakouského památkového zákona, jehož teoretickou část tvořil právě *Moderní kult památek*.⁴⁰ Do zániku monarchie však zůstalo jen u teorií a žádný zákon nevznikl.

Rieglovy myšlenky okamžitě zaznamenaly ohlas. Mezi jejich největší zastánce patřili v Rakousku Max Dvořák a Georg Gottfried Dehio⁴¹, jenž patřil spíše k té radikálnější skupině Rieglových pokračovatelů a s restauracemi památek tvrdě nesouhlasil. Napsal například: „*S potěšením můžeme nyní konstatovati, že ohnisko purismu – Německo – vyhaslo, že purismus jest mrtvolou. Doufejme, že v brzké době položíme k němu do hrobky s ním souběžné a stejně škodlivé ‚restaurování v duchu času‘... Naše heslo zní: nerestaurovati vůbec – ale konservovati!*“⁴² V českých zemích byl nejvýraznější postavou na poli ochrany památek podle Riegla Zdeněk Wirth a v praxi nejvíce prosazoval moderní názory Kamil Hilbert, který se přátelil s Maxem Dvořákem a často spolupracovali.

Rozpor mezi hodnotou stáří a historickou hodnotou ovšem stále přetrvával a všichni teoretikové se snažili nalézt jeho řešení. Památky nebylo možné nechat volně „dožít“, protože byly připomínkami minulosti. Již samotné slovo „památka“ je v tomto směru dostatečně výmluvné. Proto se diskuse přenesla spíše do roviny, jak moc a jakým způsobem by se měly památky restaurovat. Zpočátku převládal názor, že veškeré doplňky by měly odpovídat slohu stavby, Antonín Cechner k tomu napsal: „*V tom smyslu rozumím restauracím, jež nejsou pak ale žádným klamem, ale uměleckým dílem, právě tak původním – neb ještě originálnějším – než mnohé za původní křiklavě vyhlášené dílo, které však na čele nese svůj křtící list vídeňské secesse – často i s podpisem kmotra jejího, prof. Otty Wagnera.*“⁴³ Tento postoj v podstatě přetrvával, ale v trochu mírnější formě – tvarosloví nově doplňovaných detailů sice stále vycházelo ze slohu opravované památky, ale často už to nebyly pouhé kopie původních částí, ale vlastní díla novodobých tvůrců.

Ochránci památek měli ztížené podmínky tím, že za Rakouska – Uherska nevznikl žádný památkový zákon, ačkoli za monarchie to ještě tak velká komplikace nebyla. Existovala totiž Centrální komise pro průzkum a zachování památek, jejímž úkolem bylo v první řadě zkoumat existující památky, získat o nich co nejvíce informací, zhodnotit jejich

³⁹ HLOBIL, Ivo. *Alois Riegl (1858 – 1905): Moderní památková péče*. Praha, 2003. ISBN 80-86234-34-7. s. 39.

⁴⁰ Tamtéž, s. 104 – 105.

⁴¹ Georg Gottfried Dehio (1850 Revel - ?) byl německý historik. Od roku 1883 působil jako profesor dějin umění na univerzitě v Královci, od roku 1892 ve Štrasburku. Napsal např. *Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission* nebo *Die Genesis der christl. Basilika*. Kol. *Ottův slovník naučný/ Díl sedmý Dánsko – Dřevce*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1893. Litomyšl – Praha, 1997. ISBN 80-7185-104-3. s. 162.

⁴² DEHIO, Georg Gottfried. *Ochrana a zachování památek*. Praha, 1907. s. 4, 12.

historickou hodnotu a klasifikovat je. V neposlední řadě měla sestavovat plány opravných prací na každý rok. Centrální komise vznikla roku 1850, kdy byly císařským rozhodnutím památky dány pod ochranu ministerstva pro obchod, průmysl a veřejné stavby. Pro korunní země byli jmenováni konzervátoři, kteří v nich Centrální komisi zastupovali, v Čechách bylo 14 krajských konzervátorů. Členství v Centrální komisi i funkce konzervátorů byly čestné. Centrální komise měla též nařízeno zveřejňovat výsledky svých výzkumů, což činila jak na stránkách své ročenky, tak na stránkách periodika *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*.⁴⁴

Po rozpadu Rakouska – Uherska nebylo možné pokračovat v ochraně památek pod záštitou Centrální komise, proto bylo pro nově vzniklou Československou republiku jednou z priorit vytvoření památkového zákona. Při ministerstvu školství a národní osvěty vzniklo zvláštní oddělení, jehož úkolem bylo připravit požadovaný zákon a jeho vedoucím byl jmenován Zdeněk Wirth. Již roku 1919 předložil první návrh zákona; ten měl obsahovat šest základních oddílů: všeobecné zásady, památky ve veřejném majetku, památky v soukromém majetku, ochrana rázu měst a vesnic, výkopy a nálezy, veřejné a soukromé sbírky, obchod se starožitnostmi. Wirthovo oddělení vycházelo z dosažitelné literatury o památkové legislativě v jiných zemích a požádalo i ministerstvo zahraničí o zprostředkování úředního materiálu týkajícího se této oblasti od států Dohody během poválečných jednání v Paříži. V této fázi se však příprava zákona zastavila.⁴⁵

Wirth se domníval, že stávající politické strany nejsou památkovému zákonu nakloněny, a proto čekal na příhodnější politickou situaci, která nastala ve druhé polovině dvacátých let a přípravy zákona se opět naplno rozběhly. V této době však sám Wirth přestal považovat zákon za nezbytný. Vycházel z předpokladu, že tam, kde zájem o ochranu památek je, není žádný zákon potřeba, a tam, kde zájem není, se situace se vznikem zákona nezmění. Ve druhé polovině dvacátých let bylo navíc vydáno množství legislativních nařízení v různých resortech, která se nějak dotýkala ochrany památek. Jednalo se zejména o zákony a nařízení o stavebních úpravách, pozemkovém katastru, daňových úlevách nebo pozemkové reformě. Wirthův odbor býval žádán o připomínky k těmto zákonům či je sám příslušným ministerstvům zasílal. Dostával se však do patové situace, když mu bylo odpovídáno, že při absenci památkového zákona není možné jeho návrhy zahrnout do legislativy. Přesto se však

⁴³ CECHNER, Antonín. Má se sešlá památka restaurovat? *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 42.

⁴⁴ PAVEL, Jakub. Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století. (Od osvícenství do první světové války). *Sborník archivních prací*, roč. 25, 1975, s. 211 – 219.

⁴⁵ UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878 – 1939)*. Praha, 2010. ISBN 978-80-87104-60-6. s. 70 – 86.

některé připomínky podařilo prosadit a ty potom zůstaly jediným právním rámcem ochrany památek za první republiky, neboť ke schválení a vydání památkového zákona nakonec nedošlo.⁴⁶

Kamil Hilbert a památková péče

Tvorba Kamila Hilberta téměř dokonale reprezentuje vývoj památkové péče v posledních letech 19. a na začátku 20. století. Zpočátku se ještě držel historizujících postupů, když se snažil opravované památky uvést do co nejpůvodnějšího stavu a pomocí kopií či slohově odpovídajících napodobenin chybějících částí vyvolat dojem, že vše, co vidíme, je originální dílo předků. Byl natolik pečlivý, že se i vyptával místních obyvatel, v jaké podobě si stavbu pamatují, čímž si chtěl ověřit, že jím dosazované detaily odpovídají původním formám.⁴⁷ Teprve postupně se u něho začínal projevovat příklon k moderním zásadám památkové péče, jak je definoval Alois Riegl.

Kamil Hilbert nebyl původcem žádného nového směru či metody, jeho přínos tkví v tom, jak hbitě reagoval na vývoj svého oboru, ztotožnil se s moderními teoriemi a pečlivě je uváděl do praxe. S jeho metodami se blíže seznámíme v dalších kapitolách, v této části se trochu zastavíme u jeho činnosti coby člena Centrální komise či odborníka povolávaného k problematickým restauračním projektům.

Hilbert se téměř výhradně soustředil na církevní památky, což může mít příčinu v jeho specializaci na gotickou architekturu a je také neoddiskutovatelné, že církevních památek, pokud nepočítáme lidovou architekturu, se zachovalo zdaleka nejvíc. Ve výjimečných případech se vyjadřoval i k jiným projektům, jako byla například obnova sgrafit na zámku

⁴⁶ UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878 – 1939)*. Praha, 2010. ISBN 978-80-87104-60-6. s. 70 – 86. Toto je však pouze velice hrubý nástin situace, která okolo památkové legislativy a památkové péče jako takové probíhala. Na toto téma existuje uspokojivé množství literatury, viz ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina (eds.). *Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby*. Praha, 2010. ISBN 978-80-86890-32-6; ŠTUNCNER, Petr. Příspěvek k dějinám památkové péče v Československé republice v letech 1918 – 1938. *Zprávy památkové péče*, roč. 66, č. 1, 2006, s. 55 – 60. ISSN 1210-5538; PAVEL, Jakub. Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století. (Od osvícenství do první světové války). *Sborník archivních prací*, roč. 25, 1975, s. 143 – 290.

⁴⁷ Ve zprávě o již proběhlých a plánovaných pracích na kostele sv. Štěpána v Kouřimi s datem 31. 12. 1903 píše: „Dle zjištění pamětníků jest kružba nynější novou komposicí sochaře Heidelbergera.“ Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 35, nefol.

v Nelahozevsi, otázka zachování renesančního mlýna v Pátku⁴⁸ nebo stavba elektrické dráhy v Praze na Hradčanech.⁴⁹

Na venkově (čímž je myšleno v podstatě celé území Čech a Moravy kromě Prahy a velkých měst) se nemusel potýkat ani tak se lpěním na zastaralých postupech, jako spíše s velikou snahou místních obyvatel opravit své památky. Zní to paradoxně, ale touha zachránit či opravit a zkrášlit tím nějakou památku byla často tak velká, že byla celé věci na škodu, protože se se vším spěchalo a práce byly prováděny ledabyle a bez jakéhokoliv konzultování s odborníky. V takových případech většinou zasáhl regionální konzervátor, který inicioval úřední šetření a poté mohl být osloven například Kamil Hilbert a požádán o prozkoumání případu a vyjádření.

Hilbert přistupoval ke každému úkolu zodpovědně a pokud nemohl místo osobně navštívit, sehnal si všechny dostupné informace. Velice často využíval *Soupis památek*⁵⁰ a odvolával se na ně, aby dodal svému stanovisku váhu. Vždy se snažil prosadit co nejšetrnější přístup k památce a odrazoval od vytváření kopií původních staveb – místní někdy považovali stavbu za natolik zchátralou, že jimi navrhovaná oprava by byla v podstatě znovupostavením.⁵¹ Vyjádření k návrhům oprav obvykle doplnil o doporučení, jak by se mělo postupovat a jaké materiály by se měly použít, což se netýkalo pouze staveb samotných, ale i jejich inventáře v případech, kdy byl dochovaný.⁵²

⁴⁸ Mlýn vyhořel v roce 1915 a poté byl zcela přestavěn, jeho renesanční podobu už připomínají jen obestavěné štíty a stopy sgrafit. Pro bližší informace o tomto objektu viz MATĚJKA, Bohumil. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Lounském*. Praha, 1897. s. 49 – 50; Kol. *Umělecké památky Čech 3 [P - Š]*. Praha, 1980. s. 29.

⁴⁹ Otázka stavby elektrické dráhy na Hradčanech vyvolala ostrou diskusi, ve které se střetli na jedné straně zastánci zachování malebného rázu Prahy, který by dle nich dráha brutálně narušila, a na straně druhé příznivci modernizace, kteří zdůrazňovali hlavně praktickou stránku věci. Více viz Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 68, inv. č. 1308.

⁵⁰ Soupisy památek začaly vznikat ve Francii od roku 1855, o dvacet let později se na nich začalo pracovat v Německu. V Čechách celou akci řídila Archeologická komise České akademie věd a umění. Postupně vznikaly svazky pro jednotlivé okresy, prvním byl kolínský, zpracoval jej K. B. Mádl a vyšel roku 1897. Viz WIRTH, Zdeněk. Zachování a ochrana historických a uměleckých památek. Vývoj otázky v 19. století. *Český časopis historický*, roč. 13, 1907, s. 405; UHLÍKOVÁ, Kristina. Zdeněk Wirth, český historik umění a organizátor památkové péče. In: ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby*. Praha, 2010. ISBN 978-80-86890-32-6. s. 10.

⁵¹ To se týkalo například kostela Stětí sv. Jana v Hospozíně, o jehož restauraci se jednalo v roce 1911. Ve svém posudku Hilbert mimo jiné napsal: „*Povstala by jen pouhá kopie skrovné kostelní dispozice, a cena stáří tohoto památníku ze sklonku století XVI. zmizela by docela. ... Filiální kostel Stětí sv. Jana, jinak prostá stavba ze sklonku století XVI., jest svými rozmanitými a úhlednými detaily slohu gotického i renesančního cenným památníkem přerodu gotiky do renaissance.*“ Viz Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 20, inv. č. 433. Vyjádření Kamila Hilberta k návrhu obnovy ze dne 17. 7. 1911.

⁵² V případě kostela Nanebevzetí P. Marie ve Zlonicích se jednalo výhradně o vybavení kostela obrazy; u kostela sv. Barbory v Nabdíně, který se opravoval od roku 1912, si Hilbert přímo vyžádal, aby byl přizván, kdyby se jednalo i o opravě inventáře, neboť se obával, že by mohl být úmyslně zlikvidován, aby se ušetřilo. Viz Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 51, inv. č. 1002 (Nabdín); kart. č. 104, inv. č. 2060 (Zlonice).

Při své vytíženosti si někdy našel čas i na mnohem rozsáhlejší účast na projektu, jako tomu bylo při projednávání restaurace kostela „U Svatých“ v Domažlicích. K tomuto městu měl blízko hlavně z toho důvodu, že do nedaleké osady Babylon jezdil trávit letní prázdniny a západní Čechy, zejména Plzeňsko, mu jistě byly blízké proto, že odtud pocházela jeho rodina a strávil zde dětství.

Hřbitovní kostel „U Svatých“ býval chodský farní chrám a původně byl zasvěcen Zvěstování Panny Marie. Postaven byl na počátku 14. století. Roku 1648 do něj uhořel blesk a následkem toho celý kostel vyhořel, zřítla se i gotická klenba. Oprava po požáru vtiskla kostelu barokní podobu. Další opravy probíhaly v letech 1830, 1858 a 1896. Při té poslední byla znovuzřízena vrchní část věže.⁵³

Přestože stavební úpravy probíhaly na kostele poměrně často, na začátku 20. století se nacházel již ve velmi špatném stavu. Představitelé města jej považovali za jednu z nejvýznamnějších zdejších památek, protože přímo odkazoval na chodskou tradici⁵⁴, a proto vyvíjeli od roku 1902 aktivity směřující k jeho opravě, ovšem cesta k její realizaci byla poněkud zdlouhavá. Na místo projektanta byl vybrán Vratislav Pasovský, který roku 1902 předložil plány a návrh rozpočtu.⁵⁵ Tyto dokumenty byly projednávány na schůzi umělecko-historické komise zemského výboru, kde Jan Herain nadnesl návrh, že strop by měl být přestavěn tak, aby jeho podoba odpovídala té, jakou dostal v době po založení kostela v první polovině 13. století. S tím souhlasil i Kamil Hilbert, který se o projekt zajímal coby zástupce Centrální komise. Vratislav Pasovský byl tedy požádán, aby své plány přepracoval a tím se celá věc zdržela na několik dalších let.⁵⁶

Hilbert se v celé věci neangažoval jen jako úředník, ale naopak se velice aktivně zapojil a dokonce spolupracoval s Pasovským na projektu. Také se účastnil všech komisí a společně s Pasovským pořádali schůze, na kterých vysvětlovali program restaurace, který byl v základních rysech nadiktován přímo Centrální komisí.⁵⁷ Ačkoli to není nikde v pramenech

⁵³ HOSTAŠ, Karel - VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Domažlickém*. Praha, 1902. s. 50; DUFFEK, Max. *Průvodce po Domažlicích a okolí*. Domažlice, 1897. s. 3.

⁵⁴ Lze to vyčíst jak z dobových, tak i z mladších průvodců městem či jiných materiálů, jejichž cílem bylo informovat o Domažlicích. Viz DUFFEK, Max. *Průvodce po Domažlicích a okolí*. Domažlice, 1897; HOSTAŠ, Karel - VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Domažlickém*. Praha, 1902; PAROUBEK, Jan. *Starobylé město Domažlice*. Domažlice, 1926.

⁵⁵ Pavel Vlček chybně uvádí, že projektantem byl Kamil Hilbert. Viz VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8. s. 235.

⁵⁶ Úplně na začátku byl strop v kostele dřevěný, čemuž odpovídaly otvory po trámech nalezené po otlučení omítky v interiéru. Herain poté Pasovskému doporučil, aby se jel podívat na dochovaný dřevěný strop ve hřbitovním kostele v Broumově. Viz Státní okresní archiv Domažlice, fond Archiv města Domažlice, kart. č. 9, inv. č. 3/13, 1902 – 1920, nefol. Dopisy Jana Heraina městské radě Domažlic ze dne 24. 11. 1902 a 19. 4. 1903.

⁵⁷ Státní okresní archiv Domažlice, fond Archiv města Domažlice, kart. č. 9, inv. č. 3/13, 1902 – 1920, nefol.

výslovně uvedeno, je pravděpodobné, že to byl právě Hilbert, kdo byl hlavním tvůrcem programu, jinak by zřejmě do celé věci neinvestoval tolik času a energie.

Roku 1908 byly plány konečně schváleny a mohlo se začít s restauračními pracemi. Ovšem vzhledem k tomu, že na začátku 20. století probíhaly v Domažlicích i další restaurace, byla to zejména restaurace děkanského kostela Narození P. Marie, potýkal se podnik s častým nedostatkem financí a nakonec byl přerušen první světovou válkou. Práce tedy byly dokončeny až roku 1919.⁵⁸

Domažlice nám nabízejí i pohled na jakousi odvrácenou stranu památkové péče na venkově. Sice se zde příliš nesetkáme se lpěním na jakýchkoliv teoreticky podložených názorech na ochranu památek, zato zde ale silně zakořenila představa, že záchranu si zaslouží jen ty nejstarší objekty. Dalo by se to vyjádřit i tak, že venkované považovali za památku jen viditelně starou, nejlépe středověkou, budovu. Dokazuje to demolice kostela sv. Antonína, která by jistě nebyla představiteli města tak tvrdošíjně prosazována, kdyby tento chrámek nebyl barokní.

Na místě kostela sv. Antonína sice původně stála dřevěná kaple, zřízená zřejmě v době založení zdejšího špitálu kolem roku 1331, roku 1695 však byla kaple zničena požárem a místo ní byl postaven menší barokní kostel.⁵⁹ Ten začal na začátku 20. století překážet záměrům města, neboť stál vedle starého špitálu v ohybu zatačky a částečně vyčníval do komunikace vedoucí k nádraží. Představitelé města byli rozhodnuti postavit nový špitál a při něm zřídit kapli, která by stála v nově založeném parku a do níž by bylo přeneseno zařízení ze zbořeného kostela.

Postoj města sdílelo i ministerstvo kultu a vyučování, kterému vadila ta skutečnost, že kostel překážel dopravě. Proto požádalo Centrální komisi a zemské místodržitelství o vyjádření a dále doporučilo prozkoumat stavbu, aby se zjistilo, zda má nějakou historickou nebo kulturní hodnotu. Centrální komise se záměrem zbořit kostel nesouhlasila a naopak trvala na jeho restauraci „...jakožto cenného díla ze XVII. století.“⁶⁰ Bylo nařízeno nové místní šetření, jehož se měli zúčastnit delegáti Centrální komise a biskupské konzistoře. Za Centrální komisi se jednání o kostele účastnil Kamil Hilbert, který též nedoporučoval jeho demolici. Při ohledání kostela, které provedl v roce 1906, zjistil, že je sice nutné vyměnit

⁵⁸ Státní okresní archiv Domažlice, fond Archiv arciděkanství Domažlice, kart. č. 15, inv. č. 155, nefol. Dopis městského úřadu Domažlice děkanskému úřadu Domažlice ze dne 8. 7. 1918.

⁵⁹ HOSTAŠ, Karel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Domažlickém*. Praha, 1902. s. 68; PAROUBEK, Jan. *Starobylé město Domažlice*. Domažlice, 1926. s. 24.

⁶⁰ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 14, nefol. Dopisy ministerstva kultu a vyučování městské radě v Domažlicích ze dnů 12. 1. 1907 a 3. 11. 1908 a dopis Centrální komise městské radě v Domažlicích ze dne 4. 11. 1908.

krov, ale jinak zhodnotil stav kostela jako dobrý a jeho zboření rozhodně nepovažoval za nezbytné. Město už však bylo pevně rozhodnuto, že se této památky zbaví, a tak byla bez ohledu na všechny připomínky Centrální komise roku 1911 zahájena demolice a na jaře roku 1912 už byl kostel srovnán se zemí.⁶¹

O něco obtížnější než na venkově byla situace v Praze, kde byla nesrovnatelně větší koncentrace památek a odborníků. Hilbert zde byl hodně zaměstnán nejen menšími restauračními projekty, které pro Prahu vytvořil, ale především dostavbou Svatovítské katedrály a aktivitami s ní spojenými, neboť kromě dozorování stavebních prací se musel také účastnit akcí pořádaných Jednotou pro dostavění chrámu, jako byly například přednášky o dějinách katedrály nebo prohlídky staré i nové části chrámu, na kterých dělal průvodce. Neznamenalo to však, že by se o ostatní dění okolo pražských památek nezajímal. To ostatně nemohl již vzhledem ke svému postavení a funkcím, které zastával. Často však zůstalo jen u vyjádření posudku, o nějž byl požádán, a do žádných ostřejších polemik se nepouštěl. Ovšem ve dvou případech tuto svou korektnost, dá-li se to tak říci, porušil - nejdříve to byl kostel sv. Jindřicha a Kunhuty, poté budova Andělské koleje. Ve druhém případě už se však jednalo spíše o snahu alespoň písemně a obrazem zachytit mizející objekt.

Kostel sv. Jindřicha a Kunhuty z poloviny 14. století byl, jako mnohé památky, poničen během třicetileté války, první zevrubnější oprava se konala až v polovině 18. století, kdy byla také přestavěna střecha. Další zásadní oprava proběhla v letech 1876 – 1879 podle projektu Josefa Mockera, který překvapivě ponechal střechu její původní barokní podobu. Z průzkumu kostela, který v roce 1902 provedl Antonín Wiehl, vyplynulo, že střecha už je v tak žalostném stavu, že ji nelze zachovat a bude nutné postavit novou. To přineslo otázku, jak by měla tato nová střecha vypadat. O vypracování projektu byl požádán i Kamil Hilbert, který však zároveň doporučoval opravit kostel celý. V jeho programu obnovy z roku 1905 stojí: *„Naprosté šetření veškerého časového vývoje stavby, totiž zasáhnutí gotického slohu do románských částí a renaissančního do gotických. Naprostá jednotnost všeho nového, tj. doplňky na částech románských i gotických stejnorodého, nehistorizujícího detailu a jednotnosti barevné, pokud se krytu střechy týče.“*⁶² Jinými slovy neměl v plánu stavbu slohově sjednotit a v případech doplňování nebo dostaveb chybějících částí kostela upřednostňoval vlastní invenci před jakýmsi pokusem o návrat do minulosti. S tímto plánem

⁶¹ Více o kostele sv. Antonína a cestě k jeho demolici viz KINKOROVÁ, Radka. Kostel sv. Antonína v Domažlicích. *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových západočeských archivářů*. Plzeň, 2011. ISBN 978-80-254-9293-2. s. 178 – 191.

⁶² HILBERT, Kamil. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Styl*, roč. 1, 1909, s. 241.

však narazil na část odborníků, v čele s Janem Koulou⁶³, kteří se domnívali, že nevhodnější bude chybějící části nahradit kopiemi detailů dochovaných buď na jiných stavbách nebo na starých kresbách kostela a pravděpodobně by přivítali i jisté zmírnění slohových rozdílů.

Koula⁶⁴ srovnával plány restaurace kostela sv. Jindřicha a Kunhuty s již probíhající přestavbou kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi: „*Tedy dobře: dostavba, a sluší projektu uvedenému tento nápis lépe, neboť má celek skutečně vzezření budovy nové, pel zachovávané staré památky vyprchal. ... Projekt je romanticky a malebně rozmanitými štíty a stanovou střechou opatřen, celek korunuje věž pěkně na základě zelené brány pardubické utvářená. Štíty, na základě forem tábořských, jsou ve tvarech pozdní gotiky ke stejnorodnému spodku přikomponovány a odkryté zbytky románské byly s ostatkem sharmonizovány. ... Pokud mne zrak nešálí, je to skutečně přestavba. Přestavba, že by jí byl ani arch. Mocker důkladněji neprovedl.*“⁶⁵ Koula měl částečně pravdu, když restauraci čáslavského kostela označil za přestavbu, Hilbert se ale v tomto případě setkal se značně zchátralou památkou a neměl jinou možnost, než mnohé prvky vyměnit. Z jeho slov je však také jasně patrná touha dovést památku k nějakému jednotnému vzhledu, potlačit všechny různorodé prvky, které přinesl její stavební vývoj.

Jádro sporu tkvělo v tom, jestli se má střeše ponechat barokní podoba, nebo má být nahrazena zcela novým pseudogotickým krytem. Koula se zasazoval o postavení nové střechy podle návrhu architekta Mikše, čímž by se dle jeho názoru navrátila kostelu jeho původní podoba. Obavy, že by se tím docílilo pouze zrealizování nějaké fantazie, rozptyloval tvrzením, že v takové podobě je kostel zaznamenán na nejstarších kresbách. Na jeho straně stáli například i Antonín Wiehl a Ludvík Lábler. Hilbert byl zastáncem prvního řešení a argumentoval tím, že nejstarší vyobrazení nelze brát zcela vážně, neboť zde jistě do určité míry zapracovala i umělcova vize a jeho schopnosti a svůj postoj podporoval i výsledky průzkumu krovu kostela, při němž bylo zjištěno, že trámy jsou v překvapivě dobrém stavu a

⁶³ Není bez zajímavosti, že s Janem Koulou už se Hilbert setkal v Domažlicích v době jednání o programu restaurace kostela „U Svatých“ a tehdy se jejich stanoviska shodovala – šlo o navrácení stropu do původní podoby. Viz Státní okresní archiv Domažlice, fond. Archiv města Domažlice, kart. č. 9, inv. č. 3/13, 1902 – 1920, nefol. Dopis Jana Heraina purkmistrovskému úřadu Domažlice ze dne 24. 11. 1902.

⁶⁴ Jan Koula (1855 Český Brod – 1919 Praha) byl architekt. Studoval Vysokou školu technickou v Praze a krátce i vídeňskou Akademii. Od roku 1878 byl asistentem Josefa Schulze na České vysoké škole technické, kde působil od roku 1897 jako profesor. Od roku 1907 stál v čele Spolku architektů a inženýrů, zasedal také v redakční radě Architektonického obzoru. Byl autorem České chalupy na Jubilejní výstavě v Praze roku 1891 a Rychty na Národopisné výstavě v Praze roku 1895, jeho dílem je Čechův most v Praze (1906 – 1908) a rekonstrukce Staroměstské radnice a domu U minuty. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 390.

⁶⁵ KOULA, Jan. Ještě o restauraci kostela sv. Jindřicha v Praze. *Architektonický obzor*, roč. 7, 1908, s. 38 – 39.

jejich výměna by nebyla nutná.⁶⁶ Nakonec však „zvítězil“ Jan Koula a střecha kostela sv. Jindřicha byla v letech 1908 – 1909 přestavěna v pseudogotickém duchu.⁶⁷

V případě Andělské koleje se nejednalo ani tak o nesoulad postojů památkářů, jako spíše o památku, která překážela zájmům pražských zastupitelů. Je nutno podotknout, že o její skutečné hodnotě se mnoho nevědělo, dokud se nezačalo s demolicí, která odhalila do té doby neznámé prvky. Je ale také potřeba dodat, že jakmile se začal odkrývat skutečný rozsah románského domu, demolice byla úspěšena.

Dům tzv. Andělské koleje nebo také koleje Všech Svatých stál na rohu Kaprovy ulice naproti kostelu sv. Mikuláše. Původně to byl románský občanský dům, jehož původ nelze s jistotou určit. První záznamy o něm jsou až z doby, kdy sem bylo umístěno sídlo koleje Všech Svatých, kterou založil roku 1366 Karel IV. a v domě sídlila od roku 1381. Roku 1754 obdržela pražská univerzita nařízení prodat všechny koleje vyjma Klementina, které bylo následně přestavěno. Dům Andělské koleje poté často střídal majitele, ve druhé polovině 18. století byl barokně přestavěn a roku 1897 byl koupěn pražskou obcí za účelem asanace.⁶⁸

Zboření domu už se nepodařilo zabránit, ale Hilbert alespoň stihl během demoličních prací celý objekt důkladně prozkoumat a zaměřit. Výsledky průzkumu zveřejnil roku 1913 v publikaci o koleji, kterou napsal společně s Karlem Chytil⁶⁹, jenž dodal výklad o dějinách koleje Všech Svatých. Kromě popisu románské stavby obsahovala kniha i půdorysy všech pater a řezy objektem. Po demolici zůstalo pouze románské sklepení, o jehož zpřístupnění se v současné době uvažuje. Z Hilbertových slov v závěru publikace jasně vyplývá, že záchranu a studium památek chápal jako věc profesionální cti: „*Dlužno ještě podotknouti, že stav románské stavby nebyl před bořením daleko tak fragmentární, jako se jeví z výkresů. Bylo bohužel před zaměřením mnohé pobořeno, co obraz románského občanského domu mohlo více ještě objasniti. Přes to ale to, co nakresleno, zůstává důležitým dokumentem o vyspělosti našeho bydlení v době ranní. Bohužel, jen dokumentem papírovým! Že tomu tak, není mojí vinou.*“⁷⁰

⁶⁶ Názory si Hilbert a Koula vyměňovali na stránkách *Stylu a Architektonického obzoru*. Viz KOULA, Jan. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Architektonický obzor*, roč. 7, 1908, s. 9 – 11, 13 – 15, 19 – 20; HILBERT, Kamil. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Styl*, roč. 1, 1909, s. 152 – 154.

⁶⁷ Kol. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha I)*. Praha, 1998. ISBN 80-200-0627-3. s. 108.

⁶⁸ HILBERT, Kamil – CHYTIL, Karel. *Dům Andělské koleje na Starém městě*. Praha, 1913.

⁶⁹ Karel Chytil (1859 Praha – 1934 Praha) byl historik umění, profesor dějin umění na UK, členem České akademie věd a umění. Založil a do roku 1916 vedl Uměleckoprůmyslové muzeum a byl zakladatelem a prvním předsedou Kruhu pro pěstování dějin umění. Zabýval se zejména českým středověkým uměním. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 300.

⁷⁰ HILBERT, Kamil – CHYTIL, Karel. *Dům Andělské koleje na Starém městě*. Praha, 1913. s. 11.

Na předchozích řádcích jsme se mohli přesvědčit o tom, že záchrana památek nebyla jen uplatňováním teorií, ale také bojem se zcela pragmatickým přístupem k věci, který v mnoha případech zvítězil. Můžeme už jen polemizovat nad tím, jak velké či jestli vůbec nějaké škody tím byly způsobeny. Starší architektura někdy musí ustoupit, aby dostala ta moderní prostor.

Přestavba střechy kostela sv. Jindřicha a Kunhuty v Praze také dokazuje, že památkový purismus nebyl ani na začátku 20. století zcela mrtev, ačkoliv už se samozřejmě nejednalo o žádné realizace v duchu Josefa Mockera. V neposlední řadě byly památky chápány jako studijní materiál, což je u Kamila Hilberta obzvláště patrné.

Byl prvním tvůrcem, který v českých zemích prováděl skutečně odborný a důkladný stavebně historický průzkum a jeho studium památek nesloužilo pouze k doložení starobylosti jednotlivých objektů, nýbrž bylo výsledkem snahy obsáhnout památku jako celek a zasadit ji do kontextu vývoje. Jeho popisy staveb se vyznačují velice střízlivým a odborným jazykem, vyhýbal se jakémukoliv hodnocení založenému pouze na subjektivních pocitech. Nikdy neskončil u středověké etapy života stavby, nýbrž se ve stejné míře zabýval i pozdějšími fázemi. Jeho preference gotiky je sice neoddiskutovatelná, ale srovnatelně erudovaný výklad byl schopen podat i o mladších památkách. Toto vše se však netýká pouze architektury. Se stejnou intenzitou se Hilbert zajímal i o historický mobiliář a další náčiní, k jehož hodnocení ovšem většinou přizval zkušenější odborníky.

V této souvislosti lze zmínit Žateckou bránu v Lounech, která byla vystavěna kolem roku 1500 jako součást vnějšího hradebního okruhu města.⁷¹ Roku 1841 byla stržena její střecha s hrázděným nebo dřevěným polopatrem a místo ní byla vystavěna atika s cimbuřím a nízká pultová střecha. Tato oprava však nezabránila další destrukci brány, které napomáhal zřejmě i stavební ruch v okolí brány ve druhé polovině 19. století.⁷² Na začátku 20. století se tedy začalo uvažovat o restauraci brány a jejím navrácení do původní podoby, jakou měla před přestavbou roku 1841.

Kamil Hilbert proto stavbu prohlédl a památkářsky zhodnotil.⁷³ Roku 1903 vyšel v Architektonickém obzoru jeho článek o bráně, ve kterém mimo jiné vyjádřil pochybnost nad

⁷¹ Detailní rozbor dějin lounského opevnění v: RAZÍM, Vladislav. K problematice stavební podoby a vývoje středověkého opevnění města Loun. *Průzkumy památek*, roč. 9, č. 2, 2002, s. 19 – 50. ISSN 1212-1487. Pro bližší informace o Žatecké bráně viz LÍBAL, Dobroslav. Žatecká brána v Lounech. In: DURDÍK, Tomáš. *Castellologica bohemica 6*. Praha, 1998. ISBN 80-86124-14-2. s. 463 – 466.

⁷² Brána byla postupně obklopována domy a dům, postavený zde roku 1884 dokonce zakryl část hlavního průčelí. Viz RAZÍM, Vladislav. Oprava Žatecké brány v Lounech v souvislostech dnešní památkové péče. *Zprávy památkové péče*, roč. 57, č. 1, 1997, s. 15. ISSN 1210-5538.

⁷³ Pavel Vlček mylně uvádí, že Hilbert vypracoval projekt restaurace brány. Viz VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8. s. 235.

tím, že vrchní část brány, odstraněná roku 1841, byla skutečně jejím původním zakončením. Na základě srovnání historických kreseb Loun došel k závěru, že detaily podsebití byly nejméně o století mladší než ze závěru 15. století. Také dosti ostře vyvrátil starší domněnku Bernarda Gruebera, že stavba Žatecké brány byla silně inspirována mosteckou věží v Praze: „*Že by chtěla býti kopií mostecké věže Pražské, jak Grueber uvádí, je zbytečno vyvracet, nemá s touto nic jiného společného než – účel.*“⁷⁴ Nakonec uvedl, že dostavba brány zřejmě nikdy nebyla plánována; snahu o dostavění z počátku 20. století sice neodsoudil, ale jeho slova napovídají, že to nepovažoval za příliš šťastný nápad: „*Návrh rekonstrukce dnešního zbytku brány povstal bez praktické příčiny...Povstal jen z touhy pokusiti se o dokončení brány na základě přesného poznání staré části a se zřetelem na okolí z naší doby.*“⁷⁵

Podstatnou část Hilbertova článku o bráně zabírá popis stavby a vývody, jak byla asi stavba původně zamýšlena. To je pro Hilberta typické – při svých průzkumech staveb se vždy snažil dobrat jejich dřívějších podob a také vyvodit, jaké byly původní záměry tvůrců a jak tedy mohla budova vypadat, kdyby nepřišla další stavební období. Plány možných podob staveb však vytvářel pouze pro studijní účely a nikdy nezamýšlel jejich realizaci. Chtěl se pouze neustále vzdělávat a prohlubovat své znalosti o architektuře.

⁷⁴ HILBERT, Kamil. Žatecká brána v Lounech. *Architektonický obzor*, roč. 2, 1903, s. 4.

⁷⁵ Tamtéž, s. 4.

Praha – katedrála sv. Víta

Dostavba katedrály sv. Víta je bezesporu jedním z největších stavebních podniků druhé poloviny 19. a začátku 20. století, které probíhaly na území Čech. Po celou dobu jejího trvání ji však doprovázely potíže, rozpory a paradoxy. Už samotné její češství se odehrává spíše ve světě iluzí, ačkoli představitelé tohoto podniku se ho již od začátku snažili prezentovat jako českou národní věc. Na následujících stranách se pokusím objasnit, proč tento velkolepý projekt vyvolával ve své době spíše rozpaky než nadšení.

Vznik Jednoty na dostavění chrámu sv. Víta

Myšlenky na dostavbu katedrály sv. Víta se dostalo doposud největší odezvy v první polovině 19. století, což byla doba nadšeného nacionalismu, kdy jednotlivé národy toužily dokazovat svou bohatou historií na nejrůznějších příkladech a v tomto kontextu se zejména architektura dočkala velké pozornosti. Katedrála sv. Víta byla prezentována jako jeden ze symbolů českého národa, jenž dokládá jeho vysokou úroveň již od středověku a řadí jej mezi nejvyspělejší národy tehdejšího světa. Dostavba katedrály tak byla předkládána jako povinnost vůči předkům a zároveň možnost projevit se jako svébytný národ. Karel Vladislav Zap dokonce katedrálu a její význam pro národ přirovnával k Louvru a Versailles, bazilice sv. Petra v Římě či anglickému parlamentu.⁷⁶ Tato symbolika alespoň zpočátku našla ohlas i v širší veřejnosti a to nejen v Praze a okolí, ale i na venkově. Zde působili agenti Jednoty pro dostavění katedrály sv. Víta, což byli místní lidé, kteří měli za úkol propagovat dostavbu a pořádat sbírky. Počty agentů však ukazují, že přes veškerou snahu se nedařilo prosadit dostavbu katedrály jako celonárodní podnik, neboť v roce 1867 jich bylo 94 v Čechách (kromě Prahy) a pouze 2 na Moravě.⁷⁷

Mužem, který se záměru opravit stávající část a dostavět katedrálu chopil aktivně, byl Václav Michal Pešina z Čechorodu. Jeho snaha však měla poměrně kuriózní pozadí. Ještě v době, kdy působil jako farář v Blučině, konkrétně dne 21. listopadu 1828, se mu totiž zdál sen o tom, jak mu lidé přinesli 3 miliony zlatých potřebných na dostavbu dómu. V první chvíli svému snu nepřikládal žádný význam, když se mu však následující noc zdál další, tentokrát již o organizační stránce dostavby, začal se znepokojovat. Ne však v tom smyslu, že by se měl o katedrálu začít zajímat živěji, spíše se obával, jestli není posedlý utkvělou

⁷⁶ ZAP, Karel Vladislav. Pražský hlavní chrám sv. Víta. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 3, sešit 1, 1858, s. 1.

⁷⁷ *Světlozor*, roč. 1, 1867, s. 118. V této souvislosti se nabízí otázka, do jaké míry se Moravané cítili být součástí českého národa, tím už bychom se ale příliš vzdálili tématu předkládané práce.

myšlenkou. Po třetí noci už se probudil skutečně zděšený, protože to už ve svém snu viděl rostoucí pilíře nové části katedrály. Začal mít strach, že nakonec skončí v blázinci, a proto požádal modlitbou o útěchu, které se mu dostalo a několik dalších let mohl opět žít klidným životem. Když ale byl roku 1832 jmenován svatovítským kanovníkem, začal chápat dostavbu chrámu jako své životní poslání a hned se dal do díla.⁷⁸ Již z roku 1834 pochází první návrh dostavby. Jeho autorem byl Hynek Řivnáč, který vycházel z kreseb malíře a mědirytcce Ludvíka Kohla.⁷⁹

Jsou známy dva Kohlovy obrazy ideální dostavby Svatovítské katedrály. Umělec si představoval, že by vznikla ryze gotická stavba, ovšem i na stávající části katedrály by proběhly rozsáhlé změny. Renesanční ochoz a barokní bání věže by byly nahrazeny gotickým jehlancem podle Parlérova relikviáře ze svatováclavské kaple. Na severní straně lodi by byla postavena druhá identická věž. Dostavba lodi by byla jakýmsi protažením stávající budovy a západní průčelí by bylo zakončeno dvěma menšími věžemi s točitým schodištěm, do chrámu by se vstupovalo jednoosým portálem, nad nímž by celému průčelí dominovalo katedrální okno.⁸⁰ Jak již však bylo zmíněno, Kohl namaloval ideální obrazy dostavěné katedrály a s úplnou realizací těchto svých vizí již od počátku nepočítal. „*Ludvík Kohl vtělil své sny o umělecké mohutnosti českých dějin do obrazu velkolepé gotické katedrály...*“⁸¹

Za zlomový okamžik můžeme považovat až Pešínovu cestu po téměř 25 gotických katedrálách západní Evropy, kterou podnikl v roce 1841 díky podpoře kancléře Metternicha.⁸² Při ní se blíže seznámil s dílem francouzského architekta Eugéna Violet-le-Duca a navštívil také stavební huť při dostavbě dómu v Kolíně nad Rýnem.⁸³ Hned následujícího roku si vyžádal od Kohlova žáka Josefa Krannera návrh na dostavbu pražské katedrály, v dalším roce byla odeslána žádost o povolení realizovat záměr císaři Ferdinandovi V. a ten dal dekretem ze

⁷⁸ Tento sen je znám díky tomu, že ho Pešina vyprávěl na soukromém shromáždění při třetím sjezdu německých architektů v Praze roku 1844. Viz BENEŠOVÁ, Marie. Význam snu při dostavbě katedrály sv. Víta. In: OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan. *Proudy české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál*. Praha, 1990. s. 60. Zmiňuje ho i: HRUDKA, Václav. Dokončení katedrály sv. Víta. *Stavitelské listy*, roč. XXV, 1929, s. 249.

⁷⁹ MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 198. Ludvík Kohl (1746 Praha – 1821 Praha) byl malíř, kreslíř a grafik. Nejdříve tvořil hlavně oltářní obrazy a portréty, ale po roce 1800 už se soustředil výhradně na malbu architektur a architektonických interiérů. Více viz v: HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 369; KUCHYNKA, Rudolf. Malíř Ludvík Kohl jako zobrazovatel chrámu sv. Víta v Praze. *Památky archaeologické*, díl 28, 1916, s. 207 – 213.

⁸⁰ KOTALÍK, Jiří (ed.). *Ludvík Kohl 1746 – 1821*. Praha, 1984. s. 20.

⁸¹ LÍBAL, Dobroslav a kol. *Praha národního probuzení / Čtvero knih o Praze/ Architektura, sochařství, malířství, užité umění*. Praha, 1980. s. 286.

⁸² BENEŠOVÁ, Marie. Význam snu při dostavbě katedrály sv. Víta. In: OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan. *Proudy české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál*. Praha, 1990. s. 61.

⁸³ Dostavba kolínského dómu v podstatě odstartovala velký dostavovací a restaurační boom své doby.

dne 27. července 1844 souhlas se založením stavebního spolku.⁸⁴ Posláním takto vzniknuvší Jednoty pro dostavění chrámu svatého Víta⁸⁵ bylo „*dostavět a uvnitř i vně dokončit metropolitní chrám sv. Víta v gotickém slohu.*“⁸⁶

Polovina 19. století byla dobou vášnivé adorace gotiky a stejně intenzivního odsouzení mladších slohů, zejména baroka, a proto nic jiného než neogotická dostavba a puristická úprava interiéru v této době nepřicházelo v úvahu: „...*nyň se strachem sobě vyznati musíme, že se tento chrám octnul již v stavu tak povážlivém, že se naň co nejdřív ruka přiložiti musí, nemá-li se v krátce rozpadnouti v zříceniny. A jakými přehroznými památníky celý velebný chrám přecpán a přeplněn byl za věku panování paruk a copů, o tom již zbytečno mluvit, neboť o tom i každý nezasvěcenec více méně jasné a určité mínění pronáší.*“⁸⁷

Již od počátku se počítalo s tím, že akce bude z velké části financována z dobrovolných darů různých spolků i jednotlivců. Na několika místech v Praze byly umístěny schránky na příspěvky a drobné příjmy plynuly i z prodeje obrázků katedrály, které vydávala Jednota.⁸⁸ Byly konány lokální sbírky a objevily se i výzvy k uspořádání sbírky celonárodní.⁸⁹ Do slibně se rozvíjejícího projektu však zasáhly události roku 1848 a následující léta také příliš nepřála podobně zaměřeným aktivitám, a proto vykazovala Jednota až do roku 1861 téměř nulovou činnost.

Období Josefa Krannera a Josefa Mockera

Nejdůležitějším problémem, který bylo nutné vyřešit, byla otázka stavitele dómu. Původně se uvažovalo o tom, že plány a nákresy dodá umělecká sekce Jednoty, jejíž členy mělo navrhnout ředitelství, a teprve časem se najde nějaký stavitel. Ten měl být jednoznačně z domácího prostředí, stejně jako ostatní umělci a řemeslníci, pracující na katedrále. „*Zajisté by se takto laciněji, jistěji a rychleji k cíli přišlo, nežli povoláním cizích sebe slavnějších autorit a umělcův, kteří by za drahé peníze jiné cizí síly za sebou táhli, ba snad i materiál*

⁸⁴ Pro bližší informace o dějinách Jednoty pro dostavění chrámu sv. Víta viz KOSTÍLKOVÁ, Marie – PETRASOVÁ, Taťána. *Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta na Hradě pražském. Edice pramenů I. 1842 – 1871.* Praha, 1999. ISBN 80-902279-5-3; KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Jednota pro dostavění chrámu svatého Víta.* In: MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení.* Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 198 – 202; KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Velké dějiny země Koruny české, tematická řada, sv. I Architektura.* Litomyšl – Praha, 2009. ISBN 978-80-7432-001-9. s. 562 – 564.

⁸⁵ Dále už pouze Jednota.

⁸⁶ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Jednota pro dostavění chrámu svatého Víta.* In: MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení.* Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 198.

⁸⁷ ZAP, Karel Vladislav. *Pražský hlavní chrám sv. Víta. Památky archaeologické, díl 3, sešit 1, 1858, s. 4.*

⁸⁸ *Světlozor*, roč. 1, 1867, s. 118.

⁸⁹ ZAP, Karel Vladislav. *Pražský hlavní chrám sv. Víta. Památky archaeologické, díl 3, sešit 1, 1858, s. 6.*

z ciziny přivážeti chtěli, a naposled svůj úkol přece ne tak vykonali, jak by ho pravá láska a nadšenost vyvésti mohla.“⁹⁰

V roce 1861 však tehdejší předseda Jednoty František hrabě Thun Hohenstein přímo vybral stavitele, čímž se vyhnul konkurzu, jenž by nejen opět zdržel dostavbu katedrály, ale jistě by znamenal i určitou finanční ztrátu. Tímto stavitelem se stal Josef Kranner, „*který měl mimo lásku k vlasti a nadšení pro středověké umění, zvláště pro Svatovítský chrám, i dostatečné zkušenosti v oboru.*“⁹¹ Kranner měl v úmyslu nechat dominovat velkou jižní věž, přestavěnou do gotické podoby, a dostavět loď a západní průčelí bez věží, též pseudogoticky.⁹² Ze všeho nejdříve však probíhala rekonstrukce stávající části katedrály, která trvala téměř 15 let. Roku 1871 Kranner zemřel a nedožil se tak ani dokončení rekonstrukce, ani položení základního kamene dostavby.

Krannerovým nástupcem byl na schůzi Jednoty téměř jednohlasně zvolen Josef Mocker, jenž v roce 1873 nastoupil na místo vrchního stavitele Svatovítského dómu. Dne 1. října 1873 byl položen základní kámen dostavby. Mocker nejdříve přepracoval plán západního průčelí, protože Krannerovo řešení se mu jevílo jako příliš jednoduché. Dále navrhoval rozšíření katedrály na pětilodní, to se však setkal s nesouhlasem Centrální komise, jejíž představitelé se domnívali, že trojlodní dispozice více odpovídá původní podobě chrámu. Byl tedy zahájen průzkum, jehož cílem bylo najít středověké základy stavby, a Mocker byl ještě několikrát donucen svůj projekt přepracovat, bylo to v letech 1877 – 1878 a 1888.

V době, kdy konečně nic nebránilo dostavění chrámu, se ale celý podnik ocitl v poměrně nesnadné situaci. Nejdříve se od projektu odklonilo vlastenecké nadšení, které si našlo nový ventil v podobě stavby Národního divadla. Osobnosti působící okolo dostavby katedrály se sice stále snažily upozorňovat na celonárodní význam památky, ale tato rétorika s přibývajícím časem působí spíše jako umělá konstrukce a snaha dát katedrále za každou cenu symboliku, se kterou už se však společnost neztotožňovala. To je nejlépe patrné z dobového tisku.

Srovnáme-li ohlas, jaký měly oba podniky (výstavba Národního divadla a dostavba katedrály) v dobových periodikách, zjistíme, že zatímco o Národním divadle vycházely

⁹⁰ ZAP, Karel Vladislav. Pražský hlavní chrám sv. Víta. *Památky archaeologické*, díl 3, sešit 1, 1858, s. 7.

⁹¹ KOSTÍLKOVÁ, Marie. Jednota pro dostavění chrámu svatého Víta. In: MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 200.

⁹² KRATOCHVÍL, Petr (ed.). *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. I Architektura*. Litomyšl – Praha, 2009. ISBN 978-80-7432-001-9. s. 563.

alespoň drobné zprávy i v tak vzdálených oblastech, jako je Opavsko⁹³, o dostavbu pražské katedrály byl zájem téměř nulový. Například položení základního kamene Národního divadla bylo reflektováno nejen ve všech hlavních periodikách, která v té době vycházela, ale i v lokálních denících po celé zemi a totéž platí i o následujícím požáru a znovupostavení divadla.

Založení divadla dostávalo i politické konotace: „*Klademe základ chrámu pro umění národní, uklízíme rum se základův státu českého, a žehnáme základu politiky slovanské!*“⁹⁴ Jeho vyhoření bylo vnímáno jako celonárodní katastrofa a autoři zpráv o této události přímo překypovali emocemi, za všechny uveďme *Plzeňské listy*: „*Strašlivá rána, rána tím bolestnější, čím méně se jí kdo nadál, stihla nešťastný národ náš. Jeho nejzamilovanější dílo, na něž byl po třicet let krejcar po krejčárku střádal, a jež bývalo jedinou jeho chloubou – Národní divadlo zahubil v několika hodinách strašlivě krutý živel... Pero naše je chabo vylíčiti dojem a popsati ono zděšení, které zmocnilo se nás v první chvíli, když stihla sem zpráva o nezměrném tom neštěstí. Vážným mužům zvlhlo oko slzou, mimovolně se deroucí, a z prsou vydral se vzdech, hluboký vzdech nad osudem, který národ náš od bělohorské katastrofy stíhati zná jen ranami a zase ranami, který vždy ve chvíli, kdy miníme se býti u cíle, jediným nemilosrdným rozmachem vše nám rozkotá a k novému zas zápasu nás žene.*“⁹⁵ Články popisující požár divadla téměř vždy končí výzvami k pořádání sbírek na opravu, vyzývají k optimismu a snaží se celou událost vidět jako možnost opět dokázat, že český národ se nikdy nevzdává: „*Národní divadlo bude výmluvnou kronikou našeho utrpení a našeho vzkříšení; kéž jest brzo skončena!*“⁹⁶

Pokud bychom hledali něco podobného v souvislosti s opravou a dostavbou katedrály sv. Víta, budeme neúspěšní. Veškeré události zůstávaly nepovšimnuty a to i přesto, že se je Jednota a další činitelé snažili zviditelnit. Za zmínku by jistě stálo položení základního kamene dostavby dne 1. října 1872, dokončení opravy gotické části chrámu roku 1876 nebo slavnostní dokončení věží roku 1892. Najdeme však pouze dva články o položení základního kamene dostavby, a to ještě v Pražském denníku, v jehož případě by bylo obzvláště udivující, kdyby přešel takto velkou pražskou událost mlčením. Jedná se ale o střízlivou věcnou zprávu, jejíž autor se nesnažil čtenáře dojmout nebo nějak vlastenecky nabudit a to i přesto, že na slavnost bylo upozorněno střelbou z hmoždířů na Střeleckém ostrově a na základní kámen

⁹³ Zprávy o položení základního kamene a dalších událostech okolo Národního divadla přinesli např.: České noviny, Květy, Národní listy, Olomoucké noviny, Opavský týdeník, Obzor (vycházel v Brně), Ohlas od Nežárky, Plzeňské listy, Světozor nebo Ženské noviny.

⁹⁴ *Národní listy* VIII, 1868, č. 135 (16. 5.), s. 1.

⁹⁵ *Plzeňské listy*, 1881, č. 65 (14. 8.), s. 1.

pokleпали mimo jiné i František Palacký a František Ladislav Rieger, tudíž se určitě nejednalo o nic zanedbatelného.⁹⁷ To však bylo v této době vše, katedrály sv. Víta si nadále všímala pouze odborná periodika, jako byly zejména *Památky archaeologické* a *Časopis společnosti přátel starožitností*. Další „vlna“ zájmu přišla až s oslavami svatováclavského milénia, ale ani tentokrát se nejednalo o nic rozsáhlého či dokonce masového, o tom však později.

Nezájem o jeden z nejvýznamnějších stavebních a kulturních podniků své doby je sice zarážející, ale pokud se na celou věc podíváme hlouběji, je to poměrně logické. Česká společnost zaujímal ke katolické církvi spíše vlažnější postoj a nemělo tedy smysl snažit se v tomto případě zapůsobit na nějaké náboženské sentimenty. A skutečně již od počátku nikdo nezdůrazňoval duchovní funkci stavby. Vyzdvihovat skutečnost, že katedrála je místem korunovací českých králů, mohlo být dvojsečné, uvědomíme-li si, že v posledních třech stech letech zde byli korunováni panovníci z habsburského rodu, jehož nástup na český trůn byl v této době chápán jako jeden z klíčových negativních momentů českých dějin. Ovšem ani skutečnost, že František Josef I. se českým králem korunovat nenechal, by celé věci nepomohla. Zbývalo tedy zdůrazňovat staletou historii a hlavně uměleckou hodnotu tohoto architektonického díla. Tu však byla v úplnosti schopna docenit pouze odborná veřejnost. Oproti tomu divadlo už ze své podstaty dokázalo oslovit široké vrstvy obyvatel a katedrála z tohoto „souboje“ vychází spíše jako prestižní záležitost pro zasvěcené.

Co však lze považovat za ještě významnější, je posun v postoji k památkám, který se projevil ke konci 19. a zcela zvítězil na začátku 20. století, kdy se samotná idea dostavby uměleckého díla a tím i jakási rekonstrukce minulosti stává anachronismem. Již za Mockerova života se objevovaly zpočátku ještě nesmělé kritiky jeho činnosti, které postupně sílily a po jeho smrti už byly často zcela nekompromisní a docházelo k jeho ostrému odsouzení. Dostavba katedrály potom byla předkládána jako „*osudný přehmat 19. století*“.⁹⁸ Nicméně přes změnu estetického cítění, s níž úzce souvisí nové názory na památkovou péči, stálo ředitelství Jednoty za Josefem Mockerem v přesvědčení, že právě on je zárukou toho, že dostavěná katedrála bude uměleckým dílem na nejvyšší úrovni. Ani tento architekt se však dokončení svého díla nedočkal. Zemřel nečekaně dne 16. ledna 1899.

⁹⁶ *Světlozor*, roč. 15, č. 34, 1881, s. 411.

⁹⁷ *Pražský denník* VIII, 1873, č. 234 (1. 10.) a č. 235 (2. 10.), s. 2.

⁹⁸ BIRNBAUM, Vojtěch. *Listy z dějin umění*. Praha, 1947. s. 329.

Období Kamila Hilberta

Po Mockerově smrti bylo vedení stavby, než bude zvolen nový ředitel, svěřeno Arnoštu Živnému, který měl pod dozorem uměleckého odboru Jednoty dohlížet na nepřerušovaný postup prací podle Mockerova projektu. O místo stavitele katedrály stálo více architektů, mezi nimi i Kamil Hilbert, který tak učinil na doporučení Josefa Hlávky, jenž v něm viděl velký talent. Hilbert o tuto pozici usiloval natolik, že se vydal do Vídně představit se předsedovi Jednoty Františku hraběti Thunovi Hohensteinovi. Mladý architekt na hraběte nejspíš mocně zapůsobil, neboť s ním hned byla uzavřena smlouva a když se za něj postavil i Josef Zítek, jeho zvolení už nic nezabránilo. V Jednotě nastoupil dne 1. září 1899 a stál před ním zásadní úkol – definitivně rozhodnout, jakou podobu bude mít velká jižní věž, jíž Mocker plánoval regotizovat.⁹⁹

Volba mladého nezkušeného architekta na tak významný post vyvolává řadu otázek. Josef Kranner měl za sebou v době nástupu do funkce vrchního stavitele katedrály mnoho realizací vlastních projektů. Jeho zkušenosti s opravami památek byly sice menšího rozsahu, to však vyplývá ze skutečnosti, že v jeho době byla památková péče teprve v začátcích. Josef Mocker se vůbec jevil jako dokonalá osobnost na pozici vedoucího architekta dokončení Svatovítského chrámu, neboť do Jednoty vstoupil se zkušeností z dostavby dómu sv. Štěpána ve Vídni, která byla jedním ze vzorů pro dostavbu pražské katedrály.

Josef Hlávka údajně poznal Hilbertův pronikavý talent pouze z několika studií, které viděl na výstavě žákovských prací Akademie výtvarných umění ve Vídni roku 1894.¹⁰⁰ V době svého zvolení ředitelem dostavby katedrály neměl Hilbert, kromě těch z Akademie, ještě žádné zkušenosti v této oblasti architektonické tvorby a jeho lounské novostavby z dnešního pohledu nijak nevybočují z dobového průměru. Co tedy vedlo představitele Jednoty k jejich rozhodnutí? Možná se domnívali, že nezkušený tvůrce, který ještě neměl možnost vytvořit si vlastní tvarosloví, přejme Mockerův styl a tím bude zaručeno slohově celistvé dokončení katedrály. Nabízí se také možnost, že i v Jednotě postupně nacházely odezvu nové postoje v památkové péči a její členové chtěli prostřednictvím čerstvého architekta oživit Mockerův akademický styl. Tomu by napovídala i skutečnost, že v okamžicích, kdy se Hilbert odvracel od projektu svého předchůdce, nenastávaly žádné zásadnější rozpory a v nevyipjatějších chvílích stáli zástupci Jednoty vždy na jeho straně. Je však obtížné zjistit, kde je pravda. Výroční zprávy Jednoty jsou sice podrobným líčením

⁹⁹ LÍBAL, Dobroslav – ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*. Praha, 1999. ISBN 80-901587-6-5. s. 42.

¹⁰⁰ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 48

postupu prací na katedrále, ale kromě opravdu pečlivého vypsání každého nově osazeného kamene, příspěvatelů na dostavbu a zesnulých členů Jednoty se z nich nic bližšího o chodu organizace nedozvíme.

Jisté je, že v počátečním období svého působení byl Hilbert ještě zastáncem „starého“ modelu obnovy památek. Práce pokračovaly podle Mockerových návrhů, ale je nutno podotknout, že nový architekt ani neměl moc prostoru projevit se samostatně, neboť katedrálu převzal v již velice pokročilém stádiu, kdy se zastřešovala hlavní loď¹⁰¹ a celé západní průčelí bylo stavebně v podstatě dokončeno. Zbývalo pouze dotesat kraby fiál, navrhnout a provést figurální výzdobu baldachýnů a vsadit kružbu rozety.¹⁰² Hilbert se tedy více uplatnil při dekorativních pracích a při dokončování interiéru, přesto se však výrazně zasadil i o dnešní vnější podobu katedrály, když neprovedl plánovanou regotizaci velké jižní věže.

Mocker, věren svému puristickému cítění, plánoval neogotickou přestavbu této věže, jejíž podoba pocházela částečně z přestavby v roce 1770¹⁰³, a i Hilbert zpočátku počítal s následováním tohoto projektu. V této době už se však prudce měnila atmosféra a na podobné kroky se začínalo nahlížet značně kriticky. Byl to ale Josef Zítek, kdo mezi prvními upozornil na stávající podobu věže v tom smyslu, že by se možná mělo upustit od její přestavby.¹⁰⁴ Hilbert nejdříve připomněl změny, které na katedrále od osmdesátých let prováděl Mocker. Šlo zejména o přestavbu přízemí věže, jež tak „ztratilo středověký charakter“¹⁰⁵, uvažoval proto o dokončení věže v pozdně gotických formách. Když si však nakreslil perspektivní pohledy katedrály s přestavěnou věží, uvědomil si, že věž by byla příliš dominantní a v této podobě by na sebe strhla veškerou pozornost. Proběhly i diskuse s uměleckým odborem Jednoty, jichž se účastnila i širší veřejnost a které daly za pravdu Hilbertovu názoru a bylo tedy rozhodnuto, že věž bude pouze zrestaurována.¹⁰⁶

Dalším velkým úkolem byla restaurace mozaiky Posledního soudu nad jižním vchodem. Tato umělecká práce byla zdrojem potíží v podstatě už od doby svého vzniku. Kvůli svému umístění byla obzvlášť těžce vystavena vlivům počasí, a tak již brzy začala v celých kusech odpadávat a šednout.¹⁰⁷ Roku 1865 bylo Krannerovi doporučeno, aby se

¹⁰¹ PETRASOVÁ, Taťána. Dostavba katedrály. In: MERHAUTOVÁ, Anežka. *Katedrála sv. Víta v Praze*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 231.

¹⁰² PETRASOVÁ, Taťána. *Josef Mocker 1835 – 1899. Stavitel katedrály*. Praha, 1999. ISBN 80-86161-14-5. s. 68.

¹⁰³ FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 6.

¹⁰⁴ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-7-3. s. 48.

¹⁰⁵ PETRASOVÁ, Taťána. *Josef Mocker 1835 – 1899. Stavitel katedrály*. Praha, 1999. ISBN 80-86161-14-5. s. 68.

¹⁰⁶ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-7-3. s. 48 – 50.

¹⁰⁷ WIRTH, Zdeněk. *Umělecké poklady Čech, sv. 1*. Praha, 1913. s. 3.

poradil s benátskými mozaikáři, jak mozaiku zachránit, ale nakonec zůstalo jen u rad a doporučení. Za působení Mockera byla mozaika ve spodních částech obrušována, aby se zjistilo, jak hluboko je sklovina zoxidovaná, což přineslo i nález mnohých oprýskaných míst. Opět probíhaly porady se zahraničními experty a nakonec bylo rozhodnuto o sejmutí obrazu a jeho nahrazení věrnou malířskou kopií. Mozaika byla po částech upevněna do dřevěných rámců a uložena v místnostech Královského paláce. V roce 1909 byla mozaika opět prohlédnuta a bylo zjištěno, že její stav není tak kritický, aby nemohla být zrestaurována a upevněna na své původní místo. Po další poradě s benátskými a německými specialisty byl její restaurací pověřen akademický malíř Viktor Förster, kterému pomáhali čtyři benátské dělníci. Mozaiku očistil, upevnil uvolněné kamínky a chybějící části doplnil starým materiálem, opadaným z okrajů. V létě roku 1910 byla mozaika osazena zpět na původní místo a několikrát omyta vodou.¹⁰⁸ Definitivní záchranu to však neznamenalo. Obraz začal po několika letech opět slepnout a jeho záchrana byla citlivým tématem až do nedávné minulosti.¹⁰⁹

Za jeden z největších Hilbertových počínů lze dodnes považovat restauraci kaple sv. Václava, která započala již roku 1906, ale největší práce byly prováděny v letech 1912 – 1913 a předcházel jim rozsáhlý archeologický průzkum.¹¹⁰ Části kaple byly objeveny již za Mockerova působení v roce 1888. Jednalo se o část zdiva v západní části kaple se zbytky tří odtesaných opěrných pilířů, zazděného okna a zazděného portálu s tympanonem.¹¹¹ Důkladný průzkum však provedl teprve Kamil Hilbert společně s Antonínem Podlahou.¹¹² Ti také za autora kaple označili Petra Parlěře a objevili další zbytky starších částí katedrály. V letech 1911 – 1912 byla vyzdvížena dlažba kaple a pod ní byly nalezeny pozůstatky jižní apsidy a jejího napojení na kruhovou část lodi z počátku 10. století, oltář sv. apoštolů, původní hrob sv. Václava a hroby dvou významných osobností, odpovídající způsobu pohřbívání v 10. století.¹¹³ Také byly odkryty další části Svytlahovy baziliky, která byla předchůdkyní

¹⁰⁸ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 50.

¹⁰⁹ Pro podrobnější informace o vývoji pokusů o záchranu mozaiky viz KYZOUROVÁ, Ivana. Historie oprav a současná údržba mozaiky s Posledním soudem na Zlaté bráně katedrály sv. Víta. *Zprávy památkové péče*, roč. 70, č. 5, 2010, s. 326 – 330. ISSN 1210-5538.

¹¹⁰ FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 27, 1979, s. 68.

¹¹¹ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 54 - 55.

¹¹² Antonín Podlaha (1865 Praha – 1932 Praha) byl světlahovský biskup pražský, historik umění, sběratel a konzervátor. Byl významným kulturním činitelem své doby – byl členem České akademie věd a umění, hlavním redaktorem Památek archaeologických; státním konzervátorem pro okresy Benešov, Sedlčany, Královské Vinohrady a Žižkov. Vydal 14 svazků Soupisů památek a sedmísvazkovou řadu Posvátná místa království českého. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 628.

¹¹³ BURIAN, Jiří. *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*. Praha, 1987. s. 9.

gotické katedrály.¹¹⁴ Nad výkopy byla později postavena betonová konstrukce, nesoucí dlažbu kaple.

Následovala restaurace nástěnných maleb, prováděná pod dozorem komise v čele s Maxem Dvořákem.¹¹⁵ Ta se však nevyhnula kritice ze strany těch, kteří zřejmě chápali novou teorii o ochraně památek a ceně stáří příliš doslovně, jak se můžeme přesvědčit v komentáři Zdeňka Wirtha, jednoho z předních českých zastánců moderních názorů v této oblasti: „*Stěny kaple pokryty byly třístaletým čmoudem četných olejových lamp a svící a nesly ve vyšších, smetáku nepřístupných, místech na centimetry silný kožich prachu a pavučin. ...Troufám si důvěřovati, že výsledek obnovy kaple již plně omluvil odstranění nepravého vzhledu stáří, neboť stáří nekryje se s pojmem spustlosti a špíny a jen tyto vlastnosti byly odstraněny.*“¹¹⁶

Nejvýraznějším zásahem při restauraci Svatováclavské kaple byla oprava Parlěřovy klenby. Byly v ní trhliny o šířce až 10 cm, některá žebra byla rozdrčena a uvolněna a v jednom poli klenba dokonce hrozila sesutím.¹¹⁷ Rozdrčená žebra tedy byla vyměněna a ta prasklá upevněna navrtáním a prolitím olovem. Část klenby byla snesena a nově vyzděna, velké trhliny se buď vybetonovaly nebo převázaly zdivem.¹¹⁸

Nejednalo se však pouze o stavební úpravu a restauraci a konzervaci nástěnných maleb, ale kaple byla vybavena i novým mobiliářem a liturgickým náčiním, osvětlení nevyjímaje.¹¹⁹ Do čela kaple byl umístěn oltářní stůl sv. Jana Evangelisty, byla znovu sestavena oltářní tumba sv. Václava, jež byla v horní části upravena podle Hilbertova návrhu, jenž se v tomto případě řídil středověkými zbytky tumby nalezenými roku 1911. Pod oba oltářní stupně navrhl Hilbert drobnou mozaikovou dlažbu ze zbytků hadcové románské a gotické dlažby. Také sem byla umístěna zrestaurovaná opuková socha sv. Václava.¹²⁰ Liturgické náčiní bylo provedeno podle návrhů Vojtěcha Suchardy a k vybavení kaple byl částečně využit i původní chrámový inventář.¹²¹

¹¹⁴ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 55.

¹¹⁵ FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 27, 1979, s. 68.

¹¹⁶ Ústav dějin umění AV ČR, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Zdeněk Wirth, kart. W-A-1, sign. W-A-1/3, fol. 117 – 118.

¹¹⁷ FANTOVÁ, Eva. Kamil Hilbert, průkopník památkové péče první čtvrtiny 20. století. *Zprávy památkové péče*, roč. 56, č. 1 – 2, 1996, s. 62. ISSN 1210-5538.

¹¹⁸ FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 7.

¹¹⁹ BYDŽOVSKÁ, Lenka. Výzdoba ve 20. století. In: MERHAUTOVÁ, Anežka. *Katedrála sv. Víta v Praze*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 241.

¹²⁰ FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 8.

¹²¹ FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 27, 1979, s. 68. Pro podrobnější informace o dějinách kaple a její detailní popis viz CHOTĚBOR, Petr – KOSTÍLKOVÁ, Marie.

Od přelomu 19. a 20. století se podnik neustále potýkal s nedostatkem financí. Prostředky sice získával ze zemských a státních subvencí, z odkazů a darů, od členů Jednoty a přispěl i sám císař, ale na takto rozsáhlý projekt to stále nestačilo a finanční potíže provázely dostavbu až do jejího dokončení. Přesto práce samozřejmě pokračovaly dál, a to i během první světové války. Válečné události však znamenaly velký útlum a práce se soustředily spíše na detaily. Bylo také k dispozici méně pracovních sil, neboť většinu účastníků dostavby, krátce i Kamila Hilberta, dostihla branná povinnost.

Po skončení války se Jednota s nadějí obrátila na představitele nově vzniklého československého státu a jak prezident Masaryk, tak ministerstva školství a financí přislíbili podporu. Zůstalo však spíše u slov a Jednota se dostávala do stále tíživější finanční situace. Nepomáhala jí ani dobová atmosféra, kdy byla většina pozornosti věnována budování samostatného státu, lidé hleděli s velkým očekáváním do budoucnosti a upozorňování na historický význam katedrály se tak poněkud míjelo účinkem. Představitelé Jednoty možná propásli důležitý okamžik, kdy měli být aktivnější a pokusit se včlenit katedrálu mezi symboly nově vzniklého státu. Arne Novák ve svých vzpomínkových črtách lituje, že na oslavu vzniku samostatné republiky nevyzváněly všechny zvony na katedrále.¹²² Zdeněk Wirth řekl přímo: „*Dnes není resonance v laické široké veřejnosti žádná, to loyálně prohlašuji. Je zde jenom výspa několika lidí, kteří se drží této myšlenky a propagují ji, ale většina nemá pro to smyslu.*“¹²³ Přiblížit současnosti se jí podařilo až v souvislosti s oslavami svatováclavského jubilea v roce 1929, to však byl pouze jednorázový akt a katedrála se opět národním svatostánkem nestala.¹²⁴ Dokládají to dobová periodika, na jejichž stranách byl sice oslavám svatováclavského milénia věnován velký prostor, ale katedrála stála jaksí v pozadí. Její dokončení bylo zmiňováno jako jedna z mnoha událostí a rozsáhlejší článek o otevření chrámu otiskly pouze *Národní listy*.¹²⁵

Za první republiky se ovšem chrám nepotýkal jen s oním ideovým vyprázdňením, ale čile se pokračovalo na jeho dostavbě. V první polovině dvacátých let dospěly práce do bodu, kdy bylo třeba vyřešit otázku, jakým způsobem na sebe budou stará a nová část katedrály

Pražský hrad. Kaple sv. Václava. Praha, 1999. ISBN 80-86161-15-3; KOTRBA, Viktor. Kaple svatováclavská v pražské katedrále. *Umění*, roč. 8, č. 4, 1960, s. 329 – 356; HILBERT, Kamil. Kaple sv. Václava v chrámě sv. Víta v Praze. In: WIRTH, Zdeněk (ed.). *Umělecké poklady Čech, svazek II.* Praha, 1915. s. 14 – 19.

¹²² NOVÁK, Arne. *Hovory okamžiků.* Vyškov, 1926. s. 59.

¹²³ Chrám sv. Víta v Praze. Otázka spojení staré a nové části. *Za starou Prahu*, roč. 10, 1924, s. 7.

¹²⁴ Oslavami svatováclavského jubilea a událostmi s nimi spjatými se zabývá: PLACÁK, Petr. *Svatováclavské milénium: Češi, Němci a Slovinci v roce 1929.* Praha, 2002. ISBN 80-902804-2-0.

¹²⁵ *Národní listy* VI, 1929, č. 39 (30. 9.), s. 1.

navazovat. Gotická stavba byla uzavřena provizorní štítovou zdí, k níž přiléhala renesanční Wohlmutova kruchta.¹²⁶

Kamil Hilbert již od roku 1901 počítal s tím, že kruchta bude přesunuta do severní křížové lodi, svůj záměr však zveřejnil až roku 1908.¹²⁷ Chtěl docílit plynulého spojení obou částí a zároveň zachránit kruchtu, která by jinak musela být zbořena. Centrální komise toto řešení podporovala již od počátku¹²⁸, ale v roce 1924, kdy měl být tento záměr realizován, se rozhořel nečekaně ostrý spor.

Byli to zejména představitelé Klubu za starou Prahu a Společnosti architektů¹²⁹, kdo byli zásadně proti přenesení Wohlmutovy kruchty a zasazovali se o její zachování na původním místě a to právě proto, aby nadále dělila původní a dostavěnou část katedrály. Domnívali se, že se jedná o dva natolik odlišné celky, že jejich spojení by stavbě pouze uškodilo a ještě více by se tak zdůraznil kontrast, který mezi oběma částmi panoval.

V této době už lze stanovisko, že dostavba katedrály byl veliký omyl, považovat za všeobecně přijaté. Z něho se potom odvíjel názor, že nová část katedrály z uměleckého hlediska ani z daleka nedosahuje takových kvalit jako ta původní, Parlérova stavba. Proto se odpůrci spojení obávali, že přímým srovnáním už by dostavěná část chrámu zcela ztratila své opodstatnění a na druhou stranu by byla poněkud umenšena hodnota původních prostor, protože dělicí zeď je svým způsobem konzervovala.

Kromě výše zmiňovaných spolků byl zřejmě nejvýraznějším odpůrcem spojení staré a nové části dómu Vojtěch Birnbaum, který napsal: „*Spojením starého presbytáře s novou lodí bude sice dosaženo celistvého gotického chrámového interiéru, bude mu však obětována dosud trvající památková hodnota presbyteria. A taková oběť je nepřijatelná s moderního památkového hlediska. ... Bude tím dosaženo úplného gotického architektonického interiéru, jest však velkým omylem, domnívá-li se kdo, že tento interiér bude působit jednotně a celistvě. ... Jest tu staletá patina všech kamenných součástí presbyteria, jejich náladová, teplá ztemnělost, proti níž tvrdá čerstvost křiklavě žluté nové lodi bude působit disonancí tak*

¹²⁶ Bonifác Wohlmüt (před 1510 Überlingen – 1579 Praha) byl architekt a stavitel. Od roku 1539 působil ve službách Ferdinanda I. ve Vídni a v letech 1556 – 1570 zastával funkci královského stavitele na pražském dvoře. Kromě kruchty je také autorem helmice jižní věže katedrály. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 940. Podrobný článek o dějinách kruchty nalezneme v: HILBERT, Kamil. Hudební kruchta v chrámě sv. Víta na Hradě pražském. *Časopis společnosti přátel starožitností*, roč. 17, 1909, s. 1 – 17, 41 – 47.

¹²⁷ Ústav dějin umění AV ČR, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Zdeněk Wirth, kart. W-A-1, sign. W-A-1/3, fol. 427. Kolem roku 1901 existovala i myšlenka přenesení kruchty do projektovaného lidového sálu dostavěné Staroměstské radnice, tu však lze považovat za zcela okrajovou. Viz LÍBAL, Dobroslav – ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*. Praha, 1999. ISBN 80-901587-6-5. s. 43.

¹²⁸ Prag, St. Veitsdom. *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, dritte Folge, siebente Band, 1908, s. 132.

¹²⁹ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 58.

rozdírající, že se jí hrozí i stoupenci sloučení obou částí, dojde-li vskutku k tomuto rozhodnutí. ... Jsou tu konečně momenty psychologické neméně skutečné než fakta postižitelná smyslově; náladový obsah presbyteria, plný posvátnosti historické i náboženské, sotva splyne se střízlivou beználadovostí lodi, neboť živý pocit úctyhodné historičnosti na jedné a úplné novosti na druhé straně se nedá ničím vyrovnat.“¹³⁰

Sám Hilbert byl touto reakcí zaskočen, protože spojení katedrály v jednotný celek považoval za naprostou samozřejmost a ponechat prostor rozdělený mu připadalo absolutně nesmyslné. Z jeho pohledu vybízela k diskusi spíše otázka, zda se má kruchta zbořit nebo přenést do jiné části chrámu. Na schůzi Společnosti přátel starožitností konané dne 19. února 1924 se vyjádřil ke dvěma nejzásadnějším výtkám, které odpůrci jeho plánu měli. Jejich první argument se týkal konečné podoby katedrály, jak ji plánovali její gotičtí tvůrci. Prý neexistovalo dostatečné množství středověkých plánů, z nichž mohli vycházet dostavovatelé, a proto lze jen stěží považovat novou část za pokračování gotického díla. Na to Hilbert přednesl výčet plánů, které bylo možné použít. Druhým argumentem byla materiálová rozdílnost gotické a novodobé části. Ten Hilbert poměrně snadno vyvrátil upozorněním na skutečnost, že ani původní část chrámu nebyla stavěna jen z jednoho materiálu a připojil ještě komentář k rozdílnému technickému zpracování: „*Vadí vám tato rozdílnost hmoty a technického zpracování? Nikoliv! Ani o ní pravděpodobně nevíte.*“¹³¹ Společnost přátel starožitností byla Hilbertovou řečí zřejmě nadšena, neboť byla zakončena „...burácejícím významným potleskem přítomných...“¹³²

Za vyvrcholení celé pře lze považovat anketu, kterou uspořádal Klub za starou Prahu roku 1924 v posluchárně filozofické fakulty v Klementinu. Anketa proběhla tak, že každý zúčastněný dostal prostor vyjádřit své stanovisko a poté následovala diskuse. Úvodní slovo měli Vojtěch Birnbaum a Zdeněk Wirth a jako řečníci zde vystoupili Kamil Hilbert, kanovník Šittler za ředitelství Jednoty, Emil Pacovský¹³³ za Syndikát výtvarných umělců, architekt

¹³⁰ BIRNBAUM, Vojtěch. Moderní péče o památky a dostavba chrámu svatovítského (Národní listy 24. 12. 1923 a 18. 1. 1924) In: BIRNBAUM, Vojtěch. *Listy z dějin umění*. Praha, 1947. s. 329 – 331.

¹³¹ HILBERT, Kamil. O kruchtě v domě sv. Víta v Praze. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 32, 1924, s. 140.

¹³² Tamtéž, s. 147.

¹³³ Emil Pacovský (1879 Uhlířské Janovice – 1948 Praha) byl malíř, grafik, spisovatel a kritik. Studoval na AVU v Praze, roku 1898 odešel do Mnichova na soukromou uměleckou školu Slovince Antona Ažběho. Podnikl několik cest na Slovensko. Aktivně umělecky činný byl do první světové války, poté už se věnoval jen umělecké kritice, sociologii umění a estetice. Byl zakladatelem Syndikátu výtvarných umělců československých v Praze, vydával grafickou edici Veraikon. HŮROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 596.

Šlégl za Skupinu architektů v Praze, Alois Dryák¹³⁴ za Společnost architektů, Bohumil Hübschmann¹³⁵ a Karel Guth¹³⁶.

Wirth ve své řeči nejdříve poukázal na to, že ačkoli byl Hilbertův záměr zveřejněn již roku 1908, Klub za starou Prahu a další odborníci se začali o celou věc zajímat teprve tehdy, když na něj těsně před realizací upozornil tisk, poté stručně shrnul vývoj katedrály a její dostavby. Následoval Kamil Hilbert, který tentokrát kladl důraz na užítkovost katedrály – nechtěl dopustit, aby se stala jen mrtvým památníkem nějakého období a chtěl trochu zmírnit odsouzení, jakého se dostavěná část dočkala: „*Šlo o to, prokázati, že i zdánlivě mrtvá památka může oživnouti a státi se užítkovou, podrobí-li se přestavbě nebo nástavbě.*“¹³⁷ Pro přenesení kruchty přidal další argument, a to ten, že ponechání kruchty na svém místě by bránilo výhledu do vysokého kůru, čímž by byla zničena myšlenka katedrálního prostoru. Nakonec varoval před dogmatickým dodržováním některých zásad. Po něm vystoupil kanovník Šittler, který jednoznačně hájil Hilbertovo stanovisko a snažil se poněkud obrousit to uctívání staré části katedrály konstatováním, že po všech změnách a zbavení velké části inventáře už nelze mluvit o autentickém gotickém prostoru a navíc ani tato část nebyla dostavěna a dodal: „*Ale když tu máme před očima jen torso, to nemůže esteticky nikoho uspokojiti... Ten interiér sám ve své bytosti neúprosne volá po tom: pusťte mne, musím býti delší, poněvadž ten nepoměr, zejména výškový, na tu krátkost umělecky přímo řve.*“¹³⁸

Emil Pacovský ve své řeči zapochyboval o umělecké hodnotě dostavěné části a srovnával ji se stavbou Národního divadla a Národního muzea, na nichž působili soudobí tvůrci a vytvářeli soudobá díla, zatímco Mocker se pokoušel dělat gotiku. Nakonec se nechal

¹³⁴ Alois Dryák (1872 Olšany u Slaného – 1932 Praha) byl architekt. Studoval na UMPRUM a vídeňské Akademii u Friedricha Ohmanna. Ve své tvorbě přešel od secese až po umírněný funkcionalismus. Je autorem např. hotelu Evropa na Václavském náměstí (1903 – 1905), paláce Radio na Vinohradech (1922 – 1924) nebo tělocvičny ve Vršovicích (1932 – 1933), vše v Praze. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 149.

¹³⁵ Bohumil Hübschmann (1879 Praha – 1961 Praha) byl architekt a urbanista. Studoval Pražskou stavební průmyslovou školu a na vídeňské Akademii u Otto Wagnera. Předsedal Společnosti architektů, působil ve Státní regulační komisi a v Klubu za starou Prahu. Je autorem přestavby areálu kláštera Na Slovanech a přiléhajících ministerských budov z dvacátých let. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 291.

¹³⁶ Karel Guth (1883 Praha – 1943 Praha) byl historik umění, muzejní pracovník a zakladatel historické archeologie. Vystudoval pedagogickou a filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. V letech 1913 – 1916 pracoval na Zemském památkovém úřadu a od roku 1917 byl kurátorem v historicko – archeologickém oddělení Národního muzea. Úzce spolupracoval s Klubem za starou Prahu a vykonával organizační činnost v Archeologické komisi, Společnosti přátel starožitností, Svazu českých muzeí a Památkovém sboru hl. m. Prahy. Vedl archeologické průzkumy např. na Vyšehradě, Pražském hradě, Budči nebo Levém Hradci. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5. s. 253.

¹³⁷ Chrám sv. Víta v Praze. Otázka spojení staré a nové části. *Za starou Prahu*, roč. 10, 1924, s. 8.

¹³⁸ Tamtéž, s. 10.

trochu unést a řekl, že v dostavěné části není žádné moderní umění, což v roce 1924 rozhodně nebyla pravda.

Poslední řečníci navrhovali kompromisnější řešení. Architekti Šlégl a Dryák se shodli na nápadu otočení kruchty o 90° a oddělení obou částí mříží, aby stále existovala jakási hranice, která by však zároveň nebránila průhledu. Bohumil Hübschmann a Karel Guth pro změnu navrhovali odbourat kus dělicí zdi a teprve, až se uvidí, jak celek působí, rozhodnout, jaké bude definitivní řešení. Karel Guth navíc přidal názor, že dominantou chrámu měla zůstat jižní věž, ovšem se změněnou helmicí. Všichni odpůrci spojení a přenesení kruchty měli společnou obavu, že ten obrovský prostor bude působit prázdňě a bude mu chybět duchovnost.

Zástupci Jednoty zřejmě nebrali anketu za příliš zavazující, neboť bez ohledu na její výsledky a navrhovaná řešení nechali dělicí zeď zbourat a dál se pokračovalo podle Hilbertových plánů. Klub za starou Prahu tento krok odsoudil a nakonec pochopil celou věc jako útok proti sobě.¹³⁹

Spor o sloučení obou celků katedrály dokládá různé chápání nových zásad památkové péče v této době. Zdá se, že stoupcí ponechání stávajícího stavu vzali nové myšlenky možná až příliš vážně, oproti tomu Kamil Hilbert byl poněkud pružnější a na památku pohlížel jako na celek, jehož hodnota nestoupá tím, že některé jeho části zůstanou intaktní. Zdeněk Wirth nazval Hilbertovy oponenty „ideovými puristy“, kteří se zarputile brání jakékoliv změně památky, i kdyby to bylo v její prospěch.¹⁴⁰ Na Hilbertově straně stáli jak členové umělecké sekce Jednoty, tak i pražský arcibiskup, a jeho stanovisko nakonec zvítězilo. Zástupci Jednoty věřili, že nové části katedrály dodají na hodnotě současná umělecká díla, jimiž byla vyplňována.¹⁴¹

Po vyřešení sporu o Wohlmutovu kruchtou čekaly katedrálu lepší časy. Bylo rozhodnuto celostátně oslavit tisící výročí smrti knížete Václava a jedním z vyvrcholení oslav mělo být i slavnostní otevření dostavěného dómu. Za tím účelem vyčlenila vláda 4 miliony korun, vyplácené během čtyř let. Narostly i členské příspěvky a byl zvýšen počet dělníků.

¹³⁹ Chrám sv. Víta v Praze. Otázka spojení staré a nové části. Doslov. *Za starou Prahu*, roč. 10, 1924, s. 15. Klub se zřejmě v této době potýkal s jakýmsi existenčním problémem, neboť desátý ročník jeho věstníku začíná dlouhou obhajobou Klubu a výčtem jeho zásluh.

¹⁴⁰ Ústav dějin umění AV ČR, oddělení dokumentačních a sbírkových fondů, fond Zdeněk Wirth, kart. W-A-1, sign. W-A-1/3, fol. 431.

¹⁴¹ V. D. K otázce chrámu sv. Víta. *Styl*, roč. 10, 1924 – 1925, s. 19.

Hilbertovi navíc přibyl významný spolupracovník v osobě Františka Margolda¹⁴², jenž převzal technické vedení stavby.¹⁴³

Roku 1925 byl odhalen katastrofální stav kleneb vysokého kůru, jehož příčinou byla restaurace po požáru katedrály v roce 1757. Tehdy byla z nosných žeber vytvořena pouze ozdoba, kterou nesla klenbová výplň, a jen díky Parlérovu pečlivému osazení se klenba nezřítla. Po tomto zjištění musela být tři klenební snesena a nahrazena novými. Hilbert však několik kusů původní klenby zachoval jako doklad restauračních postupů z 18. století.¹⁴⁴

Poté se přešlo k vydláždění nové části chrámu, kterému však roku 1928 předcházelo komisionelní otevření královské hrobky. Tomuto aktu byli přítomni zástupci vlády, církve, zemské politické správy, primátora hlavního města Prahy, Univerzity Karlovy a Jednoty. Hrobku našli v havarijním stavu, kdy dřevěné rakve z roku 1853 ležely na dlažbě rozpadlé a pokryté plísní¹⁴⁵ a cínový sarkofág Rudolfa II. byl v rozkladu. Přítomná komise rozhodla o provizorním uložení ostatků v dosud nepoužívané arcibiskupské hrobce a opravě hrobky českých králů. Projekt připravil ještě Kamil Hilbert, ale dokončení prací se nedožil, a tak byla královská hrobka vyzdobena dle návrhů Kamila Roškota¹⁴⁶ a slavnostně vysvěcena dne 2. listopadu 1935.¹⁴⁷ Hilbertovým dílem je však nové schodiště, vedoucí do hrobky, aby byla lépe přístupná veřejnosti. To si vyžádalo odstranění ramene renesančních schodů a části základového zdiva Wohlmutovy kruchty. Dalšími pracemi bylo pouze nahrazení původní západní zdi hrobky novým čelem a posunutí podnože rakve Rudolfa II. východním směrem pro uvolnění prostoru uvnitř hrobky. „*Jinak celkový dojem prostoru hrobky zůstal záměrně prostý, tak jak byl nalezen po její poslední úpravě.*“¹⁴⁸

Jednotě se podařilo dovést dostavbu katedrály k dokončení ještě před svatováclavským jubileem a dne 12. května 1929 dóm za znění všech zvonů slavnostně vysvětil biskup Jan

¹⁴² Pro bližší informace viz KRÍŽOVÁ, Květa. F. X. Margold – „fantom svatovítského chrámu“. *Zprávy památkové péče*, roč LIV, č. 9, 1994, ISSN 1210-5538, s. 337 – 339; KRÍŽOVÁ, Květa. František Xaver Margold (1887 – 1967). *Památky a příroda*, 1988/1989, s. 544.

¹⁴³ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 58.

¹⁴⁴ FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 7.

¹⁴⁵ Jedná se o sarkofágy Karla IV., jeho manželek, Václava IV., neznámých členů rodu Lucemburků, Jiřího z Poděbrad a Ladislava Pohrobka.

¹⁴⁶ Kamil Roškot (1885 Vlašim – 1945 Paříž) byl architekt, urbanista a kreslíř. Studoval na německé technice, externě na ČVUT; soukromě studoval filozofii a dějiny umění na FF UK, kresbu na AVU u Maxe Švabinského a architekturu na AVU u Jana Kotěry. Byl zakladatelem Sdružení architektů a členem SVU Mánes. V jeho vlastní architektonické tvorbě převládá purismus a funkcionalismus. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5. s. 652.

¹⁴⁷ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 58 – 60.

¹⁴⁸ FANTOVÁ, Eva. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 6.

Sedlák a dne 28. září téhož roku jej Antonín Podlaha odevzdal veřejnosti.¹⁴⁹ Přes všechny oslavy však nelze toto dokončení katedrály považovat za definitivní, neboť ještě po mnoho následujících let na ní probíhaly další práce, ty už však byly menšího rozsahu.

Většina z osmi kaplí novostavby ještě byla bez výzdoby a nevysvěcená a chrámový poklad čekal na přestěhování do nové klenotnice. Pod podlahou chrámu byly zajišťovány románské výkopy a hrob sv. Vojtěcha ještě nebyl dostatečně prozkoumán. Jako nelehký úkol se ukázalo opatření nových varhan a ještě zbývalo nepřehledné množství drobnějších prací a k tomu všemu bylo potřeba pravidelně udržovat gotickou část dómu. V této době se však vrátil starý problém se sháněním financí, jelikož Jednota se vyčerpala při urychlené dostavbě. Nebyla však zcela bez prostředků a huť se dařilo držet v chodu díky Jubilejnímu fondu republiky, členskému příspěvku hl. města Prahy a Zemské banky, Akcionářskému pivovaru na Smíchově, České spořitelně a dalším. Sama Jednota měla celkem 1148 platících členů.¹⁵⁰

Výše jsem narazila na archeologický výzkum, který Hilbert v katedrále prováděl, a nyní bych se mu chtěla věnovat trochu podrobněji. Již Hilbertovi předchůdci, zejména Josef Mocker, při své práci nacházeli pozůstatky svatyní, které předcházely katedrále, ale většinou jim nevěnovali přílišnou pozornost a nepouštěli se do zevrubnějších průzkumů. Teprve Kamil Hilbert inicioval rozsáhlý archeologický výzkum, jehož cílem bylo najít a prostudovat nejstarší části stavby a pokusit se o jejich alespoň nákresovou rekonstrukci. O výsledcích těchto průzkumů referoval v dobových periodikách, jako například v *Památkách archeologických* nebo *Svatováclavském sborníku*. Kromě již popisovaných nálezů ve Svatováclavské kapli odkryl a zpřístupnil veřejnosti zbytky Svytlavovy a Vratislavovy baziliky, zůstaly zachovány nalezené základy severní velké věže a torzo románského a gotického kapitulního domu. Také byly objeveny hroby biskupů a středověkých stavitelů chrámu.¹⁵¹

Kamil Hilbert se na dostavbě katedrály nemohl příliš projevit jako samostatný tvůrce architektury, neboť, jak již bylo zmíněno, stavbu převzal téměř dokončenou. Svůj talent a náhled na celou věc tedy více uplatnil při výzdobě interiéru a na některých detailech i zvenčí. Dovnitř vrátil některá dříve odstraněná umělecká díla a náhrobky a co je obzvlášť důležité, již od počátku spolupracoval s moderními umělci¹⁵² a jimi nově dodané prvky už nebyly kopiemi

¹⁴⁹ KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 60.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ FANTOVÁ, Eva. Vliv osobností a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 27, 1979, s. 69.

¹⁵² Na výzdobě katedrály se podíleli: Václav Antoš, Franta Anýž, Břetislav Benda, František Bílek, L. Boček, Cyril Bouda, Vratislav H. Brunner, Josef Drahoňovský, Karel Dvořák, Josef Fanta, V. Förster, M. Foersterová, Emil Halman, František Hergesel, Jaroslav Horejc, A. Charvát, H. Johnová, Bohumil Kafka, Josef Kalvoda, Jan Kastner, Jan Kavan, Ladislav Kofránek, František Kysela, Jan Lauda, Alfons Mucha, Karel Pokorný, A. Rieber,

a variacemi těch gotických, nýbrž to byla soudobá umělecká díla. Hilbert neměl v úmyslu celou stavbu zakonzervovat a vytvořit jakousi výkladní skříň puristických představ o gotice, ale naopak chtěl, aby byly moderní zásahy znát a aby nově doplněná umělecká díla odpovídala době svého vzniku.

Díky tomu se dostavěná katedrála nedočkala zcela zdrcující kritiky. Byla však vnímána spíše jako umělecký omyl, za jehož původce byl považován Josef Mocker. „Klasické schema západního průčelí s dvojicí věží stalo se nejosudnější chybou Mockerova projektu...neboť stlačilo bezohledně význam dosavadní jediné věže po boku chrámu jak při pohledu zblízka, tak zejména v panoramatickém pohledu na Prahu...Dnes ovšem, kdy v obnovené katedrále má domácí současné umění stejnou úlohu jako kdysi měly renaissance a barok v nedokončené stavbě středověké, přestaly námitky a Mockerova dostavba stala se historickým dokumentem z druhé polovice XIX. století.“¹⁵³ O docenění umělecké hodnoty Mockerovy stavby však panovaly velké pochybnosti, něco takového bylo považováno v podstatě za nemožné. „Věc zbudovaná co vědecké experiment, co stavebnice z určitých formových elementů bez tvůrčího žáru, suchou cestou geometrie a bez oddané lásky, nemůže býti nikdy ceněna co dílo umělecké.“¹⁵⁴

Dodnes je dostavba katedrály sv. Víta spojována především s osobou Josefa Mockera a Kamil Hilbert stojí v pozadí.¹⁵⁵ Je pravda, že stavební část projektu je téměř úplně dílem Mockera, ale bez Hilbertových zásahů a výzkumů by katedrála byla pouze další z mnoha puristických „novostaveb“, jejichž další průzkum byl znemožněn necitlivými zásahy. Neuchylovala bych se však k jednostrannému odsouzení díla Josefa Mockera a rozhodně nesdílím dobový náhled na jeho práci. Jeho postupy opravdu byly přísně vědecké a výsledky potom působí jaksí suše, ale nemyslím si, že to je důsledkem nedostatku citu či jakési „empatie“ vůči památce. Ve své době a vzhledem ke svému vzdělání vlastně nemohl Josef Mocker postupovat jinak.

V. Roštlapil, Artuš Scheiner, B. Sláma, Stanislav Sucharda, Vojtěch Sucharda, Karel Svolinský, J. Šejnost, J. Šimák, Otakar Španiel, K. Štipl, Jan Štursa, Max Švabinský, A. Vlček, Čeněk Vosmík, Štěpán Zálešák, V. Žalud. Viz BYDŽOVSKÁ, Lenka. Výzdoba ve 20. století. In: MERHAUTOVÁ, Anežka (ed.). *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1. s. 237 – 258; KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-73. s. 60 – 62; FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 29, 1979, s. 76.

¹⁵³ Z. W. Sté výročí narozenin architekta Josefa Mockera. *Umění*, roč. 9, 1936, s. 188.

¹⁵⁴ *Styl*, roč. 9, 1923 – 1924, s. 157.

¹⁵⁵ To se projevilo i v nejnovější monografii o katedrále, ve které je Hilbertovi a jeho podílu na dostavbě věnován jen minimální prostor. Viz KUTHAN, Jiří – ROYT, Jan. *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: svatyně českých patronů a králů*. Praha, 2011. ISBN 978-80-7422-090-6.

Kouřim – kostel sv. Štěpána

Tento raně gotický kostel byl budován cisterciáckou hutí v šedesátých letech 13. století jako trojlodní bazilika a její sloh byl ovlivněn soudobou architekturou v Burgundsku, severní Francii a Sasku.¹⁵⁶ Podle románských prvků v kapli sv. Kateřiny a podle druhotného použití románských kvádrů se ovšem dá uvažovat o starším původu kostela.¹⁵⁷ Zakladatelem raně gotického chrámu byl pravděpodobně Přemysl Otakar II. a čeští panovníci vystupovali jako jeho patroni až do zániku rakousko-uherské monarchie.¹⁵⁸

Nejstarší zmínka o stavbě pochází až z roku 1334, kdy Kouřim zasáhl obrovský požár, kterému padl za oběť i kostel.¹⁵⁹ Ten byl následně vrcholně goticky opraven a k jižní boční lodi byla přistavěna kaple s pětibokým závěrem, zřízeny sanktuáře, severní věž byla opatřena vysokou složitou střechou a jižní věž nižší střechou dlátovou.

Husitské války přestál kostel poměrně poklidně, neboť město se přidalo na stranu husitské reformace. Hospodářský vzestup Kouřimi v následujících desetiletích přinesl pozdně gotickou přestavbu chrámu v první čtvrtině 16. století, při níž byla zřízena nová hudební kruchta a rozměrná okna bočních lodí.¹⁶⁰ Během třicetileté války byl ale kostel vyloupen a zrušeno jak švédskými, tak císařskými vojsky a po válce jej zničilo ještě několik požárů, z nichž nejničivější propukl v roce 1670. Tehdy vyhořely obě věže včetně spojovací galerie mezi nimi, střechy nad celým chrámem a částečně se zřítily klenby hlavní lodi.¹⁶¹ Věže byly při následné opravě o patro sníženy.¹⁶²

Po třicetileté válce bylo obtížné shánět prostředky na opravu kostela, ta proto započala až roku 1707 a protáhla se do roku 1740, kdy byl opraven interiér a vybaven barokním mobiliářem. O rok později byly zřízeny cibulové bání věží. Roku 1836 byl barokizován západní štít kostela.¹⁶³

Veškeré opravy však nezabránilly tomu, aby kostel soustavně chátral, neboť do něj taškovou střechou přšelo, a tak se v polovině 19. století nacházel v poměrně zbědovaném

¹⁵⁶ RIŠLINK, Vladimír – KRČEK, Josef. *Kouřimská kaple sv. Kateřiny a její andělský chór*. Kouřim, 2009. ISBN 978-80-254-6366-6. s. 4.

¹⁵⁷ ŠOLLE, Miloš. *Kouřim v průběhu věků*. Praha, 1981. s. 116. O románském původu kostela i: RIŠLINK, Vladimír – KRČEK, Josef. *Kouřimská kaple sv. Kateřiny a její andělský chór*. Kouřim, 2009. ISBN 978-80-254-6366-6. s. 4.

¹⁵⁸ RIŠLINK, Vladimír – KRČEK, Josef. *Kouřimská kaple sv. Kateřiny a její andělský chór*. Kouřim, 2009. ISBN 978-80-254-6366-6. s. 4.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 5.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 6.

¹⁶¹ RIŠLINK, Vladimír a kol. *Kouřim. Průvodce po kulturních památkách města*. Praha, 1992. ISBN 80-900992-1-1. nestr.

¹⁶² Kol. *Umělecké památky Čech 2 (K/O)*. Praha, 1978. s. 121.

¹⁶³ Tamtéž.

stavu. Navíc dobový vkus, ovlivněný puristickým hnutím, urážely veškeré negotické prvky. „...bez výminky všeho, cokoliv pozdější věkové na něm opravovali, jinačili neb k němu přidávali, jen k pokažení a nikoli k zvelebení původního, umělecky krásně provedeného celku přispívalo. ... Průčelí jest zkažené, jediné gotické okno nad portálem, nevkusnou kobkou zakrytým, se zachovalo. Štít byl již v 17. století nevkusnými zátočkami zpotvořen.“¹⁶⁴ Trvalo však dalších dvacet let, než byla zrealizována kýžená regotizace. Ta proběhla v letech 1876 – 77 podle projektu Josefa Mockera, ovšem dokončil ji Josef Schulz.¹⁶⁵ Jejím nejvýraznějším výsledkem bylo snesení zbarokizovaného západní průčelí „a jeho nahrazení nepřiliš přesvědčivou rekonstrukcí středověkého stavu.“¹⁶⁶

Tato přestavba však opět nedokázala zabránit dalšímu chátrání stavby. Na vině bylo poměrně ledabylé provedení, kdy se některé nedostatky, například praskliny ve zdivu, pouze zakryly maltou. Dalším problémem byla paradoxně skutečnost, že některé části kostela zůstaly zcela nedotčené. To v podstatě zapříčinilo jejich absolutní zkázu, neboť při Hilbertově restauraci v prvních letech 20. století už byly v takovém stavu, že bylo nutné kompletně je nahradit. K tomu se přidala změna nejen vkusu, ale i celkového chápání pojmu „památká“, a proto proběhla v letech 1903 – 1910 další přestavba kostela. Ta byla od počátku zaměřena v první řadě na vnější podobu kostela a jejím cílem bylo zachránit co nejvíc původních částí a navrátit chrámu jeho starobylost. Ve zprávě z roku 1904 adresované Centrální komisi se píše: „...v roce 1876 proběhla na kostele vandalská restaurace...kterážto chyba musí být v co největší míře napravena.“¹⁶⁷

Prvním impulsem k opravě kostela však byla plánovaná výměna hlavního oltáře a následné doplnění dvou bočních oltářů, které padly za oběť restauraci z let 1876 – 1877. Oltáře měly být znovuzřízeny podle návrhu Jana Kastnera a celý záměr byl v únoru roku 1903 schválen místodržitelstvím.¹⁶⁸ Před stavbou a umístěním hlavního oltáře se však ukázalo, že presbytář je ve velmi špatném stavu. Okna byla zhodnocena jako „chatrná“ a omítka „valně sešlá.“¹⁶⁹ Na základě těchto poznatků se město obrátilo na Kamila Hilberta se žádostí, aby zhotovil rozpočet na opravu presbytáře. Požadovaný dokument předložil architekt v květnu roku 1903 a počítal v něm skutečně pouze s opravou ostění oken,

¹⁶⁴ ZAP, Karel Vladislav. Kouřim. *Památky archaeologické a místopisné*, roč. 1, 1855, s. 156 – 157.

¹⁶⁵ RIŠLINK, Vladimír a kol. *Kouřim. Průvodce po kulturních památkách města*. Praha, 1992. ISBN 80-900992-1-1. nestr.

¹⁶⁶ RIŠLINK, Vladimír – KRČEK, Josef. *Kouřimská kaple sv. Kateřiny a její andělský chór*. Kouřim, 2009. ISBN 978-80-254-6366-6. s. 9.

¹⁶⁷ „...die Kirche wurde erst 1876 einer vandalischer Restauration unterworfen...deren Fehler, so weit es geht, gut gemacht werden müssen“ Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 35, nefol.

¹⁶⁸ Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kouřim, kart. č. 261, inv. č. 401, sign. XIV, složka r. 1903.

otlučením omítek a novou výmalbou, novým zasklením oken a stavbou oltářů, což mělo podle předběžných propočtů stát 4 272 korun. Po otlučení omítek se ale přišlo na další závady - byly to zejména trhliny ve zdivu a v klenbě kněžiště. Proto město, bez jakýchkoliv předchozích konzultací s odborníky, okamžitě začalo se záchrannými pracemi ve snaze dokončit to nejnutnější do zimy.¹⁷⁰

Tato akce však nezůstala bez povšimnutí a v červenci roku 1903 upozornil konzervátor Alois Kroutil místodržitelství na to, že na děkanském kostele v Kouřimi probíhají opravné práce, aniž by existoval projekt. Následně bylo město vyzváno, aby byly práce zastaveny do té doby, než bude některým architektem vypracován návrh, který projde komisionelním šetřením a teprve po jeho schválení se bude moci s opravou chrámu pokračovat. Kouřimský děkan Antonín Ladislav Dlask se tedy opět obrátil na Kamila Hilberta a pozval ho do Kouřimi, aby přímo na místě prohlédl kostel a poté nejen vypracoval návrh a rozpočet celkové restaurace, ale pokusil se vytvořit i plány starších podob stavby, „...*aby... šetřeno bylo původního slohu kostela...*“¹⁷¹ V říjnu tedy Hilbert předložil nový rozpočet, dle něhož bylo na restauraci potřeba 62 625 korun.¹⁷²

Výsledkem Hilbertovy důkladné prohlídky kostela bylo množství nákresů jak celé stavby, tak detailů včetně půdorysu.¹⁷³ Při prohlídce nejen že zkoumal celkový stav budovy, ale pátral i po fragmentech starších částí. Kromě trhlin ve zdivu kněžiště, které pravděpodobně způsobily četné požáry kostela v 17. století, našel další ve zdivu severní věže. Dále zjistil, že klenba presbytáře, postavená z lomového kamene, je příliš těžká a způsobuje rozvrat zdí. Okenní kružby, což se týkalo celého kostela, byly ve větší míře buď úplně zničené, nebo pocházely ze Schulzovy přestavby a byly velice nekvalitně provedené. „*Má tak malou sílu, že nárazům větru neodolá, prohýbá a láme se.*“¹⁷⁴

Při prohlídce kaple Panny Marie zjistil, že klenba této části je původní, nedotčená regotizací, ovšem rozběhnutím zdí věže došlo k přelámání žeber a rozdrčení zdiva ve spárách. „*Po seznání tohoto stavu uznal jsem za nezbytné vyměnit tuto klenbu.*“¹⁷⁵ Po odstranění omítky bylo objeveno zazděné východní okno románských forem a na severovýchodní straně

¹⁶⁹ Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kouřim, kart. č. 261, inv. č. 401, sign. XIV, složka r. 1903., fol. 607.

¹⁷⁰ Tamtéž, fol. 582, 607.

¹⁷¹ Tamtéž, fol. 675.

¹⁷² Tamtéž, fol. 603, 646.

¹⁷³ V celé této části vycházím ze zprávy, kterou dne 31. 12. 1903 podal Kamil Hilbert o probíhajících a plánovaných pracích, proto uvedu citaci pouze zde: Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 35, nefol.

¹⁷⁴ Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 35, nefol. Zpráva Kamila Hilberta o průběhu restaurace datovaná 31. 12. 1903.

¹⁷⁵ Tamtéž.

ostění hrotitého okna. Mezi dalšími nalezenými částmi byl fragment kružby v severovýchodním okně presbytáře, původní římsování v průčelí presbytáře a románské okénko ve východní stěně kaple sv. Jana Nepomuckého. Tato kaple přiléhá k jižní věži, jejíž stav byl téměř neporušený, a proto ani kaple nevyžadovala žádné výraznější zásahy.

Hilbert navrhoval v první řadě zajistit stabilitu celé stavby vyzděním trhlin ve zdivu, stažením rozcházejících se zdí kovovými kleštěmi a výměnou zvětralých a rozpadajících se kamenů. Chybějící či neopravitelné detaily, jako byly nejčastěji kružby a pruty oken a části kleneb, doporučoval nahradit novými částmi provedenými podle dochovaných fragmentů. V každém případě se v tomto projektu snažil provést veškeré opravy tak, aby nebyly jeho zásahy příliš znát; měly být provedeny s co největší mírou použití původních částí. Také počítal s tím, že nalezené fragmenty románských detailů zůstanou odkryty a pokud možno budou opět sloužit svým původním účelům.

Nakonec přišlo na řadu západní průčelí, nejdříve přestavěno v barokním slohu a později puristicky upraveno Josefem Schulzem. Hilbert jeho restauraci podporoval názorem, že stávající průčelí nemá žádnou uměleckou hodnotu a jeho existence vedle opravených částí kostela je nepřijatelná. Ideálem bylo navrátit průčelí co nejpůvodnější podobu, a tak jeho projekt opět kladl důraz na použití nalezených fragmentů originálních částí. S přestavbou průčelí počítal již od počátku a když roku 1903 předkládal návrhy restaurace kostela, byla mezi nimi obsažena i přestavba obou věží v gotických formách a jejich zvýšení o 4,7 metru. S realizací tohoto návrhu však nepočítal a, jak píše ve své zprávě k plánované restauraci, věže si načrtl hlavně z toho důvodu, že chtěl vidět, jak asi kostel vypadal před barokními a dalšími úpravami.¹⁷⁶

O pět let později dospěly práce k západnímu průčelí a město k žádosti o povolení jeho opravy přiložilo i Hilbertovy plány regotizovaných věží, proti tomu se postavila Centrální komise. Argumentovala tím, že: „*Nynější ukončení jest tak zvláštní a charakteristické a svým tvarem tak odchylné od obvyklých cibulí, že by jich odstranění bylo hrubým poškozením obou věží ve směru estetickém a historickém.*“¹⁷⁷ Na to Hilbert reagoval v tom smyslu, že kdyby věděl, že k žádosti o schválení opravy průčelí budou připojeny jeho plány z roku 1903, zakročil by „...již z toho důvodu, že bych dnes po pěti letech navrhl věže, kdyby dostavba se

¹⁷⁶ Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 35, nefol. Zpráva Kamila Hilberta o průběhu restaurace datovaná 31. 12. 1903.

¹⁷⁷ Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kouřim, kart. č. 262, inv. č. 401, sign. XIV, složka r. 1908, fol. 481.

nezbytnou stala, ve formě vlastní myšlenky a ne ve starých dávno již ztracených formách.“¹⁷⁸
Zároveň vyslovil domněnku, že Centrální komise by, vzhledem ke svému názoru na hodnotu stávajících věží, neschválila jakoukoliv jejich dostavbu, a proto považoval za zbytečné trvat nadále na tomto projektu. Omezil se tedy „pouze“ na jejich opravu.¹⁷⁹

Restaurace kostela sv. Štěpána v Kouřimi ještě v mnoha ohledech odpovídá tradici historizujících přestaveb. Hilbert sice přepečlivě celý kostel prozkoumal, ale v mnoha případech nerespektoval jeho vývoj, protože vlastně i ono dogmatické odkrývání nejstarších fragmentů částečně odsouvá dílo dalších generací. V některých případech také nahradil barokní části pseudogotickými, to když se mu nezdály příliš umělecky hodnotné. Dalším reziduem starých postupů bylo i odstranění veškeré vnější omítky. Zároveň je však na tomto projektu jasně patrné, jak intenzivně se Hilbert zajímal o nejnovější dění na poli památkové péče a jak krátký čas stačil na to, aby si nové metody osvojil.

Kouřimská restaurace je také dobrým příkladem toho, jak chápali ochranu památek na venkově. Zdá se, že v mimopražských oblastech byl zájem hlavně o to, mít pěkný reprezentativní kostel a na jeho slohu už tolik nezáleželo. Kouřimští by přijali kostel s dostavěnými zgotizovanými věžemi, ale když byl tento návrh zamítnut, bez protestů souhlasili s ponecháním věží v jejich stávající podobě. Můžeme se tedy oprávněně domnívat, že na venkově bylo prosazování moderních názorů snazší než v centru. Co však v těchto oblastech dlouho přetrvávalo, byl názor, že i zrestaurovaná památka má vypadat staře, což se projevovalo v požadavku na otloukání vnějších omítek. V dalších kapitolách uvidíme, že tyto poznatky skutečně neplatí pouze pro Kouřim.

¹⁷⁸ Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kouřim, kart. č. 262, inv. č. 401, sign. XIV, složka r. 1908, fol. 482.

¹⁷⁹ Tamtéž.

Praha – kostel sv. Martina ve zdi

Kostel sv. Martina ve zdi pochází ze druhé poloviny 12. století, první zmínka o něm je z roku 1178. Jedná se tedy o románskou stavbu s prvky směřujícími k bazilikální podobě. Ve třicátých letech 13. století bylo Staré Město obeháno hradbami a kostel hřbitovem přiléhal ke zdem hradeb, odtud nese název „sv. Martina ve zdi“. V současné stavbě už žádné zbytky hradební zdi nebo stopy po jejím napojení na chrám nenalezneme.¹⁸⁰ Ve druhé polovině 14. století proběhla úprava v gotickém slohu, což obnášelo především prodloužení lodi o nový presbytář, který byl uzavřen rovně a jako první v českých zemích opatřen v čelní stěně dvojicí oken.¹⁸¹ Ve druhé polovině 15. století byly přistavěny boční lodě a kaple sv. Eligia s oratoří.¹⁸²

Od první čtvrtiny 15. století byl kostel husitský. Roku 1414 zde byly slouženy první husitské mše a podáváno podobojí.¹⁸³ Díky tomu také přestál husitské války neporušený. Jelikož však v dalších letech neprobíhaly žádné zásadnější stavební úpravy, kostel chátral a teprve až na konci 16. století se začalo pomýšlet na jeho opravu. Za tím účelem byla uspořádána sbírka, která nezůstala nepovšimnuta, a od roku 1604 probíhala kýžená obnova. V první řadě byly vyspraveny krovy a následně byl kostel nově omítnut a vymalován.¹⁸⁴ Roku 1611 byla založena kaple sv. Rocha.¹⁸⁵ V roce 1678 zasáhl tuto část města velký požár, který zachvátil nejen kostel, ale i faru a 35 okolních domů. Chrám však pravděpodobně nebyl příliš zdevastován, neboť byl ještě téhož roku opraven.¹⁸⁶

O tom, že se nejednalo o žádný zapadlý kostelík, svědčí mimo jiné i pohřby, které se zde konaly. Byl zde pohřben například staroměstský primas Jan z Dražic (1584) nebo sochař Jan Brokoff (1718) a jeho syn Maxmilián (1731).¹⁸⁷ Ve třetí čtvrtině 18. století se zde také

¹⁸⁰ VLČEK, Pavel (red.). *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3. s. 93.

¹⁸¹ Tamtéž. Podrobnější informace o nejstarších dějinách kostela viz VARHANÍK, Jiří – SOMMER, Jan. Stavební vývoj kostela sv. Martina ve zdi na Starém městě pražském do doby předhusitské. *Archaeologica Pragensia*, roč. 5, č. 1, 1984, s. 147 – 158; DRAGON, Zdeněk. Záchranný výzkum v kostele sv. Martina ve zdi na Starém Městě pražském. *Archaeologia historica*, roč. 4, 1979, s. 33 – 41; MENCL, Václav. Panské tribuny v naší románské architektuře. *Umění*, roč. 13, 1965, s. 29 – 65.

¹⁸² VLČEK, Pavel (red.). *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3. s. 93.

¹⁸³ HERAIN, Jan. Kostel sv. Martina. *Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze*, roč. 12, 1904, s. 130 – 131.

¹⁸⁴ ČAREK, Jiří. *Kostel sv. Martina ve zdi*. Praha, 1940. nestr.

¹⁸⁵ VLČEK, Pavel (red.). *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3. s. 93. Starší literatura však uvádí, že kaple sv. Rocha byla vybudována až po morové epidemii v roce 1680. Viz *Sborník historického kroužku*, roč. 6, 1905, s. 249 – 251.

¹⁸⁶ *Sborník historického kroužku*, roč. 6, 1905, s. 249 – 251.

¹⁸⁷ Tamtéž.

nacházelo celkem 12 oltářů; na čtyřech z nich byly obrazy od Karla Škréty – na hlavním oltáři sv. Martin na koni, dále oltář Zvěstování P. Marie, oltář sv. Kateřiny a oltář sv. Barbory.¹⁸⁸

Roku 1784 byl kostel v rámci reformy Josefa II. zrušen poté, co ho císař osobně prohlédl a „...shledal, že jest tmavý, vlhký i sešlý.“¹⁸⁹ Následujícího roku byl pražskou obcí prodán jak kostel, tak veškeré jeho vybavení (kromě cínové křtitelnice, která byla přenesena do kostela Nejsv. Trojice ve Spálené ulici) i hřbitov. Prvním majitelem budovy byl Antonín Helfer, sběratel obrazů a zařízení ze zrušených kostelů, které potom dále prodával, nejčastěji do zahraničí. V bývalém kostel sv. Martina zřídil skladiště své „sbírky“.¹⁹⁰

V 19. století vznikl na ploše hřbitova dům čp. 417 a do tohoto čísla byl zahrnut i bývalý kostel, který byl upraven pro obytné a obchodní účely. Byl rozdělen na přízemí a patro, přičemž v přízemí se nacházely obchody a v patře byty a sklady.¹⁹¹ Ve druhé polovině 19. století byly obchody nahrazeny restaurací a vinárnou, která na konci století zanikla „...a v místnostech, kde druhy scházívala se k opulentním a bujným často zábavám společnost nejvybranější, našla konečně útulek noční kavárna nejposlednějšího řádu.“¹⁹²

Ve třetí čtvrtině 19. století byl kostel navzdory okolnostem ještě poměrně zachovalý. Z ulice bylo stále poznat, že se jedná o sakrální stavbu a v interiéru byla téměř nedotčená klenba hlavní lodi „a presbytář vyniká uměle propletenými žebry a dvěma svorníky.“¹⁹³ V nejlepším stavu byla severní boční loď o čtyřech klenebních polích. Čtvrté bylo vyšší, což dalo vzniknout domněnce, že mělo tvořit jakousi křížovou loď. Kaple sv. Rocha byla taktéž přepažena a sloužila jako skladiště, v podlaze kaple byl zachován náhrobek. Věž již byla v této době nepřístupná kvůli zchátralému schodišti.¹⁹⁴

Majitelka objektu několikrát žádala o změnu parcelace. Kdyby k tomu skutečně došlo, kostel by byl zbořen a mezi protějším domem (tzv. Platýzem) a novými domy postavenými na nové parcele by vznikla úzká ulička. Záměr však zkomplikovaly požadavky majitele Platýzu, a tak nebyl proveden.¹⁹⁵ Těmito snahami bylo upozorněno na existenci kostela, jehož historie sahala až do románských dob a byly zahájeny kroky k jeho záchraně. Jedním z prvních, kdo

¹⁸⁸ EKERT, František. *Posvátná místa král. hl. města Prahy, sv. II.* Praha, 1884. s. 464.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl II. Karlova třída – U Půjčovny.* Praha, 1904. s. 721.

¹⁹¹ LÜSSNER, M. Pozůstatky bývalého farního kostela sv. Martina ve zdi v Praze. *Method*, roč. 13, 1887, s. 73 - 75.

¹⁹² BULDRA, František. Nájemný a obchodní dům v Praze – I/č. 417. *Architektonický obzor*, roč. 5, 1906, s. 41 - 42, 45.

¹⁹³ LÜSSNER, M. Pozůstatky bývalého farního kostela sv. Martina ve zdi v Praze. *Method*, roč. 13, 1887, s. 73 - 75.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ BULDRA, František. Nájemný a obchodní dům v Praze – I/č. 417. *Architektonický obzor*, roč. 5, 1906, s. 41 - 42, 45.

na hodnotu stavby upozornili, byl František Ladislav Rieger, který tak učinil dne 17. dubna 1889 při projevu před sborem obecních starších, když se jednalo o rozšíření ulice v tomto místě, jemuž by kostel musel ustoupit. Rieger jako nejpádňější argument pro záchranu kostela uvedl jeho husitskou minulost: „*A ten kostel je památný, protože v tom kostele ponejprv užívalo se pod obojí – tedy je to skutečně historická památka.*“¹⁹⁶

V březnu roku 1904 koupil dům architekt František Buldra¹⁹⁷ za 560 tisíc korun. Vzápětí však budovu od architekta odkoupila pražská obec¹⁹⁸, jejímž záměrem byla regulace ulice v tomto místě; o osudu kostela ještě nebylo definitivně rozhodnuto. Nakonec se radní usnesli na tom, že bude zbořeno několik domů, které budou nahrazeny novými, palácovými, a kostel bude obnoven.¹⁹⁹ Za zachování kostela se přimlouvali nejen někteří architekti, jako například Antonín Balšánek nebo Josef Sakař, ale i tehdejší pražský primátor Vladimír Srb.²⁰⁰ Ten je na pamětní desce, umístěné na kostele po jeho rekonstrukci, zmiňován jako ten, kdo se o záchranu kostela zasloužil nejvíce.

Ve spojitosti s chrámem byla neustále zdůrazňována jeho husitská minulost, která alespoň zpočátku zastíňovala jeho umělecko-historickou hodnotu. Dalo by se říci, že to bylo hlavně prvenství v podávání podobojí, které kostelu zajistilo další existenci. Dokládají to výše citovaná slova F. L. Riegera či článek Jana Heraina o chystané obnově, kterou chválí jedině z toho důvodu, že „... *tu byly r. 1414 slouženy první husitské mše a podávána oltářní svátost pod obojí způsobou.*“²⁰¹ Zajímavé bylo také nahlédnout do farní kroniky kostela Nejsv. Trojice ve Spálené ulici, pod nějž kostel sv. Martina spadal. Kronikář též zmiňuje záchranu kostela, kterou rovněž považuje za výsledek obdivu husitství, z pochopitelných důvodů však projevuje menší nadšení: „*Oprava tato stane se jedině z té příčiny, že dle starých pramenů*

¹⁹⁶ TEIGE, Josef. Kostel sv. Martina Většího ve zdi na Starém Městě Pražském. In KRAUS, Vojtěch (red.). *Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1905*. Praha, 1905. Část III. Příspěvky k dějinám, s. 35.

¹⁹⁷ František Buldra (1851 Kaňk – 1926 Praha) byl architekt. Studoval pozemní stavitelství na pražské technice. V letech 1881 – 1883 působil jako stavbyvedoucí při obnově Národního divadla po požáru. Je autorem více než 30 staveb v Praze. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5. s. 128 – 129.

¹⁹⁸ Ta však zaplatila Buldrovi pouze 120 000 korun, je tedy možné, že odkoupila jen samotný kostel. Viz Archiv hl. m. Prahy, fond Farní úřad u Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici na Novém Městě Pražském, sign. F. Ú. u Nejsv. Trojice na NMP, inv. č. 1, Farní kronika, s. 152.

¹⁹⁹ Red. Starobylý kostel sv. Martina. *Sborník historického kroužku*, roč. 6, 1905, s. 249 – 251.

²⁰⁰ BULDRA, František. Nájemný a obchodní dům v Praze I – č. 417. *Architektonický obzor*, roč. 5, 1906, s. 42; RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl II. Karlova třída – U Půjčovny*. Praha, 1904. s. 721; TEIGE, Josef. Kostel sv. Martina Většího ve zdi na Starém Městě Pražském. In KRAUS, Vojtěch (red.). *Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1905*. Praha 1905. Část III. Příspěvky k dějinám, s. 36.

²⁰¹ HERAIN, Jan. Kostel sv. Martina. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 12, 1904, s. 130 – 131.

farář sv. Martinský první podával věřícím Večeři Páně pod obojí způsobou. Kostel nemá nijaké ceny umělecké a přišel k vzácnému ‚vyznamenání‘ svému, že ‚zavání husitismem.‘²⁰²

Je až překvapivé, jak rychle se věci daly do pohybu. Již roku 1905 byly zahájeny restaurační práce, které skončily v roce následujícím.²⁰³ Během této doby byl kostel pomyslně vytažen z pozdějších přístaveb a byla mu navrácena jeho pozdně románská podoba, ovšem s ponecháním barokního portálu na pravé boční stěně. Nejvýraznějším krokem bylo odbourání přístavku vedle kněžiště – bývalé kaple sv. Rocha.²⁰⁴ Interiér byl znovu sjednocen zbořením přepážek a byl přestavěn vrchol věže, který získal, poněkud překvapivě, podobu inspirovanou secesním tvaroslovím.

Ačkoli se i zde, jako u všech Hilbertových realizací, jednalo o šetrnou restauraci, uchýlil se architekt opět k poněkud problematickému kroku, jímž bylo ponechání kostela bez vnějších omítek. Je však možné, že v tomto bodě musel ustoupit požadavkům pražské obce, jejíž představitelé mohli sdílet dobový pocit, že neomítnuté památky vypadají starobyleji.

Roku 1909 byla na severní stěnu presbytáře umístěna pamětní deska Brokofů od Josefa Mařatky, jíž dominuje busta F. M. Brokofa.²⁰⁵ Do opraveného chrámu mělo být umístěno muzeum husitských památek, k čemuž však pravděpodobně nedošlo a dne 10. dubna 1921 byl kostel slavnostně otevřen, aby mohl opět sloužit bohoslužebným účelům husitské církve.²⁰⁶

²⁰² Archiv hl. m. Prahy, fond Farní úřad u Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici na Novém Městě Pražském, sign. F. Ú. u Nejsv. Trojice na NMP, inv. č. 1, Farní kronika, s. 152.

²⁰³ Informuje o tom pamětní deska umístěná na kostele.

²⁰⁴ RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl II. Karlova třída – U Půjčovny*. Praha, 1904. s. 720; Red. Starobylý kostel sv. Martina. *Sborník historického kroužku*, roč. 6, 1905, s. 250.

²⁰⁵ VLČEK, Pavel (red.). *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3. s. 93 – 94.

²⁰⁶ Při této příležitosti přednesl jistý Adolf Gustav Molnár báseň „V paměť znovuotevření husitského chrámu u Sv. Martina ve zdi v Praze církvi bible a kalichu“.

Čáslav – kostel sv. Petra a Pavla

Nynějšímu kostelu sv. Petra a Pavla v Čáslavi předcházela románský kostelík sv. Michala, jehož nejstarší část pochází pravděpodobně z 11. století.²⁰⁷ Po založení města roku 1248 bylo přistoupeno k výstavbě nového kostela, v té době však vzniklo pouze presbyterium. Kolem poloviny 14. století bylo postaveno trojlodí a vybudována kaple Panny Marie Bolestné (v současnosti kaple sv. Anny). Tehdy byl kostel nejspíš vysvěcen ku cti sv. Petra a Pavla.²⁰⁸

Asi kolem roku 1400 byla založena věž, ale její stavba probíhala až v letech 1491 – 1506.²⁰⁹ Důvodem tohoto zdržení byly zřejmě události husitských válek a jejich následky. V roce 1452 zasáhl kostel ničivý požár, který však přinesl následné rozšíření stavby o přístavek o třech klenebních polích při severní boční lodi.²¹⁰

Po dalším požáru v roce 1522 se chrám dočkal rozsáhlé pozdně gotické přestavby. Bylo nově sklenuto trojlodí, upravena přední část západního průčelí s portálem, uvnitř byla vystavěna kruchta a schodiště vedoucí na ni a celá hlavní římsa. Přestavba byla zakončena roku 1539 zakrytím kostela stanovou střechou.²¹¹

Barokní doba na kostelu žádné výrazné stopy, snad kromě výměny mobiliáře, nezanechala „...a ony z nich, které vskutku zatemňovaly původní strukturu kostela byly při opravě v r. 1908 – 1911 zdůvodněně odstraněny.“²¹² Výrazněji se na podobě kostela odrazil pouze další požár, tentokrát z roku 1600, po němž byl nahrazen krov věže „novým, krásným baňatým, z mědi zhotoveným, který i soudobým básníkem jest opěvován.“²¹³ Třicetiletá válka znamenala pro kostel několikeré vydrancování, nejprve v letech 1618 - 1627, poté v roce 1643.²¹⁴ Mezi lety 1655 - 1660 probíhala oprava kleneb v kapli sv. Anny a v severním přístavku.²¹⁵

Roku 1825 byla opravena věž, neboť její stav byl prohlášen za životu nebezpečný a v roce následujícím byla zřízena nízká sedlová střecha. Ta však podlehla roku 1841 požáru,

²⁰⁷ *Umělecké památky Čech I (A/J)*. Praha, 1977. s. 172. Alžběta Birnbaumová však klade vznik kostela sv. Michala až do poloviny 12. století, viz BIRNBAUMOVÁ, Alžběta. *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách XLIV. Politický okres Čáslavský*. Praha, 1929.

²⁰⁸ BIRNBAUMOVÁ, Alžběta. *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách XLIV. Politický okres Čáslavský*. Praha, 1929. s. 73.

²⁰⁹ *Umělecké památky Čech I (A/J)*. Praha, 1977. s. 172.

²¹⁰ BIRNBAUMOVÁ, Alžběta. *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách XLIV. Politický okres Čáslavský*. Praha, 1929. s. 74.

²¹¹ Tamtéž, s. 74.

²¹² Tamtéž, s. 74.

²¹³ Tamtéž, s. 75.

²¹⁴ Tamtéž, s. 75.

²¹⁵ Kol. *Umělecké památky Čech I (A/J)*. Praha, 1977. s. 172.

kterému padlo za oběť celé vnitřní vybavení kostela²¹⁶ a po němž následovala pouze provizorní oprava. Teprve roku 1863 se kostel dočkal důkladné rekonstrukce pod vedením krajského stavitele ing. Šulce. Ten nechal rozebrat a znovu postavit mohutný opěrák západního boku, zpevnit jižní bok a průčelí přízemními vyzdívkami a do slepých arkád vsadit náhrobní kameny. V souladu s dobovým vkusem byl barokní mobiliář vyměněn za neogotický. „ *Konečně r. 1908 – 1911 provedena vzorná, pietní oprava a částečná, vysoce umělecká rekonstrukce kostela arch. K. Hilbertem, která učinila kostel největší ozdobou města.*“²¹⁷

Restauraci chrámu sv. Petra a Pavla v Čáslavi, stejně jako u mnohých dalších projektů svého druhu v této době, předcházela několikaletá iniciativa jak ze strany nadšených laiků, tak i z odborných kruhů. Již roku 1902 byl schválen projekt restaurace, vytvořený čáslavským starostou Janem Zimmerem, ten však nebyl z neznámých důvodů zrealizován a o další návrh byl požádán Ludvík Lábler, jenž byl v té době činný jako restaurátor mnohých památek v nedaleké Kutné Hoře. To byl ovšem také důvod, proč nedokázal v následujících dvou letech žádný návrh dodat. Nakonec byl tedy „*po doporučení vlivných osob*“²¹⁸ v lednu roku 1905 požádán Kamil Hilbert. Ten následující měsíc přijel do Čáslavi na obhlídku kostela, na jejímž základě vytvořil projekt celkové rekonstrukce.²¹⁹

Další důležitou podmínkou provedení rekonstrukce bylo sehnání financí. Hlavně k tomuto účelu byl tedy založen Spolek pro důstojnou opravu chrámu Páně sv. Petra a Pavla, jehož ustavující schůze se konala dne 26. 3. 1905. „*Pan purkmistr JUDr. Zimmer slovy naučenými a pro blahodárný účel slovy úchvatnými promluvil řeč, kterou všichni přítomní získání byli za podporovatele vytčeného spolku a ihned po schůzi podpisy svými přihlásili se za členy spolkové.*“²²⁰ Autor těchto nadšených slov pravděpodobně příliš nepřeháněl, když líčil zápal, s jakým se lidé do Spolku přihlašovali, neboť již tři roky po jeho založení byla zahájena restaurace kostela.

Bylo by značně naivní domnívat se, že finance potřebné na realizaci Hilbertova projektu sehnalo město samo. Vzhledem k četným požárům a následujícím často pouze provizorním opravám bylo nutné provést poměrně masivní zásah do samotné hmoty kostela, nejvýraznější změnou měla být nová dvoustanová střecha, jejímž vzorem byl kostel sv.

²¹⁶ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 8, nefol. Zpráva Maxe Dvořáka k projektu restaurace, datovaná 10. 10. 1906.

²¹⁷ BIRNBAUMOVÁ, Alžběta. *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách XLIV. Politický okres Čáslavský.* Praha, 1929. s. 76.

²¹⁸ *Pravda* VII, 1911, č. 12 (21. 11.), zachováno ve fragmentu.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ *Památní kniha děkanství čáslavského.* s. 173. Uloženo na faře v Čáslavi.

Kateřiny v Chrudimi.²²¹ Hilbert také v souladu s nejnovějšími názory v památkové péči počítal se záchranou co možná největšího množství původních částí kostela, mezi nimiž vyniká zejména zachování jeho nejstarší části, románského kostela sv. Michala. Celkové náklady byly nakonec odhadnuty na 120 000 korun.²²² Částka byla na návrh čáslavské městské rady rozdělena na třetiny, z nichž po jedné přispělo město Čáslav, sněm Království českého a rakouský stát.²²³

Žádosti o subvence jsou plné emotivních popisů kostela a vyzdvihují jeho celonárodní a celostátní důležitost, jako například: „*Tento chrám jest stavitelskou jakož i historickou památkou nevšední zajímavosti a ceny, poněvadž dlouhá doba 850 let, po kterou trvá, zanechala v něm typická znamení kulturního života těchto věků, jakož i stavitelského umění rázu čistě domácího.*“²²⁴

Souběžně s restauračními pracemi probíhal také důkladný stavebně historický průzkum. Největší nadšení budily fragmenty románských částí kostela. To zřejmě souvisí s neustálým zdůrazňováním stáří celé stavby a zveličováním jejího významu. Kostel byl prezentován i jako svědek historie českého národa, a nejen svědek, nýbrž i místo, kde se česká historie utvářela: „*...chrám tento založený v 11. věku, jest jediným pomníkem historie městské a s ní současně celého království, hostě v svém nitru sněmy zemské, při tom pak vyniká z rámce historické památky, jako neocenitelná dodnes zachovaná věc slavného umění českého na půdě domácí vyrostlého, čímž se stává předmětem úcty a vážnosti celého národa.*“²²⁵

Největší senzaci však znamenal nález údajných ostatků Jana Žižky, který nakonec významně upozadil probíhající restauraci kostela. Dne 21. listopadu 1910 byl v kapli pod věží nalezen výklenek, v němž byla uložena lebka a různé kosti, dřevěné destičky, kus obětní mísy a další předměty. Nalezené ostatky byly předány do Prahy k vědeckému průzkumu a Jindřich Matiegka podle hloubky očí usoudil, že se jedná o lebku Jana Žižky, což okamžitě inspirovalo čáslavské vlastence k vytvoření falešné destičky informující o tom, že nalezený výklenek skutečně ukrývá ostatky slavného vojevůdce.²²⁶ Tento podvod byl ale rychle odhalen a dodnes neexistuje jasná shoda na tom, jestli byly v Čáslavi skutečně nalezeny Žižkovy ostatky nebo ne.

²²¹ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 8, nefol. Dopis Karla Chytila Centrální komisi ze dne 14. 5. 1907.

²²² Tamtéž. Dopis Jednoty pro důstojnou opravu chrámu Páně sv. Petra v Čáslavi Josefu Helfertovi ze dne 17. 1. 1908.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 8, nefol. Dopis Rady královského krajského města Čáslavi ministerstvu kultu a vyučování ze dne 11. 4. 1906.

²²⁵ Tamtéž. Dopis Jednoty pro důstojnou opravu chrámu Páně sv. Petra a Pavla Helfertovi ze dne 17. 1. 1908.

²²⁶ *Pravda* VII, 1911, č. 12 (21. 11.), zachováno ve fragmentu.

Na základě výsledků průzkumu doktora Matiegky uvažovala rada města Čáslavi o uložení ostatků zpět na původní místo a přidání všech předmětů vztahujících se k Žižkově době. Také měl být zřízen nový samostatný vchod do kostela. Z plánů ale sešlo kvůli předpokladu, že Centrální komise by tento projekt zamítla.²²⁷ Uvažovalo se tedy o jiném umístění, ideálem byla stavba monumentálního mauzolea, ale vzhledem k finančním možnostem města se jako reálnější jevilopravení některé místnosti na radnici „*kteřá jest střediskem občanstva, místem, kde tkví poslední zbytek bývalé naší samostatnosti...*“²²⁸

Rekonstrukce kostela byla zahájena roku 1908. Projekt původně počítal pouze s vnější opravou kostela, a to hlavně s „osvobozením“ románského kostelíka sv. Michala od všech pozdějších přístaveb a postavením nové střechy.²²⁹ Po důkladném průzkumu kostela však Hilbert zjistil, že klenby jsou v katastrofickém stavu a že dokonce hrozí zřícení celé stavby, proto byl projekt rekonstrukce rozšířen i na interiér stavby.²³⁰

Práce začaly otloukáním omítek, spárováním zdiva a snesením střech. Byla postavena nová stanová střecha, kterou dělily štíty podle jednotlivých stavebních částí kostela. Poté byly zpevněny opěrné pilíře a základy. Následovala méně náročná práce – osazování nového tympanonu podle návrhu Vojtěcha Suchardy do portálu hlavního vchodu, který zůstal po své výstavbě roku 1522 nedokončený.²³¹

Nejrozsáhlejší byly práce na věži. Stejně jako na zbytku chrámu bylo vyspárováno zdivo, dále byla probourána všechna okna v horních patrech, která byla v dřívějších dobách zazděna. Všechny místnosti ve věži byly též opraveny a vymalovány. Následovaly už jen drobnější práce jako natření věžní koruny v tónu měděného krytu, osazení nových hodin a doplnění kovového zábradlí u schodiště vedoucího ke šnekovému schodišti věže.²³²

V interiéru proběhly nejnáročnější práce na klenbě, která byla v dezolátním stavu. Byla tedy ztužena a některá žebra musela být zcela vyměněna, neboť v předchozích dobách byla zpevňována pouze klíny a provazy, což samozřejmě nedokázalo zabránit jejich zkáze. V presbyteriu musela být klenba vyměněna celá. Nakonec byly v celém chrámu nahrazeny svorníky rozdrčené vahou klenby.

²²⁷ *Pravda* VII, 1911, č. 12 (21. 11.), zachováno ve fragmentu.

²²⁸ *Pravda* VII, 1911, č. 14 (23. 11.), zachováno ve fragmentu.

²²⁹ Časlau. Dekanalkirche. *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, dritte Folge, siebenten Band, 1908, s. 102 – 103.

²³⁰ *Památní kniha děkanství čáslavského*, s. 190. Uloženo na faře v Čáslavi.

²³¹ *DL. Obnovený chrám sv. Petra a Pavla v král. městě Čáslavi*. Chybí místo a datum vydání. nestr.

²³² Tamtéž.

Zároveň byla odstraněna původní omítka, při čemž bylo mimo jiné pátráno po starých nástěnných malbách, které skutečně byly nalezeny.²³³ Objevené malby byly pouze zrestaurovány, nedocházelo k žádnému domalování, a poté byl kostel vymalován lazurovými barvami, které nástěnné malby ještě trochu zvýraznily. Posledními pracemi bylo očištění a opravení inventáře.²³⁴

Hilbert původně počítal se závěrečným omítnutím chrámu „*poněvadž při zkoušce bylo shledáno, že původní kámen jest promísen vrstvami měkkého kamene, jenž vyspárování nesnese.*“²³⁵ Na nátlak města ale musel ze svého záměru ustoupit a nechat kostel neomítnutý. Radní si přáli, aby jejich nejvýznamnější svatostánek působil již na první pohled patřičně starobyly.²³⁶

²³³ Objevených maleb bylo poměrně značné množství: poškozené erby císaře Maxmiliána, města Čáslavi a primátora rytíře Ledčára ze Sionu; nad vítězným obloukem znak království Českého, městský a arcivévodský erb; nad výklenkem, kde byly nalezeny údajné Žižkovy ostatky, české a latinské nápisy; v klenbě hlavní lodi cechovní znamení čáslavských řemeslnických spolků; nad kaplí pod věží obraz Vzkříšení s husitským bojovníkem; u kazatelny obraz smíření lidstva s Hospodinem po Potopě a Noe se syny; nakonec výjev Umučení. Viz Dl. *Obnovený chrám sv. Petra a Pavla v král. městě Čáslavi*. Chybí místo a datum vydání. nestr.

²³⁴ Dl. *Obnovený chrám sv. Petra a Pavla v král. městě Čáslavi*. Chybí místo a datum vydání. nestr.

²³⁵ *Památní kniha děkanství čáslavského*, s. 189. Uloženo na faře v Čáslavi.

²³⁶ Tamtéž, s. 189.

Mělník – kostel sv. Petra a Pavla

Kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku má románský původ sahající do 11. století. Jeho nejstarší dochovanou částí je zbytek věže v jihozápadním nároží. Podle úrovně opracování kvádríkového zdiva zasadil Kamil Hilbert původ věže dokonce až do doby kolem roku 1000.²³⁷ První zmínka o chrámu pochází z doby panování krále Vladislava.²³⁸ Během své dlouhé historie byl kostel často přestavován. Již románská svatyně byla přestavěna, a to zřejmě po požáru v roce 1172. Fragменты této stavby byly nalezeny při opravě kostela v roce 1892.²³⁹

Nejstarší částí současného chrámu je sakristie, postavená zřejmě do roku 1330, ale v osmdesátých letech 14. století přestavěna a nově sklenuta.²⁴⁰ V osmdesátých letech 15. století bylo přestavěno trojlodí a nově vystavěna velká věž. Podle nápisu z vnějšku věže označil Hilbert za architekta kostela z konce 15. století Hanse Spiesse, královského kameníka na Pražském hradě.²⁴¹ Před rokem 1483 byla pravděpodobně zahájena výstavba jižní lodě a tohoto roku byla zahájena stavba věže, která byla dokončena roku 1488. Přibližně ve stejné době jako věž byla budována také severní loď, sklenutá roku 1486. Při jejím dokončování byla postavena i severní předsíň a sklenuta hlavní loď.

Další přestavba započala po roce 1516. Při ní byl opět postaven nový presbytář, pod nímž byla založena krypta.²⁴² Stavebně nebyla krypta dokončena – chyběla dlažba a omítka klenby i stěn, presbytář byl dílem huti nebo školy Benedikta Rieda. Kromě toho byla zvýšena a nově zaklenuta hlavní loď. Roku 1555 kostel vyhořel a při následných opravách byl západní

²³⁷ Pro stavební vývoj kostela je zcela zásadní článek Kamila Hilberta z roku 1916, kde detailně rozebírá obzvláště románskou a gotickou etapu jeho historie. Všechna další pojednání z něj vychází a popřípadě interpretují výsledky jeho zkoumání. Viz HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, roč. 1916. s. 190 – 207.

²³⁸ BÖHM, Ludvík. *Královské věnné město Mělník a okres Mělnický*. Mělník, 1892. s. 360.

²³⁹ PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu mělnickém*. Praha, 1899. s. 94.

²⁴⁰ Při Hilbertově restauraci před první světovou válkou byla v nadezdívce severní zdi nalezena malá dutinka, ve které se skrývala kočka, zazděná sem zaživa. Zazdívání živých zvířat do základů staveb nebylo ve středověku ničím výjimečným a mělo zaručit úspěšné dokončení stavby. Například v kostelech v Čáslavi a v Nymburku byli během jejich restaurace nalezeni zazdění ptáci. Viz ČERMÁK, Bohuslav. Restaurace kostela sv. Petra a Pavla na Mělníce. Nález zazděné kočky. *Památky archaeologické*, díl 27, roč. 1915, s. 71.

²⁴¹ HOMOLKA, Jaromír a kol. *Pozdně gotické umění v Čechách (1471 – 1526)*. Praha, 1978. s. 85.

²⁴² Někteří starší autoři se domnívali, že krypta má starší původ, tuto možnost však Hilbert vyloučil a jeho stanovisko přebrali všichni pozdější badatelé. Viz LEHNER, F. J. *Dějiny umění národa Českého, díl II.* s. 224; ZAMASTIL, Karel. *Method*, roč. 26, s. 33; HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, roč. 1916, s. 196.

štíť nahrazen novým cihlovým s renesanční sgrafitovou výzdobou, zároveň s ním byly pořízeny i podobné avšak jednodušší štíty nad bočními loděmi.²⁴³

Roku 1609 byla zřízena kruchta v západní části lodi, která byla po roce 1700 barokně upravena.²⁴⁴ Roku 1681 kostel opět vyhořel; byl zničen interiér a zvony. Následná oprava trvala desítky let a nejvýrazněji se odrazila v interiéru, kam přibýly barokní varhany, kazatelna a hlavní oltář.²⁴⁵ Dále byl jehlancový kryt věže vyměněn za bání. Další opravy na kostele probíhaly v letech 1720 – 1735, 1806 a 1839 – 1840, ty však vzhled budovy nijak zásadně neovlivnily.²⁴⁶

V roce 1852 byla zahájena první větší úprava chrámu. Během ní byla střecha pokryta taškami, proběhly zajišťovací práce na velké a románské věži a částečně byly položeny nové korunní římsy. Narušené zdivo pilířů bylo opraveno vložením nových kvádrů do narušených částí, ovšem dělo se tak bez vazby na původní skladbu zdiva. V interiéru byly částečně položeny nové podlahy a zcela změněn vstup z lodi do presbytáře. Byly postaveny nové schody a přesazena kamenná balustráda, která byla nakonec ještě natřena olejovou zelenou barvou.²⁴⁷

Ke konci 19. století se začalo vážně uvažovat o další rozsáhlé opravě kostela. Již v roce 1891 zde při příležitosti biskupské vizitace proběhly menší úpravy, jejichž účelem však bylo spíše dočasně zakrýt skutečný stav památky, a tak bylo nejvýraznějším počinem v tomto roce vybělení. O prohlídku stavby a vypracování dobrozdání byl následně požádán Antonín Wiehl, pod jehož vedením poté restaurace začala. Za Wiehlova působení byla zbořena jižní předsíň a odstraněny některé oltáře v lodi. To už se však o celou akci začala zajímat Centrální komise a pověřila Josefa Hlávku a Josefa Mockera dohledem nad pracemi.²⁴⁸ A právě Josef Mocker se měl stát dalším projektantem.

Roku 1894 předložil Mocker hotový projekt i s rozpočtem.²⁴⁹ Stejně jako u dalších jeho realizací se mělo jednat o dosti nešetrnou regotizaci. Přesně to se však od něj očekávalo, jak dokládá spis o kostelu vzniklý pravděpodobně za účelem upozornění na stavbu a uspíšení její opravy: „Oltáře jsou směsice slohu gotického, renaissančního a parukového, což oko znalecké nemálo uráží. Snad doba příští uvede oltáře v soulad se slohem, ve kterém chrám je

²⁴³ HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, roč. 1916, s. 202, 204.

²⁴⁴ Kol. *Umělecké památky Čech 1 (A/J)*. Praha, 1977. s. 370.

²⁴⁵ KILIÁN, Jan. *Mělník*. Praha, Litomyšl, 2007. ISBN 978-80-7185-847-8. s. 27.

²⁴⁶ PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu mělnickém*. Praha, 1899. s. 97.

²⁴⁷ MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP*. Praha, 1996. s. 126.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 53, 126.

²⁴⁹ ČERMÁK, Bohuslav. *Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce*. Mělník, 1899. s. 74.

zbudován. ... *Střechy věžek i střecha věže samé jsou podoby báňovité. Původní kryt jejich byla asi střecha stanová, slohu kostela přiměřená.*“²⁵⁰

Mocker naplánoval stržení románské věže a renesančních štítů a zvýšení velké věže o 10 metrů. Dále navrhl nová okna do lodi, nový portál západního průčelí, přestavbu sakristie a přístavbu šnekového schodiště na kruchtě. Některé navrhované změny vyvolaly diskusi odborníků, jednalo se zejména o zbourání zbytků románské věže, jejíž původ zřejmě nebyl v této době ještě zcela potvrzen, jak dokládají slova Bohuslava Čermáka: „...*jmenovitě navrhl odstranění záhadné věžovité stavby v jihozápadním rohu a přiměřené upravení téhož místa.*“²⁵¹ Je však také možné, že zachování románské věže by znamenalo narušení ideální gotické podoby kostela, neboť románskými počátky svatyně se Mocker při svých průzkumech podrobně zabýval.²⁵²

V říjnu roku 1896 byl projekt předložen místnímu okresnímu hejtmanství se žádostí o úřední schválení a finanční podporu a na konci roku následujícího byl zaslán Centrální komisi se stejnými žádostmi.²⁵³ V dubnu roku 1898 napsal mělnický starosta předsedovi Centrální komise, aby se za projekt a nějaký finanční příspěvek přimluvil. Ve svém dopise se snažil vykreslit chrám jako zcela mimořádný architektonický počín a za jeho autora označil Petra Parláře. To mu však nestačilo, a tak přidal i „*Benedikta z Rytu*“²⁵⁴ coby tvůrce klenby hlavní lodi. Dále mimo jiné napsal: „*Již presbitář sama skýtá zvláštnosti, jež jinde v kostelích gotických se nenaleznou. ... obmezujeme se na řečení, z něhož Vaše Excellence znaleckým okem postřehnouti ráčí, jakého významu stavba našeho kostela je a jak mocně toho zájem umění sám vyžaduje, aby důkladnou restaurací zachována a v roucho důstojné oděna byla.*“²⁵⁵ Centrální komise však rozhodla o nové prohlídce kostela, kterou měli opět provést Josef Mocker a Josef Hlávka.²⁵⁶ Než však mohla být provedena, Mocker zemřel, a tak na celou věc zůstal Hlávka sám. Ten se při průzkumu chrámu soustředil především na nejstarší části a s Mockerovým záměrem zbourat je nesouhlasil. Naopak doporučoval románské zbytky opravit a nechat na svém místě.²⁵⁷

²⁵⁰ BÖHM, Ludvík. *Královské věnné město Mělník a okres Mělnický*. Mělník, 1892. s. 363.

²⁵¹ ČERMÁK, Bohuslav. *Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce*. Mělník, 1899. s. 74.

²⁵² MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP*. Praha, 1996. s. 48.

²⁵³ Tamtéž, s. 53.

²⁵⁴ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 47, nefol. Dopis mělnického starosty předsedovi Centrální komise ze dne 25. 4. 1898.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Petr Macek a Petr Zahradník ve stavebně historickém průzkumu kostela uvádějí, že postoj Centrální komise k Mockerovým plánům byl odmítavý, neodvolávají se však na žádný konkrétní pramen a ani já jsem na nic, co by stanovisko Centrální komise osvětlovalo, nenarazila. Nařízení o další prohlídce stavby však tento závěr podporuje. Viz MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP*. Praha, 1996.

²⁵⁷ MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP*. Praha, 1996. s. 54.

Při dalším šetření, které prováděl architekt Mikš, bylo zjištěno, že románská věž je v dosti špatném stavu. Byla puklá a její západní stěna se odchylovala. Rozvalení věže bránil pilíř, umístěný sem v 18. století.²⁵⁸ Z Mockerových plánů se stihly zrealizovat některé opravné práce, jako například na pilířích na rohu průčelí, také byla doplněna kordonová římsa a vytvořena nová okapní římsa na boční lodi. Podle jeho plánů bylo zbudováno též nové proboštvství, které je téměř dokonalou kopií proboštvství u katedrály sv. Víta v Praze.²⁵⁹

Teprve roku 1907 se dění okolo restaurace chrámu dalo znovu do pohybu. Mnohaleté zdržení bylo způsobeno byrokratickými zádrhly a také změnami v náhledu na opravy památek. Přístup Centrální komise byl poměrně laxní a vedl až k tomu, že se Mockerovy plány ztratily, což však bylo ve výsledku hodnoceno kladně: „*Náhodou zůstal Mockerův projekt devět let ležet. To bylo štěstí, neboť v těchto devíti letech se názory tak změnily, že město Mělník už nepokládá Mockerův projekt za diskutovatelný základ pro restaurování...*“²⁶⁰

O tom, že město už skutečně nepočítalo s realizací Mockerových návrhů, svědčí skutečnost, že na začátku roku 1907 požádala městská rada Kamila Hilberta, aby plány svého předchůdce našel a přepracoval ve smyslu tehdejších názorů na památkovou péči. Hilbertovi se podařilo získat jednu mapu, jeden rozpočet a devět plánů a dne 31. srpna 1907 už poslal Centrální komisi vlastní návrh restaurace kostela.²⁶¹ Podle tohoto projektu se mělo jednat o citlivou opravu prováděnou ve snaze nejen zajistit další existenci stavby, ale zachovat i pozůstatky všech jejích vývojových fází. Plány byly schváleny a roku 1910 se mohlo přistoupit k jejich realizaci.

Na prvním místě bylo nutné stavbu zajistit technicky, neboť byla kvůli své poloze obzvlášť těžce vystavována vlivům počasí a také mnohé požáry, které kostel postihly, se na jeho technickém stavu podepsaly. Centrální komise kromě statického zabezpečení dále doporučovala obnovit zazděná okna a zachovat všechny detaily bez ohledu na to, jakému slohu odpovídají. Centrální komise doporučovala obzvlášť šetrný přístup a zcela minimální zásahy do všech částí stavby. Doplněny měly být pouze kružby oken a zřícené části renesančního štítu na jižní boční lodi. Pokud by se mělo něco odstranit, potom to měly být jen bezvýznamné hrubé utilitární přístavby.²⁶²

Roku 1910 se tedy začalo zesilováním základů, zajišťovací práce zabraly další tři roky a samotná restaurace nakonec probíhala v letech 1913 – 1914. Dle Hilbertova

²⁵⁸ MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP.* Praha, 1996. s. 54.

²⁵⁹ KILIÁN, Jan. *Mělník.* Praha, Litomyšl, 2007. ISBN 978-80-7185-847-8. s. 27.

²⁶⁰ Národní archiv, fond Památkový úřad Rakousko, kart. č. 47, nefol. Nedatované dobrozdání Maxe Dvořáka.

²⁶¹ MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP.* Praha, 1996. s. 55.

projektu byl proveden nový krov nad trojlodím a přezděno poslední patro velké věže s okénky na sloupcích a ochozem. Nově bylo také postaveno točité schodiště s chodbou ke kruchtě při velké věži.

V severní a východní zdi sakristie objevil Hilbert zbytky hrotitých oken. Některá okna v severní stěně byla v barokní době zmenšena částečným zazděním, východní okno bylo zničeno proražením dveřního otvoru ve 14. století a zbývající okna byla zazděna. Všechna okna, pokud to šlo, nechal Hilbert obnovit a zrestaurovat v jejich původních formách. V této části chrámu také našel základy dvou opěrných pilířů z počátku 14. století, které byly taktéž obnoveny.²⁶³

V oknech v severní lodi musely být ve velké míře zhotoveny nové kružby. Původní je kružba jen v okně nejbližší sakristie, „*kružba v druhém okně jest restaurací na základě zbytků, zachovaných při ostění, kdežto kružba třetí a čtvrtá jsou zcela novými kompozicemi...*“²⁶⁴ Dále byl Hilbertem obnoven portálek vedoucí ze střední lodi do věžního schodiště, který byl zazděn a poškozen stavbou kruchty po roce 1700. Východní štít byl nově vyřešen a staticky zabezpečen a na závěr byl vymalován interiér.²⁶⁵ V září roku 1914 byl kostel znovu vysvěcen, ačkoli zbývalo ještě dokončit zámečnické a truhlářské práce. Ty však nebylo možné provést, neboť zhotovitel zámečnického díla musel narukovat do vypuknuvší světové války. Kostel byl tedy zkolaudován až v říjnu roku 1919.²⁶⁶ „*Opravné práce prováděny byly tak, že původní sloh každé části stavby byl zachován; pouze některé nevhodné přístavky odstraněny neb nahrazeny správnými a účelnějšími...*“²⁶⁷

První světová válka také zabránila Hilbertovi provést důkladný průzkum kostela a alespoň přibližně zjistit, jaká byla románská podoba jeho předchůdce.²⁶⁸ To ho velice mrzelo, neboť pátrání po původních podobách staveb bylo nedílnou součástí jeho díla. Z tohoto důvodu prováděl i průzkumy staveb, jejichž restaurace nebyla jeho úkolem.

²⁶² Melnik. Propsteikirche. *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 1907, s. 264.

²⁶³ HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, roč. 1916, s. 194.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 202.

²⁶⁵ MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. SHP*. Praha, 1996, s. 127.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 60.

²⁶⁷ ČERMÁK, Bohuslav. Restaurace kostela sv. Petra a Pavla na Mělníce. Nález zazděné kočky. *Památky archaeologické*, roč. 27, 1915, s. 71.

²⁶⁸ Ve svém textu o kostelu Hilbert zmiňuje půdorys románské baziliky, který je součástí Lehnerových *Dějin umění národa Českého*, ale upozorňuje, že se jedná pouze o autorův výmysl, který „...neměl žádného reálného podkladu a zůstal i na dále bez potvrzení.“ Viz HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, roč. 1916, s. 192; LEHNER, F. J. *Dějiny umění národa Českého, díl II*, s. 224.

Nymburk – kostel sv. Jiljí

Kostel sv. Jiljí v Nymburku má počátek v osmdesátých – devadesátých letech 13. století. Původně byl zasvěcen sv. Mikuláši a patrimonium sv. Jiljí získal až v dobách rekatolizace, neboť v Nymburku se usídlili dominikáni od kostela sv. Jiljí v Praze.²⁶⁹ Kolem poloviny 14. století bylo postaveno trojlodí s cihlovou severní věží. Přibližně roku 1370 byla k jižní stěně presbytáře přistavěna obdélná kaple sv. Doroty, která v současnosti plní úlohu sakristie. O deset let později byla Parlářovou hutí přistavěna jižní kamenná věž.²⁷⁰

Kolem roku 1400 byla k presbytáři přistavěna jižní předsíň a velký raně gotický portál v jižní stěně presbytáře byl rozdělen. Začátkem 16. století byla k jižní stěně lodi přistavěna pozdně gotická předsíň, severní předsíň přibyla asi až v letech 1520 – 1530.²⁷¹ V 17. století stihlo kostel několik pohrom. Roku 1610 vyhořela cihlová věž, roku 1631 byl Nymburk ostřelován Sasy, což způsobilo požár města, který se nevyhnul ani kostelu – shořely krovy a obě věže. Roku 1634 Sasové město dobyli a kostel vydrancovali. Nakonec chrám vyhořel celý, stalo se tak roku 1686 a následovala rozsáhlá barokní úprava, která byla dokončena roku 1693. „*Původní gothické, celé stavbě přiměřené střechy na věžích již v prvním požáru byly zmařeny a obnovovaly se pak způsobem vždy horším a nevkusnějším. ... Po tomto posledním ohni však celý chrám nejvíce utrpěl nepřiměřenou obnovou...*“²⁷²

Roku 1846 byl stav cihlové věže shledán neúnosným a věž byla nakonec stržena „...s velikou prací a nákladem, že by byl dobře na opravu postačil.“²⁷³ Ve druhé polovině 19. století se kostel dočkal několika radikálních proměn. V letech 1859 - asi 1866 byl přísně regotizován podle projektu Bernarda Gruebera. Barokní klenba presbytáře byla schována pod nižší klenbu pseudogotickou a stavební články byly zakryty sádrovou dekorací. Dále Grueber navrhoval regotizaci vrcholu jižní věže, k tomu už se však nedostal.

V osmdesátých letech opět ožila iniciativa upravit kostel. Jakýmsi vyvrcholením prací měla být dostavba severní věže, která byla stržena v první polovině 19. století, jak již bylo zmíněno. Za tím účelem byl roku 1887 ustaven Komitét pro stavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí v Nymburce²⁷⁴, jehož hlavním cílem bylo sehnat peníze na opravu kostela. Pořádal proto sbírky a byli ustaveni i stálí „výběrčí“, jimž mohli lidé svěřovat finanční dary. Při příležitosti ustavení Komitétu bylo vydáno provolání,

²⁶⁹ HRNČÍŘ, František. *Královské město Nymburk nad Labem*. Nymburk, 1894. s. 116.

²⁷⁰ Kol. *Umělecké památky Čech 2 (K/O)*. Praha, 1978. s. 513.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² HRNČÍŘ, František. *Královské město Nymburk nad Labem*. Nymburk, 1894. s. 116.

²⁷³ Tamtéž, s. 117.

ve kterém stojí: „*Leč pohromy časové, jmenovitě požárové ano i válečné stíhaly tento náš staroslavný chrám Páně od XVII století počínaje až na naše doby, a co tyto pohromy na něm ušetřily, to zub času nešetřil, ano i převrácená krasochuť lidská v pozdějších dobách nemilosrdně s ním nakládala.*“²⁷⁵ Členové Komitétu si přáli „*důstojné a slohové upravení,*“²⁷⁶ což měl zaručit výběr Josefa Mockera na místo projektanta. Mocker byl však zřejmě v této době příliš zaměstnán jinými úkoly, protože návrh úpravy a rozpočtu dodal až roku 1898 a za jeho života už se nepodařilo realizaci zahájit.

Komitét však dál pořádal sbírky a přijímal dary, aby se mohl Mockerův projekt a dostavba věže provést a v této své snaze byl úspěšný, protože ročně se dařilo vybrat průměrně 7000 korun.²⁷⁷ Postupně se však začínala měnit atmosféra a dostavba severní věže přestávala být žádoucí. Roku 1904 požádali zástupci města o vyjádření ministerstvo vnitra, které sice doporučilo Mockerův projekt k provedení, ale věž měla být dostavěna pouze do výše hlavní římsy střední lodi, aby sloužila jako opora pro střední a boční loď.²⁷⁸ Od dostavby věže tedy bylo prozatím upuštěno, ale ani žádné jiné práce na kostele neprobíhaly, a proto se poměrně rychle zhoršoval jeho stav.

Roku 1907 proběhla prohlídka kostela, které se zúčastnila městská rada a děkan Josef Rejzek. Bylo při ní zjištěno, že kostel je ve velmi špatném stavu a kněžišti dokonce hrozilo sesutí. Bylo konstatováno, že co nejdříve musí proběhnout oprava a zástupci města si stále přáli, aby byla provedena podle zásad, jakými se řídil Josef Mocker. Jelikož však na tak rozsáhlý podnik neměli dostatek financí, požádali o státní subvenci a zároveň s tím i o schválení Mockerova projektu. Místodržitelství Mockerův návrh neschválilo, ale město se ho ještě několik dalších let snažilo prosadit.

Roku 1911 se k němu vyjádřila i Centrální komise, která ho odmítla jako neodpovídající soudobým metodám, nařídila vytvořit zcela nový projekt a jako jeho tvůrce doporučila Kamila Hilberta se slovy: „*K vyhotovení takového detailního programu může být jako způsobilý označen jen architekt, který obeznámen jest se základními pravidly o moderním zachovávaní památek, jakož i s technickými a uměleckými požadavky a vlastnostmi středověké*

²⁷⁴ Dále už jen Komitét.

²⁷⁵ Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro stavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí Nymburk, kart. č. 1, nefol. Provolání Komitétu občanům Nymburka ze dne 21. 3. 1887.

²⁷⁶ Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro stavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí Nymburk, kart. č. 1, nefol.

²⁷⁷ Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro stavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí Nymburk, kart. č. 1, nefol. Účetní knihy.

²⁷⁸ Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanství úřad Nymburk – opravy kostela sv. Jiljí, kart. č. 16 (prozatímní), fol. 27. Dopis okresního hejtmánství v Poděbradech městské radě v Nymburku ze dne 18. 4. 1904.

stavby. Jako takový doporučuje se v první řadě stavitel Hilbert...“²⁷⁹ Dále navrhla základní program restaurace – interiér měl zůstat pokud možno zcela nedotčený; zvenčí sice byly nutné rozsáhlé opravy, ale ty měly proběhnout bez zbytečného doplňování nových detailů; měl být zcela opuštěn plán dostavět severní věž a měla zůstat podpěrná zeď na této straně. Nejdůležitějším bodem restaurace měla být oprava presbytáře. Centrální komise považovala za možné obnovit zde zazděná okna, ale zároveň nařizovala zachovat barokní oltář, který zevnitř tato okna zakrýval. Nakonec měla být postavena nová střecha, ovšem jako věrná kopie té původní včetně krytiny.²⁸⁰

Přestože zástupci města nejdříve tak tvrdošijně stáli za Mockerovým projektem, se stanoviskem Centrální komise se smířili velice snadno. V říjnu roku 1910 dodal Hilbert plán restaurace a návrh rozpočtu²⁸¹, který městská rada schválila a v říjnu roku 1912 byly zahájeny práce.²⁸² Je možné, že původní projekt bránili i z těch důvodů, že žádný jiný neměli k dispozici, vypracování nového by znamenalo i plat novému tvůrci a restauraci chtěli zahájit co nejdříve.

Hilbertovým hlavním cílem bylo navrátit kostelu podobu, jakou měl před Grueberovým zásahem. Navrhl proto odbourání přípor a klenby postavených Grueberem, dále znovudkrytí nástěnných přípor, znovuzaklenutí presbytáře v původním tvaru a výši a znovutevření oken presbytáře. Zjistil, že klenba jižní předsíně je v tak špatném stavu, že bude muset být snesena, čímž vyvstala otázka, zda má poté být tato předsíň znovupostavena. Na vnější straně předsíně se nacházel gotický portál, který byl dříve součástí hlavního portálu v průčelí kostela, kde ještě byly patrné jeho zbytky. Hilbert navrhl vrátit portál na původní místo, čímž by byl zároveň lépe chráněn před vlivy počasí.²⁸³ Návrh byl proveden a jižní předsíň tedy obnovena nebyla.

Dostavba severní věže již samozřejmě nepřipadala v úvahu, ale bylo potřeba nějak zabezpečit torzo věže, které zůstalo po jejím snesení. Než mohl Hilbert rozhodnout, jaké kroky učiní, proběhla prohlídka zbytku věže, která přinesla poměrně znepokojivé výsledky.

²⁷⁹ Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk – opravy kostela sv. Jiljí, kart. č. 16 (prozatímní), fol. 71. Vyjádření Centrální komise ze dne 11. 1. 1911.

²⁸⁰ Tamtéž.

²⁸¹ Smlouva, kterou město s Hilbertem uzavřelo, nám umožňuje udělat si lepší představu o tom, co všechno práce projektanta obnášela. Podle smlouvy musel například: zaměřit a probádat kostel; zúčastnit se všech úředních komisí, bude-li vyzván; dodat návrhy a podmínky pro zadání prací; po postavení lešení znovu probádat a detailně zaměřit celou stavbu; vytvořit objednávky pro stavební práce; vykonávat cesty do Nymburka za účelem kontroly průběhu restaurace; kolaudovat účty od dodavatelů a podávat k nim písemné zprávy. Viz Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburk – stavební spisy, kart. č. 1, fol. 923. Dopis rady král. Města Nymburka Kamilu Hilbertovi ze dne 23. 10. 1911.

²⁸² Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkaný úřad Nymburk – opravy kostela sv. Jiljí, kart. č. 16 (prozatímní), fol. 89. Dopis rady král. města Nymburka místodržitelství ze dne 16. 3. 1915.

²⁸³ Tamtéž. Dopis Luboše Jeřábka městské radě ze dne 21. 6. 1913.

Po odkrytí vrchní části věže a části podpírající vyzdívky mezi nárožními pilíři bylo zjištěno, že obvodové zdivo základu věže a podpěrná vyzdívka byly provedeny velmi ledabyle a z nekvalitních materiálů a tudíž byly ve zvláště špatném stavu. Základové zdi byly také příliš slabé na to, aby mohly plnohodnotně plnit svůj účel. „*Odkryté zdivo věže jest mnohonásobně roztrhané, cihlové obložení jest od vnitřní nasypávky odloučené, při straně severní značně vykloněné a v té míře uvolněné, že se dá zcela lehce, nebourati, nýbrž zcela jednoduše, bez námahy, shrabovati. Obkládací zdivo cihlové není nikterak s vyplňujícím zdivem zavázané.*“²⁸⁴ Hilbert z těchto zjištění vyvodil, že po postavení prvních dvou pater věže došlo v základech ke značnému pohybu, a proto nebyla věž dostavěna. Stav věže ještě zhoršovala dešťová voda a sníh, které do konstrukce pronikaly chatrnou střechou.

Hilbert konstatoval, že hrozí vyvalení celé severní strany a odtržení části jižní strany věže, což by v konečném důsledku mohlo zapříčinit zřícení celé věže, zejména části tvořící hlavní zeď střední lodi. Dospěl k závěru, že oprava není možná a že bude nutné zcela nově postavit severní a jižní stranu věže a zbývající dvě strany zabezpečit. Očekával, že po odkrytí nárožních pilířů bude zjištěna podobná situace a že cihlový pilíř bude muset být také postaven znovu. Nebyl z těchto závěrů nadšen, jak dokládají jeho slova: „*Musel jsem tedy svůj prvotný úmysl, věž jak jest zachovati a jen její základy zabezpečiti, opustiti, nemoha jako stavitel, přes všechny dosavadní své zkušenosti a četně docílené dobré výsledky při jiných zabezpečovacích pracích a mnohdy i při odvážných výměnách nosných konstrukcí, převzíti v tomto případě mně příslušící zodpovědnost.*“²⁸⁵

Hilbertův projekt byl důsledně realizován a dne 31. 12. 1915 proběhlo jednoduché vysvěcení kostela, aby mohl být od roku 1916 opět využíván k bohoslužebným účelům.²⁸⁶ Restaurace však byla definitivně dokončena až roku 1918.

²⁸⁴ Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburka – stavební spisy, kart. č. 1, fol. 914. Protokol z ohledání zbytků severní věže ze dne 17. 9. 1914.

²⁸⁵ Tamtéž.

²⁸⁶ *Občanské listy* XXX, 1916, č. 1 (1. 1.), s. 3.

Plzeň – chrám sv. Bartoloměje a Šternberská kaple

Cesta k restauraci chrámu sv. Bartoloměje byla velice komplikovaná a ještě horší byla situace okolo Šternberské kaple, jíž dokonce reálně hrozil zánik. Na následujících stranách se pokusím nejen osvětlit, proč tomu tak bylo, ale i vnést trochu řádu do peripetií, kterými obě památky zejména od druhé poloviny 19. století prošly.

Stavby pojmám zvlášť, přestože kaple je nedílnou součástí chrámu. Je to z toho důvodu, že už jejich vývoj probíhal v podstatě odděleně a ani restaurace obou objektů nebyla od samého začátku chápána jako jeden projekt. Psát o nich paralelně by způsobovalo přílišný chaos, ale považovat Šternberskou kapli za pouhý přírůstek bartolomějského chrámu by bylo pro tuto památku značně degradující.

Chrám sv. Bartoloměje

Stavba kostela sv. Bartoloměje v Plzni byla zřejmě započata krátce po založení města roku 1295. První písemná zmínka o kostelu pochází z roku 1307.²⁸⁷ Současný presbytář byl pravděpodobně založen ve dvacátých – třicátých letech 14. století a dokončen byl nejspíše kolem poloviny tohoto století. Dá se tedy soudit, že původně stála na místě chrámu pouze provizorní svatyně. Na stavbu presbytáře navazovalo vybudování trojlodí, jehož dokončení je však nejisté, neboť ve druhé polovině 14. století začala výstavba většího trojlodí s věžemi, jemuž musela ustoupit i západní část presbyteria.²⁸⁸ Jižní věž zůstala nedokončená. Teprve na počátku 15. století byla postavena boční průčelí trojlodí a zřejmě až kolem roku 1476 bylo trojlodí zaklenuto síťovou klenbou.²⁸⁹

Roku 1507 postihl celé město ničivý požár, který se nevyhnul ani kostelu. V následujících pěti letech probíhala rekonstrukce, ale veškeré stopy této obnovy byly smazány pozdějšími opravami a přestavbami. Již roku 1525 následovala další rána, a to doslova, neboť do jižní věže uhodil blesk a zničil její vrchol. „*Nelze pochybovati, že padajícími trámy a oharky též kostel byl porouchán...*“²⁹⁰ Oprava škod trvala nejspíš do roku 1528, ale vrchol věže již nebyl dostavěn.²⁹¹ Roku 1663 byl přestavěn západní portál a ve druhé polovině 18. století byla rozšířena a upravena kruchta. Roku 1835 vyhořela po úderu

²⁸⁷ MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 344. ISSN 1210-5538.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ Kol. *Umělecké památky Čech 3 (P/Š)*. Praha, 1980. s. 89.

²⁹⁰ LEHNER, F. J. Arciděkanský chrám sv. Bartoloměje v Plzni. *Method*, č. 9 – 10, roč. 30, 1904, s. 83.

²⁹¹ Tamtéž.

blesku severní věž, která byla do roku 1838 opravena podle plánu F. Kalouse.²⁹² Při této obnově „...vkusný krov slohově pracovaný byl nahrazen nepřiměřeně vysokým jehlancem, který s ostatní stavbou se neshoduje.“²⁹³

V polovině 19. století se začalo uvažovat o regotizaci kostela, což se nakonec vyvinulo v dlouholetou záležitost, jíž provázely časté spory a kontroverze. Roku 1856 požádal arciděkan městskou radu, aby nechala kostel zrestaurovat. Do města byl vyslán malíř Vilém Kandler²⁹⁴, aby kostel prozkoumal a zhodnotil, jaká byla jeho původní podoba. Kandler se ve svých zkoumáních dopustil zásadních chyb, když halový prostor trojlodí s pozdně gotickou klenbou označil za výsledek dodatečné úpravy, při níž byly prý dříve štíhlé sloupy obezděny. Regotizace se měla týkat hlavně barevnosti kostela. Kandler došel k závěru, že chrám byl vymalován bíle s načervenalými žebry a nad varhanami byla klenba modrá se zlatými hvězdami a šedými žebry.

Kandler navrhl zbavit žebra nátěrů a ponechat je v přírodní barvě nebo opatřit nátěrem v podobném barevném odstínu. Malbě presbytáře doporučoval vrátit původní podobu, což by znamenalo odstranit malby andělů a imitaci mramoru. Dále navrhoval vyměnit veškerý mladší mobiliář za gotický. Tyto jeho plány však byly příliš nákladné, předložil proto skromnější alternativu – novou výmalbu a mozaiky v oknech, případně jediný neogotický oltář pro Šternberskou kapli. Purkmistr však odmítl finanční účast i na tomto projektu, a proto bylo rozhodnuto pouze přebílit interiér a osadit hlavní oltář podle Kandlerova návrhu. To však, stejně jako otázka barevnosti, vyvolalo bouřlivou diskusi, která vedla k několika experimentálním návrhům ze strany hejtmana. Nejdříve rozhodl zřídit klenební konzoly z pálené hlíny, ukázalo se však, že by spadly, a tak následoval plán vyrobiť konzoly ze zinkového plechu. Tentokrát už zasáhlo místodržitelství, jež všechny plány pozastavilo do doby, než přijede konzervátor z Prahy.

Roku 1857 byla zahájena stavba stříšky nad kazatelnou podle Kandlerova návrhu. Ani tu se ale nepodařilo dokončit, neboť se dočkala ostré kritiky samotného místodržícího barona Mecséryho, jenž Plzeň ve stejném roce navštívil. Kromě odstranění rozestavěné stříšky také doporučil ponechat stávající hlavní oltář.

²⁹² Kol. *Umělecké památky Čech 3 (P/Š)*. Praha, 1980. s. 89.

²⁹³ LEHNER, F. J. Arciděkanství chrám sv. Bartoloměje v Plzni. *Method*, č. 9 – 10, roč. 30, 1904, s. 84.

²⁹⁴ Vilém Kandler (1816 Chrástava – 1896 Praha) byl malíř historických a náboženských obrazů a krajin, zejména pohledů na zříceniny hradů, a restaurátor. Restauroval například mozaiku na katedrále sv. Víta a pořizoval kopie maleb z doby Karla IV. Od roku 1851 byl místopředsedou Jednoty umělců výtvarných. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8. s. 336 – 337.

K výmalbě chrámu se vyjádřil konzervátor Bernard Grueber poté, co se dozvěděl, že polovina lodi je vymalována modře a polovina žlutě a sloupy jsou natřeny šedě. Na základě jeho dobrozdání povolilo místodržitelství provést nutné práce podle jeho návrhu. Do toho se však znovu ozval baron Mecséry, jenž byl toho názoru, že „barevný nátěr kostela ani po modifikacích neodpovídal dobrému vkusu“²⁹⁵ a raději by viděl celý chrám znovu přemalovaný, tentokrát v barvě šedého kamene. To už však nešlo realizovat z důvodu vyčerpání prostředků. Roku 1858 měl být ještě vymalován presbytář a zřízen nový oltář.

Přes veškerý zájem a iniciativu barona Mecséryho nebyla jeho doporučení realizována, neboť byla odmítnuta profesorem Van der Nüllem, jehož požádala o dobrozdání Centrální komise. Ta nakonec rozhodla omezit opravné práce pouze na obnovu nástěnných maleb a oltáře. Nebránila se ani odstranění nové výmalby v případě, že na ni budou peníze. Současně s tím byla prováděna i oprava pláště, neboť byl zjištěn porušený líc kvádrů zejména opěrných pilířů. Při průzkumech bylo zjištěno, že pilíře jsou kvádry pouze obloženy a vyplněny jsou sutí a maltou. „Na konstrukčně náročné práce měl dohlížet krajský inženýr Jan Straka, který byl jednak krátkozraký a jednak se nikdy stavební činností nezabýval(!), takže mu musel pomáhat zednický mistr M. Stelzer.“²⁹⁶ V letech 1858 - 1860 byla prejzová krytina vyměněna za břidlicovou a roku 1861 byl vymalován presbytář.

Jak vidno, restaurace kostela sv. Bartoloměje se neustále potýkala s problémy, zdržením a diskusemi nad výslednou podobou. Ani veřejnost nezůstávala netečná a protestovala zejména proti přestavbě renesančních obloučkových štítů nad Šternberskou kaplí, neboť si zde představovala spíše gotické tvary. K tomu se vyjádřil i Josef Mánes, jenž tehdy Plzeň navštívil, práce shledal neodpovídajícími charakteru stavby a požádal arciděkana a purkmistra, aby v tomto směru učinili nějaké kroky. Tentokrát však zůstalo pouze u polemiky a roku 1866 byl celý kostel natřen portlandským cementem²⁹⁷ a navíc byl odstraněn náhrobek sochaře Lazara Widmana²⁹⁸.

Opravený chrám byl roku 1870 vystaven zkoušce v podobě katastrofální vichřice, jíž padl za oběť štít, prolomivší přitom klenbu Šternberské kaple. Vzhledem ke skutečnosti, že právě popsané opravy se týkaly spíše dílčích problémů, bylo ve druhé polovině sedmdesátých

²⁹⁵ MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 346. ISSN 1210-5538.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Vynalezení portlandského cementu bylo považováno za významnou událost, viz BARTA, Rudolf. Portlandský cement. Ku stému výročí jeho vynalezení. *Stavitelské listy*, roč. 20, č. 19, 1924, s. 285 – 288, 304 – 307.

²⁹⁸ Lazar Widman (1697 Plzeň – 1769 Křimice) byl sochař a řezbář. Nejvíce děl vytvořil ve službách hrabat z Vrtyby – např. kostel v Žinkovech (1735 – 1738); výzdoba zámecké kaple v Křimicích (kol. 1740), tamní čestný

let rozhodnuto o zevrubnější opravě chrámu, která by se týkala i kleneb nad chórem. Práce byly zahájeny roku 1879. Roku následujícího byl do Plzně pozván Josef Mocker k průzkumu kostela a návrhu „na slohovou úpravu jeho.“²⁹⁹ Mocker zhodnotil stav budovy jako poměrně dobrý vyjma klenby presbyteria. Ta byla vyměněna a původní barokní oltář byl nahrazen neogotickým podle jeho návrhu, dalších asi 24 převážně barokních oltářů bylo odstraněno bez náhrady. „Pohled k hlavnímu oltáři byl zploštěn nerozumným očišťováním ode všech negotických součástí.“³⁰⁰ Dále byly ze střechy sneseny velké renesanční štíty. Dne 2. 12. 1883 byl kostel znovu vysvěcen.³⁰¹

Mocker ještě předložil projekt dostavby věže a výstavby nové jižní věže. „Kostel má totiž jen jednu věž s ukončením jehlancovým velmi nepřiměřeným, která se podobá ohromnému párátku. ... Stane-li se tak [doplnění obou věží] , bude arciděkanský chrám uprostřed tak utěšeného náměstí se vypínající skutečnou okrasou a důstojnou oslavou druhého po Praze města českého.“³⁰² Tyto plány už však pro nedostatek financí nebyly provedeny a kostel přes veškerou dosavadní péči dále chátral.

Roku 1901 se konala komisionelní prohlídka Šternberské kaple, při níž bylo zjištěno, že kaple si žádá nejlépe okamžité opravy. Bezprostředně po tomto kroku následovalo rozhodnutí opravit i celý chrám sv. Bartoloměje.³⁰³ Trvalo však ještě řadu let, než se začaly tyto plány realizovat. Roku 1904 bylo zjištěno zvětrávání pískovce průčelí chrámu a krom toho bylo ještě doporučeno odstranit cementový povrch.

O tři roky později bylo vypracování projektu restaurace kostela nabídnuto Kamilu Hilbertovi, který nabídku přijal. Měl však podmínku, že se ustoupí od regotizace západního portálu se vstupními dveřmi. Na začátku září téhož roku se konala prohlídka chrámu, jíž se zúčastnili Max Dvořák, coby zástupce Centrální komise, Kamil Hilbert, Augustin Střížek (plzeňský arciděkan) a představitelé města, mezi jinými to byl purkmistr Václav Peták nebo městští radové. Účelem této prohlídky bylo stanovit zásady pro sestavení podrobných návrhů na opravu a výmalbu nejen chrámu, ale i Šternberské kaple.³⁰⁴ Komise se nakonec usnesla na

dvůr, park a Pieta pro náves. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 934.

²⁹⁹ LEHNER, F. J. Kostel svatého Bartoloměje v Plzni. *Method*, č. 4, roč. 6, 1880. s. 47.

³⁰⁰ MACHÁČEK, Fridrich. *Plzeň. 100 kreseb Karla Živného*. Plzeň, 1929. s. 19.

³⁰¹ SOUKUP, Jan. *Plzeň. Katedrála sv. Bartoloměje*. Plzeň, 1998. ISBN 80-900104-4-X. s. 8.

³⁰² LEHNER, F. J. Dostavba arciděkanského chrámu v Plzni. *Method*, č. 9, roč. 6, 1880, s. 105.

³⁰³ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Dopis plzeňského purkmistra Petáka místodržitelství pro království české ze dne 6. 8. 1913.

³⁰⁴ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 61, nefol. Protokol z prohlídky chrámu datovaný 14. 9. 1907.

šesti hlavních bodech, ovšem hlavním tvůrcem takto vzniknuvšího programu obnovy byl Kamil Hilbert.³⁰⁵

Západní portál měl být ponechán ve stávající podobě a měly být provedeny pouze nejnnutnější opravy zvětralých částí a otlučeného článkování profilované obruby. „*Zejména budiž šetřeno patiny časem povstalé a starobylý ráz portálu zvyšující.*“³⁰⁶ Původní dubové dveře tohoto portálu měly být také ponechány na svém místě a pouze opraveny. Okno kruchty nad západním portálem mělo být vyplněno novou kružbou a sklem.

Větší práce měly proběhnout na portálu na jižní straně pravé boční lodi. Ten byl zakryt později dostavěnou předsíňkou a v horní části přerušeny její klenbou. Při restauraci chrámu měla být důkladně prozkoumána hlavně část portálu nad klenbou. „*Shledá-li se, že tato vrchní část jest zachovalá v původním stavu a že by odkrytí její bylo k dovršení celkového dojmu portálu toho žádoucí neb doporučitelné, buďtež učiněny kroky k umožnění tohoto zcelení.*“³⁰⁷ Tím vyvstala otázka zachování předsíňky. Jelikož chránila portál před atmosférickými vlivy a zamezovala vzniku průvanu v kostele, bylo doporučeno ponechat ji na svém místě.

Portál na severní straně levé boční lodi se nacházel téměř ve stejné situaci. Klenba předsíňky však byla pouze imitací ze dřeva a vnější podoba předsíně byla zhodnocena jako umělecky bezcenná: „*...zevní nevkusné zakončení předsíňky samo o sobě volá po odstranění.*“³⁰⁸

Komise projednávala také budoucí výmalbu kostela. Nejdřív mělo být zjištěno, v jakém stavu je původní výmalba a zda by bylo možné zachovat ji, pokud by byla pouze očištěna. Také měly být učiněny pokusy nalézt zbytky starších maleb. V případě, že by byla nutná nová výmalba, měla tato být „*...jednoduchá, diskrétní...*“³⁰⁹

Pokud jde o vnitřní vybavení kostela, většina pocházela z oprav probíhajících v 19. století, a proto se komise zaměřila v první řadě na lavice, které byly dosud ušetřeny. Nyní měly být odborně prohlédnuty „*...a budiž postaráno o jich účelné opravení bez poškození však jich původního rázu neb slohového charakteru.*“³¹⁰ Posledním avšak téměř nejdůležitějším bodem byla oprava Šternberské kaple. Té bude věnována pozornost níže.

Další tři toky se však nic nedělo a chrám nadále chátral. Roku 1910 uskutečnil Hilbert další prohlídku chrámu, na jejímž základě byl nucen program obnovy z roku 1907 trochu

³⁰⁵ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Zpráva Kamila Hilberta zemskému konzervátorátu ze dne 13. 3. 1918.

³⁰⁶ Tamtéž. Protokol z prohlídky chrámu datovaný 14. 9. 1907.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ Tamtéž.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ Tamtéž.

pozměnit. Týkalo se to hlavně chrámových průčelí. Při první prohlídce dospěl k závěru, že kvádroví je v těchto místech v rozkladu. Při bližším ohledání však zjistil, že v jádru je kámen zdravý a dojem rozkladu působí povrch z portlandského cementu, který se na mnohých místech odlupoval. Cement tedy měl být šetrně odstraněn, ovšem na některých místech, hlavně na jižní a východní straně, držel velice pevně. „*Místa taková byla černá a o sílu potěru vyšší míst oloupaných. Stav tento volal po 'napadnutí' na cementový potěr náčiním kamenickým. Tomuto v mé restaurátorské praxi dosud neznámému postupu jsem se dlouho vzpíral.*“³¹¹ Stav průčelí a možnosti jeho opravy zkonultoval s dvorním radou Ludvíkem Láblerem a nakonec se shodli na mechanickém odstranění cementového povrchu.

Tři nejvyšší patra věže nebyla, zřejmě pro špatnou dostupnost, pokryta portlandským cementem a díky tomu byla nejlépe zachovalá. V některých místech zůstalo původní spárování, na plochách kvádrů byl dosud patrný původní otes a četné kamenické značky.³¹²

Ve zprávě, v níž Hilbert vysvětloval některé změny v programu restaurace chrámu, se také podrobně zabýval opravami spárování a obhajoval svůj způsob. Široké spáry kvádrového zdiva dával plně natírat bílou vápennou maltou, aniž by spáry zatlačoval železem. Tehdejší soudobá praxe však preferovala hluboké spáry. „*Dle mého přesvědčení však docela neprávem! Dává tu přednost jedině právě ovládající náladě, přející kostrbatosti povrchu před přirozeně roviným povrchem kvádrové stavby a to – na úkor stylové pravdivosti. Chce vyvolati omšelost ruiny na úkor plně oprávněného stylového detailu.*“³¹³ Hilbert zde jasně formuloval stanovisko, že technická stránka je stejným projevem stylu jako architektonické detaily. „*Činím tak bez odporu, neboť široká gotická spára jest pro mé umělecké cítění stejně krásnou jako účelnou.*“³¹⁴

Shánění prostředků a vypracování projektu trvalo další rok a až do roku 1914 zdržovala realizaci administrativa. Poněkud nešťastně byla restaurace zahájena v roce vypuknutí první světové války, přesto práce probíhaly až do roku 1917, kdy už však musely být pro nedostatek financí zastaveny. Pokračovala pouze oprava hlavního oltáře a nástropních maleb. Děkan Antonín Havelka ještě navrhoval, aby byl interiér vybělen, „*čímž by kostel neobyčejně zjasnil.*“³¹⁵ Kamil Hilbert však po prohlídce kostela, jíž se zúčastnili ještě zástupci města a stavebního úřadu, tento krok nedoporučil a místo toho navrhl otlouci stěny až na

³¹¹ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Zpráva Kamila Hilberta zemskému konzervátorátu ze dne 13. 3. 1918.

³¹² Tamtéž.

³¹³ Tamtéž.

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ Archiv města Plzně, fond Rukopisná pozůstalost P. Ant. Havelky, f. 115.

kámen a posléze je pouze vyspárovat. Tím by se dle jeho mínění kostel také prosvětлил a navíc by to bylo trvalejší než vybílení. Hilbertův návrh byl schválen, ale s realizací se začalo až v listopadu roku 1918.³¹⁶

Roku 1917 proběhla dílčí kolaudace a do budoucna bylo v plánu vyměnit panely mezi soklem a kordonovou římsou. Technický konzultant Antonín Engel ve zprávě Centrální komisi tento záměr zpochybňoval a doporučoval pouze opravu umělým kamenem a dokonce vyslovil i domněnku, že není nutné „*aby památka byla uvedena do bezvadného formálního stavu.*“³¹⁷ Na to reagoval Kamil Hilbert rozsáhlým výkladem, v němž zdůvodňoval nutnost výměny jak ze stylových, tak ze statických důvodů.

Bezprostředně po konci války bylo započato s dalšími pracemi; byla to oprava dlažby a výmalba interiéru. Při zvedání dlažby roku 1919 byly nalezeny základy původního menšího kostela.³¹⁸ Dne 14. prosince 1919 byl kostel slavnostně vysvěcen. Při této příležitosti vyšel pamětní list, ve kterém Antonín Havelka shrnul dosavadní dění okolo restaurace. Jeho výťah se však „zvrhl“ spíše v lamentaci na potíže, kterým musel celý projekt neustále čelit. Dočteme se zde například: „*Celá záležitost prodělávala v pravém slova smyslu křížovou cestu od úřadu k úřadu, od instance k instanci. Zcela přesně dle starorakouského byrokratického způsobu. ... Stát už tehdy sháněl miliony na válku, země byla Vídní přímo vysávána...*“³¹⁹

Po válce zbývalo ještě dokončit jižní předsíň, k čemuž došlo až roku 1923. Zdržení bylo, jako již tolikrát, způsobeno vyčerpáním finančních prostředků, tentokrát v důsledku válečných událostí.³²⁰ A právě na finální stránku věci se nyní podíváme o něco podrobněji, neboť v případě kostela sv. Bartoloměje a Šternberské kaple v Plzni máme dochovanou poměrně ucelenou sbírku pramenů vztahujících se ke shánění prostředků.

Mezi lety 1914 - 1924 stály veškeré práce přes 620 000 korun. Zpočátku se měla oprava zaplatit pouze z majetku filiálního kostela sv. Jiří v Doubravce, kostela Všech Svatých, kostela sv. Mikuláše a z prostředků Spolku pro zbudování katolických chrámů v Plzni.³²¹ Záhy se však ukázalo, že to rozhodně nebude stačit, protože zmiňovaným kostelům

³¹⁶ Archiv města Plzně, fond Rukopisná pozůstalost P. Ant. Havelky, f. 115, 116.

³¹⁷ MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 347. ISSN 1210-5538.

³¹⁸ Tamtéž, s. 349.

³¹⁹ HAVELKA, Antonín. Pamětní list ke dni 14. prosince 1919 (svěcení arciděkanského kostela v Plzni). *Český západ XII*, č. 91, s. 1–2. Za zmínku stojí i kritika poválečné pozemkové reformy, kterou děkan do svého textu umně vkomponoval: „...jednou, až bude církev svobodná a kněz v pravém slova smyslu pánem a správcem svého kostela, budou se jak kněží, tak věřící lid diviti, v jakém to otroctví byla církev, v katolickém Rakousku a v prvních letech československé republiky. A jak toto otroctví musila ještě platit ztrátou svého poctivě nabytého majetku!“

³²⁰ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 23.

³²¹ Archiv města Plzně, fond Arciděkanství v Plzni, kart. č. 4747 – Korespondence, inv. č. 100, nefol.

by tak nezbyl žádný majetek na vlastní údržbu. Část nákladů tedy uhradila obec, část arciděkanství a nechyběly ani subvence ministerstva kultu a vyučování a po vzniku Československé republiky i státní subvence.³²²

Zástupci města doufali, že nějaké prostředky získají také z veřejných sbírek. Roku 1914 proto požádali děkana Havelku, aby se postaral o pořádání sbírek, protože předpokládali, že bude díky svým zkušenostem z různých jiných dobročinných aktivit úspěšný. Své dary mohli lidé odevzdávat přímo v kanceláři děkana, v redakci *Českého západu*³²³ nebo při veřejných sbírkách v kostele. Během válečných let však lidé neměli mnoho peněz nazbyt a oprava kostela pravděpodobně nepatřila mezi události, které je prioritně zajímaly, a bezprostředně po válce museli opět řešit jiné záležitosti. Přesto se podařilo něco vybrat. Děkan Havelka ve svých pamětech zmiňuje rok 1922, kdy bylo vybráno 6 904 korun a 2 haléře a dodává: „*Skládali je většinou lidé nezámožní (pravé haléře vdovy)*...“³²⁴ Tyto prostředky byly většinou použity na platy řemeslníkům a co chybělo, to doplácel děkan ze svého nebo si od někoho půjčil.³²⁵

Šternberská kaple

Výrazným prvkem chrámu je Šternberská kaple, která byla považována za chloubu města. Coby jediná zástupkyně vladislavské gotiky v Plzni a jedna z mála v západních Čechách byla představována jako obzvláště významná památka. Uvidíme však, že tento statut kapli nepřinášel žádné zvláštní zacházení.

Kaple byla přistavěna k jižní straně presbytáře někdy po roce 1492, nejstarší zmínka o ní je však datována až rokem 1538. Kamil Hilbert na základě vlastního průzkumu zasadil vznik kaple do období po roce 1510.³²⁶ Stavebníkem byl nejpravděpodobněji Ladislav ze Šternberka.³²⁷ Za autora kaple byl původně považován Benedikt Ried, avšak rozbor detailů tuto domněnku vyvrátil. V první čtvrtině 20. století dospěla zkoumání k závěru, že architekt

³²² Archiv města Plzně, fond Rukopisná pozůstalost P. Ant. Havelky, f. 355, 356.

³²³ *Český západ* byly noviny, které v Plzni v této době vycházely.

³²⁴ Archiv města Plzně, fond Rukopisná pozůstalost P. Ant. Havelky, f. 273.

³²⁵ Tamtéž. Nutno dodat, že Antonín Havelka sám sebe ve svých pamětech prezentuje jako hlavního iniciátora veškerých aktivit okolo opravy chrámu a také jako téměř jediného člověka, který se snažil zajistit finanční stránku věci. V podstatě předkládá restauraci kostela a kaple jako svůj vlastní podnik. Nesmíme však tento jeho postoj odsoudit jako snahu převést všechny zásluhy na sebe, z jeho slov je spíše patrná oddanost věci. Dokončení restaurace chápal jako jedno ze svých životních posláních.

³²⁶ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 25.

³²⁷ Tamtéž, s. 8 – 9. Podle Lábka nepřichází nikdo jiný v úvahu, ačkoli přiznává, že Kamil Hilbert dospěl k závěru, že stavebníkem kaple byl Ladislavův bratr Albrecht. Nad tímto stanoviskem spekulují i Jan Muk a Pavel Zahradník. Viz MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994. ISSN 1210-5538.

kaple pocházel z Lužice.³²⁸ V současnosti je autorství přisuzováno Hansovi Spiessovi³²⁹, působícímu v českých zemích mimo jiné při přestavbě Křivoklátu. To by však mohlo značit ještě starší původ kaple, neboť práce na Křivoklátu zřejmě probíhaly již od sedmdesátých let 15. století.³³⁰

Ačkoli byla kaple zřízena jako rodinná hrobka Šternberků, ani sám stavebník zde nebyl pohřben a dal přednost klášternímu kostelu v Bechyni. Další generace upřednostňovaly kostel v Nepomuku, a tak plzeňská hrobka dlouho nesloužila svým účelům. První pohřeb se zde konal až roku 1604, kdy byly v kapli uloženy ostatky Bohunky z Lobkovic.³³¹ Kaple byla po sto letech neužívání velmi zpustlá, proto proběhly v souvislosti s pohřbem první opravy a zřejmě sem byly umístěny také dva nové oltáře.³³² Roku 1618 tu byl ještě tajně pohřben Felix Dornheim.³³³ To však byly na dlouhou dobu poslední okamžiky, kdy byla kapli věnována pozornost. Styky Šternberků s Plzní byly minimální a zájem o rodinnou hrobku žádný.³³⁴ Kaple poté přešla do majetku města, to však také nevyvítelo žádnou snahu zastavit její chátrání, a proto dále pustla a pouze sloužila jako úložiště liturgického náčiní, používaného při zvláštních příležitostech.³³⁵

Od druhé poloviny 17. století sice byla používána k církevním účelům, nejednalo se však o nic honosného. Byly zde uzavírány sňatky provinilců z obecní šatlavy nebo lidí, kteří sem byli přivedeni přímo z „klece“ na plzeňském náměstí. Jednalo se tedy o sňatky nařízené úředně „...nepochybně pro nedovolené pletky milostného rázu. Že pak k takovým obřadům

³²⁸ Ladislav Lábek ve svém spisu o Šternberské kapli uklidňuje čtenáře, že i přesto je kaple dokladem vyspělosti české kultury, neboť v době, kdy kaple vznikala, žilo v Lužici převážně slovanské obyvatelstvo a patřila k české koruně. Viz LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 25.

³²⁹ Hans Spiess (kol. 1445 Frankfurt nad Mohanem – 1511 Praha) byl mistr – kameník. Vyučil se pravděpodobně v hutí při kostele sv. Bartoloměje ve Frankfurtu n. M. Kolem roku 1484 přišel do Prahy, kde zastával funkci královského verkmistra. Je autorem např. audienční síně v západním křídle starého paláce na Pražském hradě a oratoře v jižním chórovém ochozu katedrály sv. Víta. Až do své smrti poté působil na Křivoklátě. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 773.

³³⁰ MUK, Jan – ZAHRAVNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 344. ISSN 1210-5538.

³³¹ Bohunka z Lobkovic byla manželka Ladislava ze Šternberka, tehdejšího držitele Zelenohorského panství.

³³² LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 17.

³³³ Felix Dornheim byl za třicetileté války císařský hejtman hájící město při útoku stavovských vojsk pod velením Mansfelda. Byl zastřelen při noční kontrole stráží v listopadu 1618.

³³⁴ Teprve roku 1924 se Šternberkové opět přihlásili, a to když byly při opravě dlažby nalezeny ostatky Bohunky z Lobkovic, které byly poté vyjmuty a hraběčiny šaty a prsten uloženy do plzeňského muzea. Leopold Šternberk (majitel panství Častolovice) se tehdy ohradil proti vyjmutí ostatků a žádal, aby byly ponechány v klidu a v případě, že by to nebylo možné, nabízel se, že zajistí jejich pietní převoz do některé jiné rodinné hrobky. Na to mu bylo odpovězeno, že o nepietním zacházení nemůže být řeč a po opravě dlažby budou ostatky uloženy zpět na původní místo. Viz Archiv města Plzně, fond Sběrka Ladislava Lábka, krabice č. 34 – Šternb. kaple. Dopis dr. Krütznera jménem Leopolda Šternberka plzeňské městské radě ze dne 30. 1. 1924.

³³⁵ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 18.

dala se naléztí všeliká chátra, které působilo oddávání zábavu, o tom svědčí pravidelné poznámky v zápisech...“³³⁶

Na začátku 19. století už byla značně zchátralá kaple zakryta jen provizorní střechou, kterou do stavby zatékalo. Při velké opravě chrámu ve druhé polovině 19. století nebyla kaple zahrnuta do projektu, čímž ale byla ušetřena puristického zásahu. To bohužel neznamenalo, že jednou bude moci být opravena a šetrně oživena, neboť v říjnu roku 1870 se nad městem strhla prudká vichřice, která shodila východní štít kostela sv. Bartoloměje. Štít spadl přímo na střechu Šternberské kaple, kterou probořil a vzal s sebou i klenbu kaple. Zdemolování kaple nerozpoutalo žádnou vlnu zvýšeného zájmu o osud stavby, stal se přesný opak a o kapli už se nikdo nestaral.³³⁷

Během Mockerovy restaurace chrámu sv. Bartoloměje se sice uvažovalo i o opravě kaple, k tomu však opět nedošlo. Teprve roku 1901 bylo po komisionálním šetření konstatováno, že je nutné co nejdříve zahájit na kapli záchranné práce. Zůstalo však pouze u slov a památka byla další léta ponechávána svému osudu. Při prohlídce kostela roku 1907 se komise znovu shodla na tom, že je naléhavě nutné kapli opravit. Tentokrát už byly stanoveny i hlavní zásady její záchrany:

„I. zachrániti ji před úplnou zkázou;

II. provéstí záchranné práce tak, aby dojem stáří a originality byl pokud možno v největším rozsahu zachován.“³³⁸

Konkrétně bylo rozhodnuto, že vyměněny by měly být pouze ty části, které už byly natolik zvětralé, že jejichž stav ohrožoval stabilitu kaple a ty, jejichž výměna byla jedinou možností, jak zachránit architektonický detail na nich zachycený. Pokud to stav materiálu dovoľoval, měly být provedeny odlitky těchto částí, podle nichž by se daly zrekonstruovat. Neměly se vyměňovat části, které byly pouze porušené nebo poškozené mechanickým způsobem. Zároveň ale neměly být doplňovány části, které už zcela chyběly. Výjimkou byly opět partie, jejichž absence by ohrožovala stabilitu. Na takto vytvořených prvcích mělo být jasně patrné, že se jedná o novodobé doplňky: *„...na př. s docela jednoduchou profilací, nebo úplně bez profilace.*“³³⁹ Pouze v případech, kdy se dala spolehlivě dohledat původní podoba

³³⁶ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 20.

³³⁷ Tamtéž, s. 21 – 22.

³³⁸ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Protokol z prohlídky chrámu datovaný 14. 9. 1907.

³³⁹ Tamtéž.

detailu, bylo možné provést rekonstrukci tohoto prvku. V neposlední řadě měly být vyhotoveny podrobné nákresy kaple.³⁴⁰

Prohlídkou a následným vypracováním programu obnovy však aktivita opět ustala a až do roku 1910 zůstával kostel i s kaplí nedotčen. Mezitím se právě stav Šternberské kaple stával čím dál kritičtější. Na začátku roku 1910 napsal plzeňský konzervátor Josef Škorpil kvůli stavu kaple dopis městské radě, ve kterém mimo jiné uvádí: „...*jest obava, že kaple Sternbergská po stránce bohaté kdysi úpravy dekorativní zůstane nahým, ohlodaným trupem...*“³⁴¹ Do města byl tedy znovu pozván Kamil Hilbert, aby ještě jednou kapli prohlédl. Ten na místě zjistil, že kaple se nachází v ještě horším stavu, než čekal. Pískovec už byl natolik zvětralý, že se drotil při pouhém dotyku rukou. „*Poznatkem tím byl jsem, upřímně doznávám, uveden v největší starost a to jak zachrániti svoji odbornou pověst před oněmi pány členy plzeňské technické komise, kteří r. 1907 neuznávali proveditelnost našeho...tvrzení, že lze zachovati kapli z největší části v originalu, tvrdíce, že ji nutno celou obnoviti.*“³⁴² Záchrana Šternberské kaple v co nejpůvodnější podobě se tedy pro Hilberta stala i otázkou profesionální cti. Bohužel, v tomto případě nemohl Hilbert zcela uplatnit nejnovější názory.

Přes veškeré upozorňování na stav kaple trvalo ještě dalších pět let, než se skutečně začala realizovat její záchrana. Toto dlouhé zdržení bylo způsobeno hlavně dohady ohledně financování. Představitelé města konstatovali, že v městské pokladně už není na kapli z čeho brát, a tak požádali o příspěvek ministerstvo kultu a vyučování. Ještě v roce 1913 se však nemohli dohodnout, zda by bylo vhodnější zřídit kvůli kapli samostatný fond, nebo ji financovat z prostředků na restauraci kostela sv. Bartoloměje. Plzeňský arciděkan se obrátil na knížecí arcibiskupskou konzistoř v Praze, která však byla ochotna přispět pouze v případě, že by kaple byla nezbytně potřebná pro bohoslužby.³⁴³

K tomu se přidal spor o míru zásahu do původní podoby kaple. Plzeňský purkmistr se zasazoval o pouhé zabezpečení kaple proti úplné zkáze místo důkladné restaurace a to hlavně z toho důvodu, že by to bylo levnější, tudíž by shánění prostředků zabralo méně času a

³⁴⁰ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Protokol z prohlídky chrámu datovaný 14. 9. 1907.

³⁴¹ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 61, nefol. Dopis Josefa Škorpila plzeňské městské radě ze dne 5. 1. 1910.

³⁴² Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Zpráva Kamila Hilberta zemskému konzervátorátu ze dne 13. 3. 1918.

³⁴³ Archiv města Plzně, fond Arciděkanství v Plzni – korespondence, nefol. Dopis knížecí arcibiskupské konzistoře arciděkanskému úřadu v Plzni ze dne 26. 4. 1913.

k realizaci Hilbertových plánů by se mohlo přikročit dříve.³⁴⁴ V tomto případě by kaple po opravě splňovala funkci chrámového depozitáře. Purkmistr Peták vyvíjel kvůli kapli značnou aktivitu a obesílal úřady dopisy, ve kterých popisoval bídný stav památky a vysvětloval urgenci její záchrany: „...již velkou řadu let jest ve stavu spustlém a deroutním, k jakémukoli používání nezpůsobilou, stavebně závadnou i životu nebezpečnou...činí dojem pouhé zříceniny...“³⁴⁵

Za záchranu kaple orodoval i Kroužek přátel starožitností pro Plzeň a okolí, který se v této věci obrátil na Centrální komisi do Vídně: „*Jest s politováním konstatovat, že umělecko-historická tato památka byla celá staletí opuštěnou sirotou, nemajíc vlastního fondu ani šlechtného dobrodince, jenž by churavící a stářím vetchý objekt ten byl ochránil. ...Není divu, že dnes hrozí sessutím, že vzhledem svým uráží jemnocit myslícího člověka.*“³⁴⁶ Kroužek upozorňoval na skutečnost, že již roku 1880 vytvořil architekt Loužil nákresy kaple a plány na její záchranu, a to celé z podnětu právě Centrální komise.

V roce 1914 tedy konečně mohla začít realizace Hilbertových plánů. V tomto roce se však stihlo pouze postavit lešení a připravit klenbu k osazení, ke kterému už však nedošlo, neboť začala první světová válka. Po celou dobu války se na kapli nepracovalo, a proto se její stav ještě více zhoršil. Po skončení války byla nejdříve dokončována restaurace kostela a poté se měly práce přesunout na kapli, ale ještě před dohotovením kostela došly prostředky. Teprve roku 1923 na tom byla obec tak dobře, že mohla uvolnit 100 000 korun na dokončení jižní předsíně kostela a obnovu kaple.³⁴⁷

V letech, kdy už bylo téměř jisté, že kaple bude zrestaurována, ale z výše popsaných důvodů se tak zatím nedělo, Hilbert zkoumal, jaký způsob by byl nejvhodnější, aby byla co nejvíce zachována původní podoba stavby. S ohledem na míru poškození materiálu se rozhodl ošetřit kapli fluatováním, což byl postup, při kterém se pískovec napustil zpevňující látkou.³⁴⁸ Zpočátku se tato metoda jevila natolik účinnou, že se uvažovalo ošetřit tímto způsobem celý chrám. Po čase však docházelo k opadávání fluatovaných částí, neboť zpevňující látka nepronikla až do nitra materiálu. „...mohlo se státi katastrofou nejen pro finance záduší

³⁴⁴ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 61, nefol. Dopis plzeňského purkmistra Petáka okresnímu hejtmanství ze dne 19. 9. 1913.

³⁴⁵ Tamtéž. Dopis plzeňského purkmistra Petáka místodržitelství pro království české ze dne 6. 8. 1913.

³⁴⁶ Tamtéž. Dopis Kroužku přátel starožitností pro Plzeň a okolí prezidiu Centrální komise ze dne 21. 10. 1913.

³⁴⁷ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 22 – 23.

³⁴⁸ Fluáty jsou vodné roztoky fluorokřemičitanu hořečnatého, zinečnatého, olovnatého nebo manganatého. Způsobují nepropustnost kamenů, omítek nebo malt proti vodě. Viz *Ottův slovník naučný/ Dodatky. Díl druhý, svazek první Dek – Gan*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1932. Litomyšl – Praha, 1998. ISBN 80-7185-161-2. s. 598.

*arciděkanského chrámu, ale i pro moji pověst restaurátora...*³⁴⁹ Proces napouštění by musel probíhat velice dlouho, aby tekutina prostoupila celou hmotou napouštěných částí, což nebylo při rozsahu poškození kaple proveditelné. Nakonec tedy musel Hilbert přistoupit k nahrazení poškozených částí jejich přesnými kopiemi. Rozhodl se vyměnit i části, které byly ještě celkem zachovalé. Uvažoval totiž tak, že jejich ponechání na místě by pro ně znamenalo další chátrání a jednou by se musely také vyměnit. Že to pro něj nebylo rutinní rozhodnutí dokládají následující slova: „*Mohu ujistiti, že mi rozhodnutí k tak rozsáhlé výměně starých kusů za nové, jak jsem byl k ní donucen, bylo velmi těžké, neboť při žádné jiné restauraci jsem dosud nezasáhnul tak radikálně do starého stavu jako zde.*“³⁵⁰ V případech, kdy pro míru zvětrání nebylo možné rozpoznat tvarosloví detailu, čerpal Hilbert ze skicáře architekta Loužila.³⁵¹

Celý proces sledoval i zemský konzervátorský úřad, který kladně hodnotil zejména odstranění portlandského cementu. V otázce fluatování doporučoval zůstat u tohoto postupu, jelikož s ním měl lepší zkušenosti než nyní Hilbert, nakonec však přijal architektovo stanovisko a pouze požadoval, aby byly výměny omezeny na minimum.³⁵² Po upuštění od fluatování byly tedy mnohé detaily vyměněny za věrné kopie, pokud bylo možné jejich podobu zrekonstruovat.

Velkým zásahem do kaple byla také výměna klenby, téměř zcela zničené při požáru chrámu roku 1835. I v tomto případě se jednalo o důslednou kopii originálu. Původní vchod do kaple na její severní straně, odkud se vcházelo přímo do pravé lodi chrámu sv. Bartoloměje, byl v 18. století zakryt dvěma oltáři. Při Hilbertově restauraci byl tento vchod znovu otevřen.³⁵³ Tomu paradoxně napomohla puristická přestavba kostela v 19. století, při níž byly oltáře odstraněny. V první polovině 19. století byl prolomen nový vchod do kaple, kterým se vcházelo do presbytáře chrámu sv. Bartoloměje. Ten byl naopak Hilbertem zazděn.³⁵⁴ Dále byla vyměněna provizorní pultová střecha za stanovou pokrytou břidlicí. Z vybavení kaple se na místě nic nedochovalo. Část inventáře zmizela beze stopy během staletí, kdy kaple sloužila různým utilitárním účelům, něco bylo zničeno při pádu klenby

³⁴⁹ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 62, nefol. Zpráva Kamila Hilberta zemskému konzervátorátu ze dne 13. 3. 1918.

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 61, nefol. Odpověď Luboše Jeřábka (za zemský konzervátorát) Kamilu Hilbertovi na jeho zprávu o restauračních metodách použitých na kapli ze dne 6. 5. 1918.

³⁵³ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 28.

³⁵⁴ Tamtéž.

v roce 1870 a zbývající kusy byly na začátku 20. století převezeny do Umělecko-průmyslového muzea v Praze.³⁵⁵

Hilbertova restaurace kaple byla dokončena roku 1924 osazením Kastnerova Českého oltáře z roku 1900 a vysvěcením.³⁵⁶ Do budoucna zbýval ještě úkol dovybavit kapli mobiliářem. V této souvislosti vyjadřoval Ladislav Lábek naději, že Šternberská kaple se stane obdobou kaple Svatováclavské v katedrále sv. Víta: *„Tak jedině bylo by možno uskutečniti ušlechtilý sen, abychom v Plzni vytvořili druhou kapli Svatováclavskou, která by, posvěcena jsouc staletou historií, stala se klenotnicí soudobého i starého umění.“*³⁵⁷ Lábkova naděje však zůstala nevyslyšena a plzeňská kaple dosud takového věhlasu nedosáhla.

³⁵⁵ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 31.

³⁵⁶ MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jeho novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 349. ISSN 1210-5538.

³⁵⁷ LÁBEK, Ladislav. *Šternberská kaple v Plzni*. Plzeň, 1924. s. 32.

Třebíč – bazilika sv. Prokopa

Na místě baziliky sv. Prokopa pravděpodobně nejdříve stála chrámová hrobka, jež se postupně proměnila v klášterní chrám. „*Ještě více však než stavba krypty svědčí vrchní stavba chrámová o veliké stavební zdatnosti svého tvůrce. ... Vyniká stavba tato nad většinu staveb rozvitého romanismu v Rakousku, jak původností celkového složení, tak i ve význačných částech zdobných svým utvářením.*“³⁵⁸ Původně byl chrám zasvěcen Panně Marii a vystavěn byl benediktinskou hutí. Doba založení benediktinského opatství v Třebíči zůstává neznámou, jelikož ji nelze doložit žádnými písemnými zprávami. Podle Jana Tomáše Pešiny založili třebíčský klášter okolo roku 1109 dva bratři z rodu Přemyslovců, a to synové českého knížete Kunrata I. Oldřich Brněnský a Litolt Znojemský.³⁵⁹

Další historie původní stavby je také neznámá. Je možné, že kostel postupně přestal svými rozměry vyhovovat rozvíjejícímu se klášteru, nebo byl zničen požárem či jiným přírodním živlem, protože asi po sto letech byl nahrazen stavbou v takzvaném přechodním slohu, která se téměř kompletně dochovala do současnosti.³⁶⁰

Kostel s klášterem byly hodně poničeny roku 1468 během války Jiřího z Poděbrad s Matyášem Korvínem, nejvíce byly poškozeny věže. Roku 1502 udělil král Vladislav Vilémovi z Pernštejna³⁶¹ povolení, aby dal jednu z věží, která hrozila sesutím, zbořit a takto získaného materiálu aby použil na opravu klášterních hradeb.³⁶² Od první poloviny 16. století byl kostel využíván zejména k hospodářským účelům feudálního velkostatku jako sýpky, sklepy, byty a kuchyně. Roku 1525 byli z Třebíče vypuzeni benediktini a roku 1556 dal císař Ferdinand I. statky a klášterní budovy v dědičné držení Vratislavovi z Pernštejna jako odměnu za služby státu. Následovaly poměrně časté změny majitelů, až nakonec v první polovině 17. století připadly tyto statky rodu Valdštejnů, kteří se zde udrželi až do druhé světové války.³⁶³

Na počátku 18. století proběhla rozsáhlá obnova baziliky, na jejímž počátku stála snaha vrátit ji kultovním účelům. První opravy se odehrály již na konci století 17., kdy byly zajištěny porušené klenby. Právě klenby byly před restaurací Kamila Hilberta považovány za

³⁵⁸ F. Opatský chrám v Třebíči. *Architektonický obzor*, roč. 16, 1917, s. 29.

³⁵⁹ LEHNER, F. J. Bendiktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. XXVI, č. 7 a 8, 1900, s. 73.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 75. Tento Lehnerův článek obsahuje také zatím nepřekonaný podrobný popis celé stavby. Viz ³⁶⁰ LEHNER, F. J. Bendiktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. XXVI, č. 7 a 8, 1900, s. 73 – 78; č. 9 a 10, s. 97 – 104; č. 11 a 12, s. 121 – 128.

³⁶¹ Král Vladislav roku 1491 zastavil klášterní majetek Vilémovi z Pernštejna za 15 500 uherských zlatých na tak dlouho, dokud je král Český nebo třebíčský konvent nevykoupí. Viz LEHNER, F. J. Bendiktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. XXVI, 1900, č. 11 a 12, s. 128.

³⁶² LEHNER, F. J. Bendiktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. XXVI, č. 7 a 8, 1900, s. 98.

³⁶³ LEHNER, F. J. Bendiktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. XXVI, č. 11 a 12, 1900, s. 128.

nejvýznamnější části stavby. „*Stavitel opatského chrámu v Třebíči dospěl v díle svém k vzácné jednotnosti, dílo jeho jeví plnou jistotu v ovládnutí klenbových konstrukcí.*“³⁶⁴ Hilbert však po průzkumu kostela odhalil, že některé klenby pocházejí až z opravy v 18. století. U klenby střední lodi si byl svou datací jistý a domníval se, že se to týká i klenby západní části kněžského chóru, ale ověřit své závěry mohl až po první světové válce, kdy bylo možno začít s jím projektovanou opravou.³⁶⁵

Roku 1704 bylo opraveno presbyterium, které bylo v té době využíváno jako zámecká kaple. Rozsáhlá restaurace probíhala v letech 1725 – 1731 pod vedením Františka Maxmiliána Kaňky. Jejím cílem bylo uvést stavbu do původní podoby. Kaňka se zde snažil uplatnit formy barokní gotiky, „*avšak s podstatně slabší uměleckou invencí.*“³⁶⁶ Při této opravě byl hlavní vstup do chrámu nově orientován na západní stranu, tedy do osy západního průčelí. Změněno bylo i patrimonium – z původní Panny Marie na sv. Prokopa.³⁶⁷

Roku 1907 vznikla Jednota sv. Prokopa pro vnitřní obnovu a výzdobu baziliky, jejíž snahou bylo spojit restauraci s osmistým výročím zahájení výstavby chrámu, jenž připadlo na rok 1909. Farář Antonín Trávníček tehdy zažádal o zemskou a říšskou subvenci a v souvislosti s tím projevil přání, aby do Třebíče přijel konzervátor prohlédnout baziliku a doporučit architekta pro její restauraci.³⁶⁸

Dne 21. května 1912 rozhodlo ministerstvo kultu a vyučování o tom, že projekt, program a rozpočet restaurace baziliky vypracuje Kamil Hilbert. Ten o dva roky později předložil „*pokusné obnovy kněžského chóru.*“³⁶⁹ Za nejcennější části baziliky považoval kněžský chór a klenbu osmibokého závěru, které obě určil jako celistvé stavby z počátku 13. století.³⁷⁰

Restaurační práce byly bohužel oddáleny první světovou válkou a následnými finančními těžkostmi, a proto mohly být zahájeny až roku 1924. Je pravděpodobné, že realizace svého projektu se už Hilbert příliš neúčastnil, neboť byl zaměstnáván zrychleným dokončováním katedrály sv. Víta. Mnohem důležitějším faktorem však byl jeho zhoršující se zdravotní stav, kvůli kterému se musel od druhé poloviny dvacátých let vzdát téměř všech

³⁶⁴ F. Opatský chrám v Třebíči. *Architektonický obzor*, roč. 16, 1917, s. 38.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 104, 106.

³⁶⁶ BARTUŠEK, Antonín. Restaurace hlavního portálu a římsy basiliky v Třebíči. *Památková péče*, roč. 24, 1964, s. 13.

³⁶⁷ Tamtéž.

³⁶⁸ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 91, nefol. Dopis Antonína Trávníčka nejmenovanému konzervátorovi datovaný 2. 12. 1907.

³⁶⁹ F. Opatský chrám v Třebíči. *Architektonický obzor*, roč. 16, 1917, s. 106.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 104.

svých aktivit.³⁷¹ Nejdříve byla obnovena galerie v ochozu apsidy ve východním závěru chrámu, kde byly odkryty sloupky s tesanými hlavicemi, které do té doby zakrývala cihlová zeď. V této části bylo ještě nutné zajistit kamenné stříšky, kryjící ohoz. Roku 1927 byly vyměněny krovy a sanktusová vížka byla nahrazena kopií. O rok později pokračovaly práce na hlavní lodi, severní boční lodi a severní předsíni, která chrání rozsáhlý románský portál. Ten byl restaurován podle návrhu Vojtěcha Suchardy a v září roku 1930 slavnostně posvěcen brněnským biskupem Josefem Kupkou.³⁷² V roce 1931 byly opraveny barokní věže v západním průčelí. Následujícího roku došlo k objevu fresek v severní, tzv. opatské kapli, jejichž vznik byl odhadován na počátek druhé poloviny 13. století a jejich tématem byly výjevy ze života sv. Jana Evangelisty. Fresky byly zrestaurovány J. Janšou. V tomto roce byla dokončena rozhodující část prací a následující tři roky pokračovaly již jen menší obnovy a doplnění. Roku 1935 mohl být díky daru ministerstva školství instalován nový hlavní oltář, který vytvořili v novogotických formách umělci Josef Kastner, Štěpán Zálešák, V. Foerster a K. Vácha.³⁷³

Restaurece baziliky nakonec stála téměř 3 miliony korun. Jedna třetina byla zaplacená ze státních subvencí a zbývající dvě třetiny z darů návštěvníků či příznivců stavby.³⁷⁴ Významné místo mezi nimi zaujímá majitel třebíčského velkostatku Josef Vincenc Vajdštejn a Tomáš G. Masaryk, který poskytl osobní dar 15 tisíc korun. Není bez zajímavosti, že přispěla i místní židovská obec.³⁷⁵

³⁷¹ Kvůli zdravotním komplikacím se nezúčastnil ani slavnostního otevření dostavěné katedrály sv. Víta dne 28. září 1929.

³⁷² FIŠER, Rudolf. *Bazilika sv. Prokopa, Židovská čtvrť a hřbitov v Třebíči*. Praha, 2009. ISBN 978-80-87073-18-6. s. 44.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ BARTUŠEK, Antonín. *Umělecké památky Třebíče*. Brno, 1969. s. 82.

³⁷⁵ FIŠER, Rudolf. *Bazilika sv. Prokopa, Židovská čtvrť a hřbitov v Třebíči*. Praha, 2009. ISBN 978-80-87073-18-6. s. 44.

Méně rozsáhlé projekty

Praha – Novoměstská radnice

Novoměstská radnice byla založena hned se vznikem Nového Města pražského v roce 1348. V letech 1410 – 1411 proběhla první její přestavba nebo důkladná oprava a v polovině 15. století byla postavena věž. Při opravách v letech 1516 – 1520 bylo objeveno původní gotické průčelí a přistavěny velké štíty nad reprezentačním křídlem. Dále se až do moderních dob zachovala velká gotická místnost v přízemí, podpíraná dvěma sloupy, později rozdělena několika příčkami. Roku 1784 došlo ke sloučení pražských měst a veškerá městská samospráva byla soustředěna do Staroměstské radnice. Novoměstská radnice poté sloužila účelům kriminálního soudu. To bylo provázeno i stavebními úpravami – budova byla přestropena, velký a menší radní sál byly předěleny a celé průčelí bylo zbaveno renesančních oken, štítů a dalších zdobných článků a stylově sjednoceno se sousedním objektem justičního paláce.³⁷⁶

O úpravě Novoměstské radnice se začalo uvažovat v době, kdy se město rozhodlo přestavět justiční palác, na který budova radnice navazovala. Během prací na paláci mělo být přestavěno i průčelí radnice, aby se architektonicky přizpůsobilo justičnímu paláci a tím vznikl jednolitý blok. Několik architektů (např. Antonín Balšánek, Jan Herain, Antonín Wiehl) se snažilo prosadit obnovení původního gotického průčelí podle starých vyobrazení. Jejich iniciativa však zpočátku vypadala beznadějně. Projektant Emanuel Förster sice na začátku roku 1904 vytvořil plány odpovídající rekonstrukci starého průčelí a s tímto záměrem se nakonec ztotožnili i všichni pražští konzervátoři a zástupci města, ale ze strany místopředsednictví přišlo odmítavé stanovisko. Místopředsednictví vycházelo ze závěrů Centrální komise: „...se tu nejedná o zachování stávající památky umělecké i historické, nýbrž jeví se v žádosti této snaha, aby stav již dávno neexistující a to v případě příznivém jen ještě na základě starých co do spolehlivosti nespolehlivě přezkoumatelných zobrazení znovu získán byl.“³⁷⁷

Argumenty Centrální komise se jevíly jako opodstatněné až do chvíle, kdy byly po započetí prací nalezeny pod omítkou fragmenty původní fasády. Byla tedy svolána komise,

³⁷⁶ KAŠIČKA, František. Novoměstská radnice v Praze a příprava její rehabilitace. *Památková péče*, roč. 32, 1972, č. 2, s. 73 – 80; WIEHL, Antonín. Objevené průčelí bývalé Novoměstské radnice. *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 25 – 26.

³⁷⁷ WIEHL, Antonín. Objevené průčelí bývalé Novoměstské radnice. *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 26.

jejímiž členy byli Ludvík Lábler, Vratislav Pasovský³⁷⁸, Antonín Wiehl³⁷⁹, Jan Herain³⁸⁰, Karel Chytil a Kamil Hilbert. Ti zjistili, že při úpravách roku 1806 bylo staré průčelí pouze zakryto vrstvou cihel a omítky a také odhalili zákloповé stropy nad druhým poschodím, čímž bylo dokázáno, že i hlavní zdi, na kterých spočívaly trámy, byly původní, tudíž se budova zachovala poměrně nedotčená. Nakonec byl na půdě objeven štít s gotickým článkováním a v dalších částech stavby stopy po její původní podobě.

Potom proběhla debata, co by se tedy mělo s budovou udělat – jaké její vývojové fázi bude dána přednost. Zvítězila ta nejstarší: „*S hlediska historie stáří náleží přednost. V tomto případě přistupuje však ještě další okolnost: je to budova, ve které defenestrací radních osob dán byl podnět k válkám husitským, které i veškerými sousedními zeměmi dlouho svými následky otrásaly. Se stanoviska uměleckého jest původní facada malebnější, bohatější a monumentálnější, kdežto nově navržená facada jest nám cizí.*“³⁸¹ Zde vidíme, že při rozhodování o konečné podobě radnice hrály velkou roli asociace, které budova vyvolávala, a estetické cítění odborníků, kteří byli na projektu zainteresováni. Členové výše zmíněné komise vkládali do celé věci opravdu hodně energie a byli ochotni okamžitě a zdarma vypracovat co možná nejpřesnější nákres fasády na základě nalezených fragmentů. Kromě toho navrhovali zvýšit střechu radnice do původní výše a postavit tři velké průčelní štíty. Nejdůležitější však dle nich bylo ze všeho nejdříve odstranit omítku, aby se vidělo, co všechno se pod ní skrývá, a teprve potom řešit další kroky. Městská rada souhlasila s tím, že definitivně se rozhodne až po otlučení omítky a nakonec změnila své stanovisko i Centrální komise.³⁸²

Po zjištění všech dalších podrobností bylo skutečně rozhodnuto zrekonstruovat goticko – renesanční podobu radnice a projektanty byli zvoleni Kamil Hilbert a Antonín Wiehl. „*Tato obnova vycházela z ocenění české renesance a znamenala jak po stránce*

³⁷⁸ Vratislav Pasovský (1854 Kostelec nad Orlicí – 1924 Praha) byl architekt, stavitel a fotograf. Studoval na pražské polytechnice a vídeňské Akademii. V jeho tvorbě se plně prosadil historismus. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 605.

³⁷⁹ Antonín Wiehl (1846 Plasy – 1910 Praha) byl architekt. Vystudoval pražskou polytechniku. Byl předsedou Spolku architektů a inženýrů, konzervátorem Centrální komise a stál u zrodu Soupisu památek. Byl také politicky činný – jako člen pražského obecního zastupitelstva a poslanec zemského sněmu. Je autorem např. Schnirchova domu na Vinohradech (po 1872), Staroměstské vodárny (1883) nebo vlastního domu na Václavském náměstí (1895 – 1896), vše v Praze. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6. s. 934 – 935.

³⁸⁰ Jan Herain (1848 Hořovice – 1914 Praha) byl architekt, památkář, historik umění, publicista a sběratel. Vystudoval pražskou polytechniku. Zajímal se hlavně o renesanci a později ocenil i kvality baroka. Od roku 1891 byl členem Centrální komise, od roku 1904 stavebním archivářem hl.m. Prahy, byl spoluzakladatelem Klubu za starou Prahu a Společnosti přátel starožitností. Také byl členem výboru pro obnovu Anežského kláštera a ředitelství Jednoty pro dostavbu katedrály sv. Víta. HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5. s. 278.

³⁸¹ WIEHL, Antonín. Objevené průčelí bývalé Novoměstské radnice. *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 26.

*architektonické, tak památkářské prvořadý tvůrčí čin.*³⁸³ Oba architekti pečlivě prostudovali dostupné plány a nákresy radničního průčelí a „...výsledkem byla v podstatě vědecká rekonstrukce původního stavu.“³⁸⁴

V této době ještě nebyl Hilbert tak důkladným ctitelem původních částí staveb a na rozhodování o postupu prací nebyl sám, a tak došlo k výměně všech architektonických detailů. V pozdějších letech se již Hilbert takto rozsáhlým zásahům bránil a snažil se uplatnit co největší množství původních kusů. Při přestavbě radnice se také nepodařilo zachránit budovu jako celek – bylo zbořeno západní křídlo a nahrazeno účelovou stavbou.³⁸⁵

Přestavba Novoměstské radnice se jeví jako poněkud problematický podnik, neboť se v podstatě jednalo o nahrazení autentické stavby kopií její nejstarší podoby. Je škoda, že se nedochovala žádná Hilbertova zpráva o tomto projektu, neboť se lze oprávněně domnívat, že takovýto způsob zacházení s památkou se již v této době přičil jeho cítění. Co však lze hodnotit kladně, je skutečnost, že rekonstrukcí původního průčelí se alespoň podařilo zabránit vytvoření další megalomanské úřední budovy, která by sjednocením tvarosloví justičního paláce a radnice nepochybně vznikla.

Jaroměř – kostel sv. Mikuláše

Stavba dnešního kostela sv. Mikuláše v Jaroměři započala roku 1404, ale záhy byla výstavba přerušena husitskými válkami. Do jejich vypuknutí se stihlo postavit obvodové zdivo, mezilodní arkády, literátská kruchta a pravděpodobně i věže. Zaklenut byl až na počátku 16. století, počátkem 18. století byla dokončena zvonice a roku 1753 se zřítíla severní věž.³⁸⁶ Několikrát během své existence vyhořel, ale žádná rozsáhlejší úprava či přestavba se nekonala.

Koncem 19. století se kostel ocitl ve velmi chatrném stavu, a proto se město obrátilo na Josefa Mockera se žádostí, aby jej prohlédl a vytvořil návrh opravy. Přestože Mocker byl hotov již roku 1889, do konce století už se s pracemi kvůli nedostatku financí nezačalo; byly zahájeny teprve roku 1904, kdy už Josef Mocker nežil, proto se vedení ujal architekt Čermák. Z Mockerova puristického projektu se toho příliš zrealizovat nestihlo, protože opět došly

³⁸² WIEHL, Antonín. Objevené průčelí bývalé Novoměstské radnice. *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 26.

³⁸³ KIBIC, Karel. Novoměstská radnice v Praze, její stavební vývoj a problémy rehabilitace. In BUŘÍVAL, Zdislav (red.). *Staletá Praha II. (Sborník pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody.)*. Praha, 1966. s. 219.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 220.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ Kol. *Umělecké památky Čech. I (A/J)*. Praha, 1977. s. 570.

prostředky, což však můžeme z dnešního pohledu považovat za pozitivní. V první řadě byly obnoveny poškozené části a celá stavba byla staticky zabezpečena podepřením částí základů a snížením váhy střešní konstrukce. Jednotná sedlová střecha byla rozčleněna – nad hlavní lodí zůstala sedlová, ale boční lodě byly zakryty pultovými.³⁸⁷

Roku 1906 došlo k výměně jak vedoucího prací, tak projektanta a do roku 1909 probíhaly další práce pod vedením Kamila Hilberta. Jeho úkolem bylo dokončit opravu interiéru chrámu a jeho vybavení. Díky Hilbertovi byl zachráněn renesanční a barokní inventář, zejména oltáře, které měly být původně vyměněny za pseudogotické. Dále se zasadil o změnu výmalby – chrám byl nejdříve vybělen, což se však dle Hilberta nehodilo k renesančním a barokním prvkům. „*Jednoduché stonování stěn, skrovné ornamentální orámování oken a bohaté zbarvení spodních ploch stěn a pilířů...považuji za dostatečně účinné, aniž by renesančním a barokovým oltářům ubíralo na účinku.*“³⁸⁸ Také se vyhnul přestavbě portálu předsíně levé boční lodi. Místní obyvatelé si údajně přáli, aby byl tento portál pozměněn do gotické podoby, ale Hilbert se obával, že by se poté tloukl s renesančním kovááním na dveřích.³⁸⁹

Kromě zachování původního mobiliáře bylo dalším velkým počinem odkrytí a restaurace gotického portálu hlavních dveří a rekonstrukce křížové klenby předsíně. Portál byl těžce poškozen během předchozích oprav, ale Hilbertovi se podařilo zachránit jej, tympanon však musel být vytvořen zcela nový; o jeho návrh se postaral sám architekt. S rekonstrukcí klenby se původně nepočítalo, a proto nebyla zahrnuta do rozpočtu, tento problém byl ovšem vyřešen uspořádáním sbírky. V předsíni se nacházela Pieta, kterou Hilbert zhodnotil jako umělecky bezcennou a rozhodl o její výměně za Pietu od Štefana Zálešáka. Nakonec byly zrekonstruovány vchodové dveře včetně gotického a renesančního kováání.³⁹⁰

Ostatní

Již od samého počátku své kariéry byl Hilbert vnímán jako přední odborník na památkovou péči, což ho hned po roce 1900 zavedlo až do Štramberka. Zdejší hrad a především jeho věž, zvaná „Trúba“, byl dominantou kraje, nebo si ji z něj místní Klub českých turistů přál udělat. Hrad byl na přelomu let 1899 a 1900 převeden do majetku Klubu, který okamžitě učinil první kroky k jeho restauraci – v té době to však měla být spíš ještě

³⁸⁷ Jaroměř 1126 – 1976. Jaroměř, 1976. s. 64.

³⁸⁸ Hradecký kraj IV, 1907, č. 1 – 2, s. 19.

³⁸⁹ HILBERT, Kamil. Jaroměř, Dekanalkirche. *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, dritte Folge, siebenten Band, 1908, s. 304.

historizující dostavba: „...již opět ohlašuje naší veřejnosti potěšitelnou zprávu podnikavý odbor klubu českých turistů na Štramberku, že počíná právě s upravováním nejpoblábnější zříceniny na Moravě... ve slohu věrně historickém dle projektu arch. Kamila Hilberta.“³⁹¹

Autorem prvních plánů byl architekt Josef Pokorný, ale Centrální komise je zhodnotila jako nedostatečně odpovídající historii, doporučila změnu projektanta a sama na tento post navrhla Kamila Hilberta. Ten velice rychle zhotovil požadovaný projekt a v letech 1902 - 1903 byla stavba provedena.³⁹²

Na kamenných konzolách ve zdivu věže byl vystavěn krov, ochoz a střecha krytá šindelem. Nádvoří hradu s věží byly na severu, jihu a východu obehnané hradbami s cimbuřím, čtyřmi hláskami a loggií. Vize zdejšího Klubu českých turistů byla taková, že hrad se stane ústředním bodem turistických výprav, a proto chtěl zajistit i základní komfort případným návštěvníkům. V přízemí věže tedy vznikla kuchyň a spižárna a v prvním patře rytířská síň, která měla sloužit jako hostinská útulna, a síň plnicí účel noclehárny.³⁹³

V době, kdy byl činný na restauraci kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku, byl požádán, aby provedl opravu zdejší Prské brány. Brána byla postavena kolem roku 1500, ale její definitivní podoba pocházela ze třicátých let 16. století. Stěžila vstup do města od jihovýchodu, ale ve třicátých letech 19. století svou funkci ztratila a roku 1882 v ní byl zřízen vodojem. Kamil Hilbert ji restauroval v letech 1916 - 1920³⁹⁴, jelikož se však k tomuto projektu nedochovala žádná dokumentace a ani v dobových periodikách či jiné literatuře nebyl reflektován, můžeme jen spekulovat nad tím, jaký byl architektův záměr a do jaké míry byl realizován. Ze současné podoby brány se však dá usoudit, že se jednalo o klasickou Hilbertovu restauraci, při níž byl nanejvýš respektován charakter stavby a v tomto případě dokonce nedošlo ani na tak často vyžadované otloukání omítky.

Začátkem 20. století se Kounicům přestalo vyplácet udržovat svůj palác v Praze na Novém Městě, a proto ho roku 1912 prodali Živnobance. Ta musela vzápětí potvrdit, že palác nekoupila za účelem stavebních spekulací a že bude dbát připomínek památkových úřadů.³⁹⁵

³⁹⁰ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 28, nefol. Zpráva Kamila Hilberta Centrální komisi datovaná 13. 7. 1908.

³⁹¹ *Zlatá Praha*, roč. 19, 1902, s. 552.

³⁹² ADAMEC, Josef. *Štramberk v zrcadle času*. Štramberk, 2008. ISBN 978-80-254-2277-9. s. 245.

³⁹³ Tamtéž.

³⁹⁴ PURŠ, František. Příspěvek ke středověkému opevnění Mělníka. In: *Vlastivědný sborník Mělnicka IV, 2002*. Mělník, 2002. ISBN 80-238-0898-7. s. 108.

³⁹⁵ Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 73, nefol. Dopis Živnostenské banky Centrální komisi ze dne 21. 3. 1912.

Pod jejich dozorem se brzy začalo s adaptací budovy pro účely banky. V letech 1922 - 1923 probíhala třetí etapa přestavby pod vedením a podle projektu Kamila Hilberta.³⁹⁶

Cílem těchto úprav bylo přizpůsobit hlavní budovu a přilehlé prostory dvorních křídel pro reprezentativní účely podle vzoru amerických klubů. Nejednalo se o žádné rozsáhlé stavební změny, ale byly prováděny spíše menší úpravy, aby budova odpovídala dobovým požadavkům na praktičnost a komfort. Byly obnovovány či zcela nově probourávány některé dveře, jiné byly naopak zazděny. Bylo sem zavedeno ústřední topení s radiátory umístěnými v původních krbech. Některé místnosti byly rozděleny přepážkami, které tak daly vzniknout například převlékárnám. Také uliční fasáda byla nově natřena a hlavní portál byl zbaven olejového nátěru a restaurován sochařem Brůžkem.³⁹⁷ Dále byla zrestaurována štuková výzdoba a malby na motivy Nibelung a Gudrun od Ignáce Weidlicha ve velkém sále.³⁹⁸

V souvislosti s dostavbou katedrály sv. Víta předložil Hilbert roku 1923 také návrh adaptace východního křídla bývalého Císařského špitálu na Hradčanech čp. 73/IV. Tuto část budovy si pronajala Jednota, aby zde vznikly její kanceláře a byt ředitele dostavby. Po Hilbertově smrti byl jeho byt uvolněn pro kanceláře archeologů a ostatní místnosti užívala Jednota až do roku 1946.³⁹⁹

Ne všechny Hilbertovy projekty byly zrealizovány. Neúspěšně se zúčastnil například prvních dvou soutěží na dostavbu Staroměstské radnice, které proběhly v letech 1901 a 1904. Jeho projekt však nelze považovat za nic výjimečného, co by vybočovalo z dobového historismu – navrhoval monumentální pseudogotickou přístavbu.⁴⁰⁰ Proveden nebyl ani jeho projekt adaptace radnice v Nymburku z roku 1914, která měla budově navrátit podobu, jakou měla před rozsáhlou přestavbou z první poloviny 19. století.⁴⁰¹

Roku 1902 se zapojil do soutěže o restauraci kostela sv. Karla Velikého na Karlově v Praze, která se rozrostla do nečekaných rozměrů. Komisi, posuzující jednotlivé návrhy, tvořili Josef Hlávka, Karel Chytil, Jan Koula, Karel Vlček a Vratislav Pasovský. Kromě Hilberta zaslali své návrhy ještě Antonín Cechner⁴⁰² a Mikš. Kostel byl založen roku 1350,

³⁹⁶ JELÍNEK, L. – RULE. *Stavebně historický průzkum Prahy. Nové Město čp. 890/II.* b. r. s. 16. Uloženo v archivu Národního památkového ústavu Praha.

³⁹⁷ Tamtéž.

³⁹⁸ ŠPERLING, Ivan. Restaurování interiérů Kounicova paláce v Praze. *Památková péče*, roč. 23, 1963, s. 196 – 199.

³⁹⁹ VILÍMKOVÁ, M. *Stavebně historický průzkum Prahy. Hradčany čp. 73/IV.* b. r. s. 22 – 23. Uloženo v archivu Národního památkového ústavu Praha.

⁴⁰⁰ Archiv Národního technického muzea, Archiv architektury a stavitelství, fond 16 - Hilbert, Přestavba Staroměstské radnice a výstavba nové.

⁴⁰¹ ŠEBEK, Josef. *Adaptace bývalé radnice v Nymburce. Zprávy památkové péče*, roč. 1, 1937, s. 4 – 6.

⁴⁰² Antonín Cechner (1857 Praha – 1942 Praha) byl architekt. Vystudoval pozemní stavitelství na české technice. Je autorem např. hřbitovního portálu v Hořicích (1892), regotizace kostela Zvěstování P. Marie v Miletíně

ale v 18. století byl barokně přestavěn a komise si přála, aby byl zbaven vnějších barokních přestaveb, zejména kopuli považovala za zcela bezcennou a požadovala její navrácení do gotických forem. Nelze sice tvrdit, že by jí baroko vadilo a priori, ale komise byla ochotna smířit se s ním pouze v interiéru: „*Silhouetta kostela Karlovského z dálky je pěkná a charakteristická, vyznačující se i barvou krytiny, jíž bychom neradi postrádali, a také na barokní výzdobu vnitřku jsme zvyklí, bez ohledu na cenu těchto tvarů, neorganicky k prvotní památce připojených. ... Forma tato [barokní] povstala bez ohledu k dílu dřívějšímu a nenáleží ani k přednějším pracím barokním našeho města ..., a proto dlužno při rekonstrukci střechy považovati za správnější to, co duchem připíná se k umění gothiky doby Karlovy.*“⁴⁰³ Hilbertův projekt pocházel již z roku 1898 a zcela se shodoval s požadavky komise, co se střechy týče – navrhoval přestavět ji na stanovou, což odpovídalo názoru Josefa Hlávky, že stanová střecha je typicky český konstrukční prvek. Další části kostela však chtěl pouze zrestaurovat a nechat jim jejich podobu, ať už byla gotická či mladší. Nakonec plánoval postavit nad půdorysem lodi štíty jako jakési posílení opěrného systému, neboť došel k závěru, že zdi hlavní lodi potřebují další svislé zatížení.⁴⁰⁴ Zvítězil však návrh architekta Mikše, který byl více nakloněn regotizaci. To vyvolalo nevoli části odborné veřejnosti, která v tom viděla pokračování purismu a srovnávala projekt s dílem Josefa Mockera: „*Jak snadno seženu se u nás statisíce na ‚restaurace‘ starých prací – a co z toho všeho pojde? – Je přece známo o Mockrovi, že dovedl staré věci, umělecky cenné, čisté gothiky zahodit, aby mohl svoji suchou formulku gothickou uplatnit. Co jeho rukou prošlo, zapadlo – a to vše u nás vede k další restaurační činnosti.*“⁴⁰⁵ Kritika však zůstala nevyslyšena.

Do rozsáhlé činnosti Kamila Hilberta patří i četné návrhy mobiliáře a dalšího vybavení, nejčastěji pro sakrální stavby. Kromě předmětů určených pro stavby, jejichž restauraci vedl, navrhoval i jednotliviny. Byli to například kalich pro zámeckou kapli na Orlíku (1902), bohoslužebné nádoby do kaple P. Marie na Karlštejně (1909), varhany pro kostel sv. Jakuba v Drahoňově Újezdě (1912) nebo křtitelnice pro kostel sv. Antonína v Praze VII (1913)⁴⁰⁶. Společně s Janem Kastnerem se také postaral o vnitřní vybavení kostela

(1895) a zúčastnil se i obnovy Anežského kláštera v Praze (1900 – 1904). HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5. s. 137.

⁴⁰³ Průvodní zpráva poroty pro posouzení návrhů na rekonstrukci kostela na Karlově. *Architektonický obzor*, roč. 1, 1902, s. 31 – 34.

⁴⁰⁴ Tamtéž.

⁴⁰⁵ Soutěž na restauraci Karlova skončila. *Volné směry*, roč. 6, 1902, s. 112.

⁴⁰⁶ WIRTH, Zdeněk. Kamil Hilbert. *Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze*, roč. 41, 1933, s. 101 – 102.

Nanebevzetí P. Marie v Gruntě na Kutnohorsku, který byl postaven v letech 1905 - 1908 podle projektu architektů Rudolfa a Jaroslava Vomáčkových.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Stavby kostela se zúčastnil jako kamenický učeň i budoucí prezident Antonín Zápotocký.
<http://www.grunta.cz/informace-o-obci/historie/> Vyhledáno dne 14. 6. 2012.

Závěr

Kamil Hilbert měl paradoxně na jednu stranu smůlu, když se stal po smrti Josefa Mockera stavbyvedoucím a hlavním projektantem dostavby katedrály sv. Víta. Tento podnik byl totiž tak významný, že do jisté míry překryl veškerou jeho další činnosti a jelikož se jednalo z velké části o dokončení prací, započatých podle Mockerova projektu, nebyl dostatečně doceněn ani jeho přínos pro katedrálu. Cílem předkládané práce bylo upozornit na význam Hilbertovy činnosti, ale nejen té související s dostavbou katedrály, ale všech aktivit, které jako profesionální ochránce památek vykonával.

Kamila Hilberta rozhodně nelze spojovat s Josefem Mockerem a dalšími architekty, kteří se snažili podřídit památky nějakému ideálu. Pouze v několika prvních letech své aktivní kariéry ještě vytvářel projekty odpovídající historismu a pozdním fázím purismu, ale velice rychle přijal moderní názory na památkovou péči, které převáděl do praxe. Dělal to důsledně se snahou o plné pochopení vývoje jednotlivých staveb. Uvědomoval si však, že i jeho doba by měla přinést něco vlastního, a proto v momentech, kdy bylo nutné nějaké prvky doplňovat, vytvářel tyto detaily často dle vlastní invence. Většinou se však snažil svá díla podřídit charakteru stavby či vytvářet věrné kopie článků, které nahrazoval. Kopíroval ale pouze v případech, kdy bylo nutné odstranit stávající kus pro jeho přílišnou zchátralost.

Zcela oprávněně bychom mohli očekávat, že prosazování nových památkářských přístupů bylo složité a vyžadovalo velkou dávku trpělivosti a přesvědčovacích schopností. Výsledky mého výzkumu však ukazují něco trochu jiného. Nejsložitější byla situace v Praze, kde byl silným zastáncem konzervatismu Klub za starou Prahu. V souvislosti s Kamilem Hilbertem se to nejvíce projevilo, když došlo na otázku spojení staré a nové části katedrály sv. Víta. Zastánci Klubu za starou Prahu zastávali neoblomné stanovisko, že dostavěná část chrámu nemá žádnou uměleckou hodnotu a spojením se středověkou částí dojde ke zničení celé katedrály.

Tento spor proběhl v roce 1924, kdy už pochopitelně nešlo o boj mezi purismem a modernou, konzervatismus Klubu za starou Prahu spočíval spíše v názoru, že skutečnou hodnotu má pouze středověké umění. Dílo Josefa Mockera odsuzoval zcela a hodnoty Hilbertem doplněných částí buď záměrně zamlčoval nebo si je vůbec neuvědomoval. V prohlášeních, která pronášeli zástupci Klubu za starou Prahu, však nenajdeme slova ocenění ani pro renesanční a hlavně barokní přístavby a doplňky.

Na něco jiného narazíme mimo Prahu. Na venkově probíhala ochrana památek poněkud odlišným způsobem. Z dochované dokumentace vyplývá, že na počátku vždy stála

snaha vrátit památce její středověkou podobu. V žádostech o subvence a schválení projektů je vždy vyzdvihována historická hodnota památky, která je mnohdy nadsazována, a většinou je připojena i nějaká významná událost českých dějin, která se odehrála buď přímo v objektu, o jehož restauraci se jedná, nebo alespoň v příslušné obci. V drtivé většině případů předcházela Hilbertově restauraci historizující až puristická úprava, která však často nebyla pro nedostatek financí dokončena.

Zajímavé však je, jak snadno obecní zastupitelé a další zainteresované osoby opouštěly původní projekty. S výjimkou plzeňského chrámu sv. Bartoloměje se nikde nesetkáme alespoň s polemikou s Hilbertovými plány. Přetrvávalo stejné nadšení, které doprovázelo předchozí aktivity a nikdo se nepozastavoval nad tím, že výsledkem Hilbertovy restaurace nebude jednotná gotická stavba. Zdá se tedy, že na venkově byla nejsilnější touha po obnovené památce, která přetrvá další generace, a na způsobu, jakým toho bude dosaženo, už tolik nezáleželo. Jediné, co si venkované nenechali vzít, bylo otloukání vnějších omítek, a to i v případech, kdy ho Hilbert nedoporučoval vzhledem ke kvalitě kamene použitého na stavbu. To bylo pravděpodobně způsobeno přesvědčením, že historická památka má již na první pohled působit starobyle, kterýžto dojem měl dodat holý kámen na povrchu.

Tím se dostáváme k dalšímu aspektu ochrany památek na venkově. V mimopražských oblastech byly památky vnímány o něco citlivěji. Místní obyvatelé k nim měli osobnější vztah a spojovali si je s významnými událostmi nejen z národních dějin, ale i z vlastního života, a proto je chtěli zachovat – byly svědky minulosti. Technická stránka a uměnovědné znalosti byly až na druhém místě. Často se stávalo, že opravné práce byly zahájeny, aniž by obec jejich postup a konečnou podobu nejdříve projednala s nějakým odborníkem. Díky aktivitám regionálních konzervátorů se však o celé věci dozvěděla Centrální komise, která poté doporučila či přímo nařídila další postup a dohlížela na jeho dodržení. Centrální komise také navrhovala architekty, kteří by měli vypracovat program restaurace, a díky tomu se Hilbert dostal k několika svým projektům.

Většinou však obecní zastupitelé sami oslovili architekta s žádostí o vypracování návrhu restaurace a rozpočtu. Při výběru projektanta hrála pravděpodobně největší roli jeho pověst. Překvapivé bylo zjištění, že Kamil Hilbert měl pověst odborníka a znalce památek již od samého počátku své kariéry. Důležitou úlohu jistě hrála jeho účast na dostavbě katedrály sv. Víta, neboť tento fakt je v pramenech různého druhu zmiňován velice často. Je však pravděpodobné, že Hilbert skutečně svými znalostmi, dovednostmi a talentem převyšoval ostatní architekty – památkáře své generace, neboť ředitelství Jednoty pro dostavění katedrály sv. Víta by jistě ne zvolilo na místo hlavního projektanta někoho průměrného.

Projekt dostavby Svatovítské katedrály se již za působení Josefa Mockera stal terčem kritiky, když byl teoretiky umění a historiky odsuzován jako zastaralý a jako snaha o vytváření jakéhosi falešného obrazu středověkého umění. V době, kdy byl na katedrále činný Kamil Hilbert, se odsouzení změnilo spíše ve smíření se s daným stavem a nezájem. Při pohledu do dobového tisku zjistíme, že nevšimavost doprovázela dostavovací aktivity již od jejich počátků. Pokud přijmeme teorii, že v tisku se dočteme o tom, co nejvíce zajímá veřejnost, musíme konstatovat, že tu dostavba chrámu nezajímala téměř vůbec a když už, tak jedině ve spojení s něčím dalším, jako bylo například svatováclavské milénium v roce 1929.

Tento fakt zřejmě nelze přičíst pouze vlivu odborníků už z toho důvodu, že jejich postoje byly zveřejňovány téměř výhradně na stránkách odborných periodik, která jistě ani na začátku 20. století nebyla nejrozšířenějším čtivem. Na stejnou situaci jako u katedrály narazíme i při studiu dalších restauračních podniků té doby. V lokálním tisku se vyskytují informace o probíhajících pracích pouze sporadicky. Nelze se tedy ubránit dojmu, že ochrana a restaurace historických objektů byla témata, o něž se zajímali hlavně odborníci a příznivci památek.

Přínos Kamila Hilberta netkví pouze v restauracích prováděných s plným doceněním všech stavebních etap objektu a zmírňování dopadů necitlivých úprav z 19. století. Všechny jeho realizace byly provázeny důkladným stavebně historickým a archeologickým průzkumem. Kromě toho, že se chtěl o dané památce dozvědět co nejvíce informací, bral tyto výzkumy i jako možnost rozšířit vlastní znalosti. Průzkumy památek prováděli již architekti v 19. století, ti se však zaměřovali v první řadě na pozůstatky gotických prvků. Naopak Hilbertovým cílem bylo zachytit všechny fáze vývoje staveb a žádnou z nich nevyzdvihoval pouze na základě dlouho přetrvávajícího názoru, že gotika byla vrcholným slohem dějin umění. Kvalitativním hodnocením se nevyhýbal, byla však vždy založena na jeho znalostech dějin umění a přestože se specializoval na středověkou architekturu, se stejným zaujetím si všímal i barokních a mladších prvků.

Výsledky svých výzkumů publikoval na stránkách odborných periodik a ve svých článcích chtěl vždy podat co nejucelenější vědecký výklad. Neuchyloval se k žádným citově zabarveným hodnocením a snažil se být co nejobjektivnější. Jeho texty byly nejčastěji detailními popisy zkoumaných staveb a nálezů, ke kterým došlo. Doplňoval je výkresy půdorysů a řezů, a to nejen existujících staveb, ale i jejich starších podob, které vyvozoval z objevených fragmentů. O tom, že „výzkumnou“ část restauračních prací považoval za neméně důležitou, svědčí jeho postěžování si nad tím, že kvůli vypuknutí první světové války nemohl dokončit průzkum kostela sv. Petra s Pavla v Mělníce: „*Nepřinesla nám tedy*

*restaurace chrámu, vyjímajíc již uvedené poznatky na románské věži, po této stránce žádného užitku.*⁴⁰⁸

Kromě toho pořádal i přednášky, které se většinou odehrávaly na půdě organizací, jako byly například Společnost přátel starožitností nebo Jednota pro dostavbu katedrály sv. Víta, jejichž členy byl. V souvislosti s pracemi na Svatovítské katedrále se také ujímal role průvodce, když pořádalo ředitelství Jednoty prohlídky staré i nové části katedrály. Těch se mohli účastnit jak odborníci, tak i zájemci z řad veřejnosti. Ohlasy na jeho přednášky a prohlídky lze najít sice jen zřídka, ale vždy jsou pochvalné.

Všeobecně se dá říci, že ve své době neměl Hilbert žádné vážnější kritiky nebo dokonce nepřátele. Jediným, kdo se jeví jako Hilbertův zarytý odpůrce, byl Jan Koula. Stal se jím v době, kdy v Hilbertových aktivitách plně převládly moderní myšlenky památkové péče. Kritizoval jím provedenou přestavbu kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi a střetli se, když byla kolem roku 1908 projednávána oprava kostela sv. Jindřicha a Kunhuty v Praze. Ještě jednou se Hilbert dočkal ostřejšího nesouhlasu a kritiky, tentokrát zejména ze strany Klubu za starou Prahu. Bylo to v případě již zmiňovaného sporu o spojení katedrály. Klub sice spíše nesouhlasil s činností Jednoty jako takové, ale spojení katedrály a přenesení Wohlmutovy kruchty byly od počátku Hilbertovy plány, a proto to byl v první řadě on, kdo musel přinášet argumenty na podporu tohoto záměru.

Díky Kamilu Hilbertovi se mnoho památek dočkalo restaurace provedené s pochopením jejího vývoje a jedinečnosti, která jí byla vtištěna prací několika generací umělců. Tento architekt je také jedním ze zakladatelů skutečně vědeckého přístupu k historickým objektům. On a jeho pokračovatelé se již nesnažili své poznatky o památkách podřídit nějaké předchozí představě. Jejich cílem bylo vyvozovat závěry teprve na základě důkladného studia hmoty stavby. Hilbert samozřejmě využíval i dostupné prameny a starší vyobrazení staveb, k nim však přistupoval velice zdrženlivě, neboť si uvědomoval zkreslení, která do svých textů a kreseb či maleb vnášejí samotní tvůrci.

Později byl Kamil Hilbert poněkud upozaděn a jeho činnost nebyla cílem badatelského zájmu. Příčin může být několik. Hilbert kolem sebe nevytvořil žádný okruh žáků a pokračovatelů, kteří by se hlásili přímo k němu a jeho odkazu. Také jeho nekonfliktnost byla pro zrod budoucí slávy poněkud nepraktická, neboť lidé, kteří sice svědomitě ale tiše vykonávají svou činnost, zůstávají často dlouho nepovšimnuti. Jeho zásahy na památkách byly vedeny ambicí zanechat na stavbách co nejméně patrné stopy a jeho novostavby nejsou

⁴⁰⁸ HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*, díl 28, 1916, s. 190 – 207.

žádné reprezentativní vládní budovy, obchodní domy či vily slavných osobností, rozhodně ho nelze zařadit mezi tvůrce, jakými byli například Jan Kotěra nebo Josef Gočár.

Jeho doménou byly památky a péče o ně a v této oblasti měl nepopiratelný význam. Doufám, že tato práce přispěje k oživení zájmu o osobu Kamila Hilberta. Jistě by bylo přínosné prozkoumat hlouběji, jak se na jeho práci dívali jeho současníci a starší generace ochránců památek a naopak, jaký vztah k nim měl Hilbert. Sledoval i nejnovější dění v oblasti tvůrčí architektury, bylo by tedy zajímavé prozkoumat podrobněji jeho náhled na tvorbu moderních architektů, kteří byli ze stejné generace.

Résumé

In the first third of the 20th century fundamental changes in the field of historic preservation and its theoretical basis happened. People stopped perceiving historical sights as a proof of cultural development in one specific time period and started to see them as results of a long lasting development which is necessary to respect and protect in the whole extent. In Czech land Kamil Hilbert (1869 – 1933) was the first one who tried to put ideas in place.

He was born in Louny in the family of a lawyer, afterwards the major of Louny, Petr Hilbert who was active supporter of cultural happenings in the town. His mother was an actress and his younger brother Jaroslav became a famous playwright and writer. Without any doubts we can say that he was growing up in an cultural environment from his very early age.

After graduating at secondary school of construction in Pilsen he left to study the Academy in Vienna where he was taught by professor Viktor Luntz and focused on restoration. During his studies he set off on several journeys abroad – Italy, Spain, Portugal, France or Germany. After he came back to Czech land, he worked in Louny for a couple of years where many public and private buildings were built according to his project, still in historic architectural styles.

From the year 1899 till his death, he was a construction manager and the main designer of the Saint Vitus' Cathedral completion in Prague after Josef Mocker. Because he had taken charge of the completion almost before it was finished, he could use his creativity on details thus he could invite other contemporary artists to cooperate. His contribution represents leaving renaissance elements to the great south tower with its, renovation of the chapel of St. Wenceslas, relocation of the Wohlmüt's loft, joining the old part and the new part of cathedral and also extensive archaeological expedition which was taking place during the completion of the cathedral.

Besides, he made large number of other projects, not only restorations but also new building – for example St. Stephen Church in Kouřim (1903 - 1905), Church of St. Peter and St. Paul in Čáslav (1908- 1911), archdeacon church of St. Bartholomew in Prague (1907-1924), Church in Nymburk (1913- 1918), Church of St. Peter and St. Paul in Mělník (1910-1915) and last years of his life Basilica of St. Procopius in Třebíč (1925-1935) started to repair. From new buildings there is villa of Dr. Franta in Dobřichovice (1903), villa of Antonius Till in Bubeneč (1922), some block of flats in Prague (1904, 1921) and buildings of bank in Moravská Ostrava (1921) and Olomouc (1925). The most important building from his

work is probably Church of St. John Nepomucene in Štěchovice in secession style (1905, 1911- 1913).

Also he held a lot of posts – he was a member of Central Commission in Vienna, board of trustees of Modern Gallery, Company of friends of antiques or Czech Academy of Science and Art. He also wrote to professional journals as Archaeological Memories, Style or Architectonic Horizon and he wrote a volume of List of Memories devoted to St. Vitus Cathedral in cooperation with Anthony Podlaha.

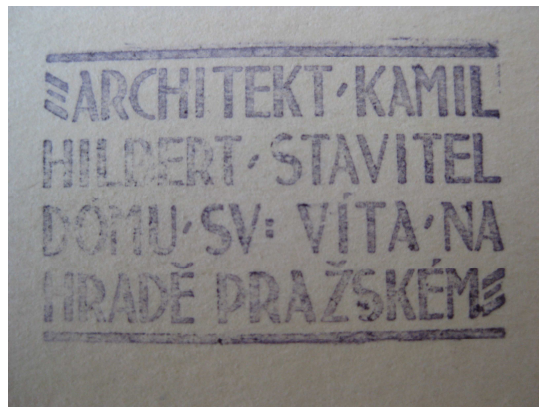
All of Hilbert's renovations were accompanied with archaeological, historical-construction research and there was preferred no period of buildings development. He understood historical sights as works of previous generations and he tried to respect the character of each building during the reconstructions. He sometimes clashed with conservatism and he had to defend his methods. It was concerning especially Prague where he met representatives of the Club behind old Prague. Nevertheless, he was very patient and he was able to find convincing arguments to support of his stances.

He was unjustly suppressed by later generation to the background or sometimes he was even associated with Josef Mocker even though his methods were much more sensitive than the Mocker's. Hilbert did not try to subordinate the image of his buildings to any ideal but he was inspired by morphology of the object mostly using his own invention.

Obrazová příloha

Kamil Hilbert kol. 1920

příklady Hilbertových razítek

plán přestavby hradu Štramberka

plán dostavby Staroměstské radnice

severní fasáda kostela sv. Štěpána v Kouřimi před odstraněním omítky

pohled ze západu na kostel sv. Štěpána v Kouřimi během restaurace

kostel sv. Petra a Pavla v Čáslavi před přestavbou

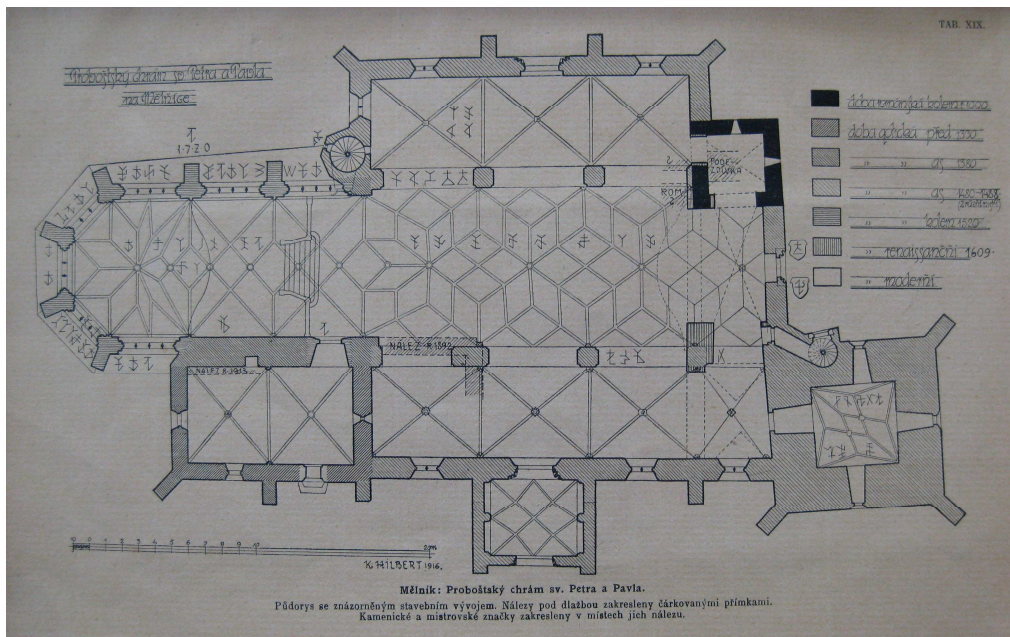
nový krov střechy kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi

kostel sv. Martina ve zdi v Praze před rekonstrukcí

kostel sv. Martina ve zdi v Praze v současnosti

půdorys kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku s grafickým rozlišením stavebních etap

torzo románské věže kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku před restaurací

kostel sv. Bartoloměje v Plzni před restaurací

Šternberská kaple u kostela sv. Bartoloměje v Plzni před restaurací

Seznam vyobrazení

Kamil Hilbert kolem r. 1920 – Národní archiv, fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, kart. Hilbert Kamil 1869.

příklady Hilbertových razítek – Archiv architektury Národního technického muzea, fond č. 16 – Hilbert; Archiv města Čáslavi, fond Oprava kostela sv. Petra a Pavla.

plán přestavby hradu Štramberka – Archiv architektury Národního technického muzea, fond č. 16 – Hilbert.

plán dostavby Staroměstské radnice – Archiv architektury Národního technického muzea, fond č. 16 – Hilbert.

severní fasáda kostela sv. Štěpána v Kouřimi před odstraněním omítky – Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 35.

pohled za západu na kostel sv. Štěpána v Kouřimi během restaurace – Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň, kart. č. 35.

kostel sv. Petra a Pavla v Čáslavi před přestavbou – Archiv architektury Národního technického muzea, fond č. 16 – Hilbert.

nový krov kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi – *Památní kniha děkanství čáslavského*, uloženo na faře v Čáslavi

kostel sv. Martina ve zdi v Praze před rekonstrukcí – Archiv architektury Národního technického muzea, fond č. 16 – Hilbert.

kostel sv. Martina ve zdi v Praze v současnosti – foto autorka

půdorys kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku s grafickým rozlišením stavebních etap – Státní okresní archiv Mělník, fond Proboštský chrám sv. Petra a Pavla, kart. č. 83, inv. č. 1826.

torzo románské věže a střední loď kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku před restaurací – Státní okresní archiv Mělník, fond Proboštský kostel sv. Petra a Pavla, kart. č. 83, inv. č. 1826.

kostel sv. Bartoloměje v Plzni před restaurací – Archiv města Plzně, fond Sběrka Ladislava Lábka, krabice č. 32 – sv. Bartolom. Obrazy I.

Šternberská kaple u kostela sv. Bartoloměje před restaurací – Archiv města Plzně, fond Sběrka Ladislava Lábka, krabice č. 34 – Šternb. kaple.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Archiv hlavního města Prahy, fond Farní úřad u Nejsvětější Trojice ve Spálené ulici na Novém Městě Pražském, inv. č. 1, sign. F. Ú. u Nejsv. Trojice na NMP, Farní kronika.

Archiv hlavního města Prahy, fond Farní úřad u sv. Víta na Hradčanech, inv. č. 1, sign. F. Ú. u Sv. Vít, Farní kronika.

Archiv města Plzně, fond Arciděkanství v Plzni 1400 – 1945, inv. č. 100, kart. č. 4747 – Korespondence.

Archiv města Plzně, fond Rukopisná pozůstalost P. Ant. Havelky, plzeňského děkana.

Archiv města Plzně, fond Sbírka Ladislava Lábka; krabice č. 30, 32, 34.

Archiv Národní galerie, fond AA 1297, kart. č. 14, inv. č. 12.

Archiv Národního technického muzea, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 16 – Hilbert.

Archiv Pražského hradu, fond Jednota; sign. SK-2/XIII (M), SK 3/Sv. Vít, SK 3/2 (Mocker), SK 8/H5, SK 9/A.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Kamil Hilbert 1869 – 1933, kart. č. 1 Anýž – Myslbek, kart. č. 2 Neuberg – Žalud.

Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv, Praha – výstřížkový archiv I, sign. Kamil Hilbert, kart. č. 3271.

Národní archiv, fond Památkový úřad Vídeň; kart. č. 8, 14, 20, 28, 32, 35, 38, 46, 47, 51, 53, 61, 68, 71, 73, 91, 95, 104, 110.

Národní archiv, fond Zemský památkový úřad Praha; kart. č. 9, 14, 16, 23, 26, 28, 30, 36.

Státní okresní archiv Domažlice, fond Archiv arciděkanství Domažlice, kart. č. 15, inv. č. 155.

Státní okresní archiv Domažlice, fond Archiv města Domažlice, kart. č. 9, inv. č. 3/13, 1902 – 1920.

Státní okresní archiv Kolín, fond Archiv města Kouřim 1405 – 1945 (1959), kart. č. 261, 262, inv. č. 401, sign. XIV.

Státní okresní archiv Kutná Hora, fond Archiv města Čáslavi, opravy kostelů 1907 – 1912, kart. č. 529, 530 – Oprava kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi.

Státní okresní archiv Nymburk, fond Archiv města Nymburka – stavební spisy, 1914 – 1920, kart. č. 1.

Státní okresní archiv Nymburk, fond Děkanský úřad Nymburk, kart. č. 16 (prozatímní).

Státní okresní archiv Nymburk, fond Komitét pro stavbu druhé chrámové věže a důstojné vnitřní zařízení chrámu Páně sv. Jiljí Nymburk, kart. č. 1.

Ústav dějin umění AV ČR, odd. dokumentačních a sbírkových fondů, fond Z. Wirth; sign. W-A-1/3, XXXIX/1.

Články v periodikách a sbornících

Anketa Klubu za starou Prahu. *Za starou Prahu*, roč. 10, 1924, s. 3 – 16.

Architekt Kamil Hilbert. *Styl*, roč. 11, 1931 – 1932, s. 194.

BARTA, Rudolf. Portlandský cement. Ku stému výročí jeho vynalezení. *Stavitelské listy*, roč. 20, č. 19, 1924, s. 285 – 288, 304 – 307.

BARTUŠEK, Antonín. Restaurace hlavního portálu a římsy basiliky v Třebíči. *Památková péče*, roč. 24, 1964, s. 11 – 17.

BENEŠOVÁ, Marie. Význam snu při dostavbě katedrály sv. Víta. In: OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan. *Proudy české umělecké tvorby 19. století. Sen a ideál*. Praha, 1990. s. 58 – 62.

Bsu. Pohřeb stavitele chrámu. *Národní listy* LXXIII, 1933, č. 176 (29. 6.), s. 3.

BULDRA, František. Nájemný a obchodní dům v Praze – I, č. 417. *Architektonický obzor*, roč. 5, 1906; s. 41 – 42, 45.

CECHNER, Antonín. Má se sešlá památka restaurovat? *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904, s. 41 – 42.

Čáslavský kraj, roč. 1, č. 5, 1907, nestr.

ČERMÁK, Bohuslav. Restaurace kostela sv. Petra a Pavla na Mělníce. Nález zazděné kočky. *Památky archaeologické a místopisné*, roč. 27, 1915, s. 71.

TÝŽ. Kde domov můj, kde vlast je má? *Musejník Čáslavský*, roč. 1, 1913, s. 3 – 13.

- TÝŽ. Nové výzkumy v Čáslavi, stopy tryzny pohřební v starém románském kostelíku. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 11, 1903, s. 97 – 108.
- Český deník* XVIII (65), 1929, č. 267 (29. 9.), s. 4 – 5.
- Český deník* XXII (69), 1933, č. 173 (26. 6.), s. 1.
- Český deník* XXII (69), 1933, č. 174 (27. 6.), s. 2.
- České noviny* č. roč. chybí, 1881, č. 191 (12. 8.), s. 2.
- České noviny* č. roč. chybí, 1881, č. 192 (13. 8.), s. 1.
- České noviny* č. roč. chybí, 1881, č. 273 (18. 11.), s. 1.
- DRAGOUN, Zdeněk. Záchranný výzkum v kostele sv. Martina ve zdi na Starém Městě pražském. *Archaeologica historica*, roč. 4, 1979, s. 33 – 41.
- DVOŘÁK, Max. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Styl*, roč. 1, 1909, s. 152 – 154.
- F. Opatský chrám v Třebíči. *Architektonický obzor*, roč. 16, 1917; s. 17 – 20, 28 – 29, 38, 47, 55 – 56, 103 – 106.
- FANTOVÁ, Eva. Kamil Hilbert, průkopník památkové péče první čtvrtiny 20. století. *Zprávy památkové péče*, roč. 56, č. 1 – 2, 1996, s. 61 – 68. ISSN 1210-5538.
- TÁŽ. Vliv nových zásad památkové péče první čtvrtiny 20. stol. na dostavbu katedrály sv. Víta v Praze. *Acta Polytechnica*, roč. 1, č. 2, 1974, s. 5 – 12.
- TÁŽ. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*, roč. 27, 1979, s. 67 – 76.
- FATKOVÁ, Markéta. *Kamil Hilbert architekt – památkář*. Praha, 2010. Diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy na Ústavu dějin křesťanského umění. Vedoucí práce Eva Novotná.
- G. P. Kaple svatého Václava v dómu Svatovítském (podle záznamů arch. Kamila Hilberta). *Zlatá Praha*, roč. 46, 1929, s. 354 – 363.
- HARLAS, F. X. Kamil Hilbert šedesátník. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 37, 1929, s. 61 – 62.
- HERAIN, Jan. Kostel sv. Martina. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 12, 1904, s. 130 – 131.

- HILBERT, Kamil. Hudební kruchta v chrámě sv. Víta na Hradě pražském. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 17, 1909, s. 1 – 17, 41 – 47.
- TÝŽ. Nové poznatky o románské basilice na Hradě pražském. *Památky archeologické*, díl 26, roč. 1914, 1914, s. 10 – 15.
- TÝŽ. O kruchtě v dómě sv. Víta v Praze. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 32, 1924, s. 140 – 146.
- TÝŽ. O nálezech rotundy Václavovy. In: BOUDA, Cyril. *Svatováclavský sborník I, Kníže Václav svatý a jeho doba*. Praha, 1934. s. 220 – 228.
- TÝŽ. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 28, 1916, s. 190 – 207.
- TÝŽ. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Styl*, roč. 1, 1909, s. 241 – 242.
- TÝŽ. Vzpěrný systém chrámu sv. Víta na Hradčanech. *Architektonický obzor*, roč. 1, 1902, s. 21.
- TÝŽ. Žatecká brána v Lounech. *Architektonický obzor*, roč. 2, 1903, s. 4.
- Hradecký kraj* roč. 4, č. 1 – 2, 1907, s. 16 – 25.
- Hradecký kraj*, roč. 6, č. 5 – 6, 1909, s. 175 – 179.
- HRUDKA, Václav. Dokončení katedrály sv. Víta. *Stavitelské listy*, roč. 25, 1929; s. 246 – 250, 261 – 273, 287 – 290, 302 – 306, 316 – 318.
- CHYTIL, Karel. K záležitosti kostela sv. Petra a Pavla v Čáslavi. *Styl*, roč. 1, 1909, s. 348 – 349.
- J. K. Poznámky k názorům o způsobech restauračních. *Architektonický obzor*, roč. 10, 1911; s. 112 – 113, 119 – 120.
- K. Bestia triumphans. *Architekt SIA*, roč. 26, 1927, s. 120.
- KAŠIČKA, František. Novoměstská radnice v Praze a příprava její rehabilitace. *Památková péče*, roč. 32, č. 2, 1972, s. 73 – 80.
- KIBIC, Karel. Novoměstská radnice v Praze, její stavební vývoj a problémy rehabilitace. In: BUŘÍVAL, Zdislav. *Staletá Praha II (Sborník pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody)*. Praha, 1966.

KINKOROVÁ, Radka. Kostel sv. Antonína v Domažlicích. Příspěvek ke stavební historii města. *Sborník k počtě Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*. Plzeň, 2011. ISBN 978-80-254-9293-2. s. 178 – 191.

Kostel sv. Víta. *Styl*, roč. 9, 1923 – 1924, s. 115.

Kostelík sv. Martina ve zdi. *Zlatá Praha*, roč. 24, 1907, s. 25.

KOTRBA, Viktor. Kaple svatováclavská v pražské katedrále. *Umění*, roč. 8, č. 4, 1960, s. 329 – 356.

TÝŽ. Max Dvořák a zápas o novou ideu památkové péče v Čechách. Listy Maxe Dvořáka Kamilu Hilbertovi z let 1907 až 1919. *Umění*, roč. 11, 1963, s. 268 – 283.

KOULA, Jan. Ještě o restauraci kostela sv. Jindřicha v Praze. *Architektonický obzor*, roč. 7, 1908, s. 38 – 39.

TÝŽ. Restaurace kostela sv. Jindřicha. *Architektonický obzor*, roč. 7, 1908, s. 9 – 10.

KOVÁŘ, Jaromír. Průmyslová škola stavební v Pzni a výstavba města. *Minulostí západočeského kraje*, roč. 16, 1980, s. 113 – 135.

KŘÍŽOVÁ, Květa. František Xaver Margold. *Památky a příroda*, 1988/1989, s. 544.

TÁŽ. F. X. Margold – „fantom svatovítského chrámu“. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 9, 1994, s. 337 – 339. ISSN 1210-5538.

KUCHYNKA, R. Malíř Ludvík Kohl jako zobrazovatel chrámu sv. Víta v Praze. *Památky archaeologické*, díl 28, 1916, s. 207 – 213.

Květy, roč. 3, č. 21, 1868, s. 167.

KYZOUROVÁ, Ivana. Historie oprav a současná údržba mozaiky s Posledním soudem na Zlaté bráně katedrály sv. Víta. *Zprávy památkové péče*, roč. 70, č. 5, 2010, s. 326 – 330. ISSN 1210-5538.

LEHNER, Ferdinand J. Arciděkanský kostel sv. Bartoloměje v Plzni. *Method*, roč. 30, 1904, s. 81 – 89.

TÝŽ. Benediktinský chrám P. Marie v Třebíči na Moravě. *Method*, roč. 26, 1900; s. 73 – 78, 97 – 104, 121 – 128.

TÝŽ. Dostavění arciděkan. chrámu v Plzni. *Method*, roč. 6, 1880, s. 105.

TÝŽ. Kostel svatého Bartoloměje v Plzni. *Method*, roč. 6, 1880, s. 47.

TÝŽ. Velechrám sv. – Vítský. *Method*, roč. 5, 1879, s. 141 – 143.

LÍBAL, Dobroslav. Žatecká brána v Lounech. In: DURDÍK, Tomáš. *Castellologica bohemica* 6, 1998. ISBN 80-86124-14-2. s. 463 – 466.

LÜSSNER, M. Pozůstatky bývalého farního kostela sv. Martina ve zdi v Praze. *Method*, roč. 13, 1887, s. 73 – 75.

Manifest Klubu Za novou Prahu. *Stavba*, roč. 3, č. 1, 1924, s. 43.

MAREK, J. R. Architekt Kamil Hilbert, stavitel dómu, šedesátníkem. *Národní listy* LXIX, 1929, č. 43 (12. 2.), s. 4.

TÝŽ. Stavitel chrámu zemřel. *Národní listy* LXXIII, 1933, č. 174 (27. 6.), s. 5.

MENCL, Václav. Panské tribuny v naší románské architektuře. *Umění*, roč. 13, 1965, s. 29 – 65.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale.

MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. Chrám sv. Bartoloměje v Plzni ve středověku a jako novodobé úpravy. *Zprávy památkové péče*, roč. 54, č. 10, 1994, s. 341 – 350. ISSN 1210-5538.

Národní listy VIII, 1868, č. 135 (16. 5.), s. 1 – 2.

Národní listy VI, 1929, č. 39 (30. 9.), s. 1.

Obzor IV, 1881, č. 15 (20. 8.), s. 252.

Ohlas od Nežárky XI, 1881, č. 34 (20. 8.), s. 286.

Olomoucké noviny IV, 1868, č. 40 (16. 5.), s. 2.

O. N. Kaple Svatováclavská. *Styl*, roč. 5, 1913, s. 284.

Opavský týdeník XII, 1881, č. 33 (13. 8.), s. 2.

Opavský týdeník XII, 1881, č. 34 (20. 8.), s. 1.

O úpravách v kapli sv. Václava. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 15; roč. 1887, 1888, 1889; 1889, s. 670 – 672.

Pamětní spis „Kruhu“ v příčině oblouku, spojujícího Hrad s kostelem Svatovítským a starého probošství. *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1919*. Praha, 1920. s. 27 – 29.

PAUL, Vojtěch. Chrám sv. Mikuláše v Jaroměři. *Hradecký kraj*, roč. 3, č. 3 – 6, 1906, s. 95 – 99, 122 – 130, 170 – 176.

PAVEL, Jakub. Dějiny památkové péče v českých zemích v 19. století (Od osvícenství do první světové války). *Sborník archivních prací*, roč. 25, 1975, s. 143 – 290.

Plzeňské listy č. roč. chybí, 1881, č. 65 (14. 8.), s. 1.

Plzeňské listy č. roč. chybí, 1883, č. 92 (18. 11.), s. 1.

Plzeňské noviny IV, 1868, č. 40 (16. 5.), s. 1.

PODLAHA, Antonín. Mosaikový obraz na chrámu Svatovítském. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 21, roč. 1904 – 1905, 1906, s. 219 – 228.

Pravda VI, 1910, č. 48 (2. 12.), číslo str. chybí.

Pravda VII, 1911, č. 12 (? ?), číslo str. chybí.

Pražský denník III, 1868, č. 136 (16. 5.), s. 1.

Pražský denník XVI, 1881, č. 184 (14. 8.), s. 1.

Pražský denník XVI, 1881, č. 185 (17. 8.), s. 2.

Pražský denník XVIII, 1883, č. 265 (18. 11.), s. 2.

Pražský denník VIII, 1873, č. 234 (1. 10.), s. 2.

Pražský denník VIII, 1873, č. 235 (2. 10.), s. 2.

Průvodní zpráva poroty pro posouzení návrhů na rekonstrukci kostela na Karlově.

Architektonický obzor, roč. 1, 1902, s. 31 – 34.

Pu. Architekt Kamil Hilbert zemřel. *Lidové noviny* IV, 1933, č. 316 (26. 6.), s. 3.

PURŠ, František. Příspěvek ke středověkému opevnění Mělníka. *Vlastivědný sborník Mělnicka IV*. Mělník, 2002. ISBN 80-238-0898-7.

RAZÍM, Vladislav. K problematice podoby a vývoje středověkého opevnění města Loun. *Průzkumy památek*, roč. 9, č. 2, 2002, s. 19 – 50. ISSN 1212-1487.

TÝŽ. Oprava Žatecké brány v Lounech v souvislostech dnešní památkové péče. *Zprávy památkové péče*, roč. 57, č. 1, 1997, s. 15 – 23. ISSN 1210-5538.

Red. Kamil Hilbert šedesátníkem. *Styl*, roč. 9, 1928 – 1929, s. 53.

Ročník Jednoty pro dostavění hl. chrámu sv. Víta na hradě Pražském.

- SOMMER, Jan – VARHANÍK, Jiří. Stavební vývoj kostela sv. Martina ve zdi na Starém Městě pražském do doby předhusitské. *Archaeologica Pragensia*, roč. 5, č. 1, 1984, s. 147 – 158.
- Soutěž o restauraci Karlova skončila. *Volné směry*, roč. 6, 1902, s. 112.
- Starobylý kostel sv. Martina. *Sborník Historického kroužku*, roč. 6, 1905, s. 249 – 251.
- STEFAN, Oldřich. Dva články o památkovém problému. *Architekt SIA*, roč. 29, 1930, s. 17.
- Světozor*, roč. 2, č. 21, 1868, s. 3.
- Světozor*, roč. 15, č. 34, 1881, s. 409, 411.
- Svoboda II*, 1868, č. 10 (25. 5.), s. 291 – 302.
- ŠEBEK, Josef. Adaptace bývalé radnice v Nymburce. *Zprávy památkové péče*, roč. 1, 1937, s. 4 – 6.
- ŠIMÁK, J. V. Kde byl Žižka pochován? *Český časopis historický*, roč. 18, 1912, s. 7 – 20.
- ŠPERLING, Ivan. Restaurování interiérů Kaunicova paláce v Praze. *Památková péče*, roč. 23, č. 6, 1963, s. 196 – 199.
- TURNOVSKÝ, J. L. Nové rovy české. *Osvěta*, roč. 29, díl I, 1899, s. 165.
- UHLÍKOVÁ, Kristina. Zdeněk Wirth, český historik umění a organizátor památkové péče. In: ROHÁČEK, Jiří – UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby*. Praha, 2010. ISBN 978-80-86890-32-6. s. 9 – 28.
- Volné směry*, roč. 8, 1904, s. 199.
- V. D. K otázce chrámu sv. Víta. *Styl*, roč. 10, 1924 – 1925, s. 19.
- VŠETEČKOVÁ, Zuzana. Gotické nástěnné malby v kryptě sv. Kateřiny v kostele sv. Štěpána v Kouřimi. *Umění*, roč. 56, č. 6, 2008, s. 483 – 503. ISSN 0049-5123.
- WIEHL, Antonín. Objevené průčelí bývalé Novoměstské radnice v Praze. *Architektonický obzor*, roč. 3, 1904; s. 25 – 26, 29 – 30.
- WIRTH, Zdeněk. Kamil Hilbert. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 41, 1933, s. 97 – 102.
- TÝŽ. Kamil Hilbert. *Lidové noviny XXXVII*, 1929, č. 78 (12. 2.), s. 2.
- TÝŽ. Kamil Hilbert. *Umění*, roč. 2, 1929, s. 231 – 232.

- TÝŽ. Ochrana památek. *Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 35, 1927, s. 1 – 8.
- TÝŽ. Ste výročí narozenin architekta Josefa Mockera. *Umění*, roč. 9, 1936, s. 185 – 188.
- TÝŽ. Zachování a ochrana historických a uměleckých památek.(Vývoj otázky v 19. století). *Český časopis historický*, roč. 13, 1907; s. 323 – 332, 402 – 412.
- ZAMASTIL, Karel. O některých románských zbytcích. *Method*, roč. 26, 1900, s. 32 – 35.
- ZAP, Karel Vladislav. Kouřim. *Památky archaeologické a místopisné*, roč. 1, 1855, s. 149 – 161.
- TÝŽ. Pražský hlavní chrám sv. Víta. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 3, sešit 1, 1858, s. 1 – 7.
- TÝŽ. Svato – Václavská kaple a korunní komora při hlavním chrámě u sv. Víta na hradě Pražském. *Památky archaeologické a místopisné*, díl 8, roč. 1868 – 1869, 1870, s. 1 – 20. *Zlatá Praha*, roč. 19, 1902, s. 552.
- Ženské listy*, roč. 9, č. 9, 1881, s. 1 – 2.

Literatura

- ADAMEC, Josef. *Štramberk v zrcadle času*. Štramberk, 2008. ISBN 978-80-254-2277-9.
- BAŠTOVÁ, M. – LÍBAL, Dobroslav. *Jaroměř. Stavebně-hist. průzkum jádra*. Praha, 1976.
- BIRNBAUM, Vojtěch. *Listy z dějin umění*. Praha, 1947.
- BIRNBAUM, Vojtěch a kol. *Dějepis výtvarného umění v Čechách, 1. díl Středověk*. Praha, 1931.
- BIRNBAUMOVÁ, Alžběta. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Čáslavském*. Praha, 1929.
- BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda. *Dějiny českého výtvarného umění (III/2) 1780 – 1890*. Praha, 2001. ISBN 80-200-0735-0.
- BÖHM, Ludvík. *Královské věnné město Mělník a okres Mělnický*. Mělník, 1892.
- BURIAN, Jiří. *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*. Praha, 1987.
- ČERMÁK, Bohuslav. *Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce*. Mělník, 1899.

- DEHIO, Georg Gottfried. *Ochrana a zachovávání památek*. Praha. 1907.
- Dl. *Obnovený chrám sv. Petra a Pavla v král. městě Čáslavi*. b. d.
- DUFFEK, Max. *Průvodce po Domažlicích a okolí*. Domažlice, 1897.
- EKERT, František. *Posvátná místa král. hl. města Prahy, sv. II*. Praha, 1884.
- FAJT, Jiří. *Gotika v západních Čechách (1230 – 1530). K 700. výročí založení města Plzně*. Praha, 1995. ISBN 80-7035-088-1.
- FIŠER, Rudolf. *Bazilika sv. Prokopa, Židovská čtvrť a hřbitov v Třebíči*. Praha, 2009. ISBN 978-80-87073-18-6.
- HARLAS, F. X. *Sochařství. Stavitelství*. Praha, 1911.
- HAVLOVÁ, Ester – LUKEŠ, Zdeněk – SVOBODA, Jan E. *Praha 1891 – 1918*. Praha, 1997. ISBN 80-85983-20-6.
- HAVLOVÁ, Ester – NOLL, Jindřich – SVOBODA, Jan E. *Praha 1919 – 1940. Kapitoly o meziválečné architektuře*. Praha, 2000. ISBN 80-7277-019-5.
- HEROUTOVÁ, Marie – JAREŠOVÁ, A. *Praha. SHP a dokumentace k asanačnímu plánu. Staré Město: Kostel sv. Martina ve zdi*. Praha, 1962.
- HEROUTOVÁ, Marie – LÍBAL, Dobroslav – MACHÁČKOVÁ, Jana. *Mělník. SHP hist. části města*. b. m., 1971.
- HILBERT, Jaroslav. *Dům na náměstí. Vzpomínky z dětství*. Praha, 1922.
- HILBERT, Kamil – CHYTIL, Karel. *Dům Andělské koleje na Starém městě*. Praha, 1913.
- HILBERT, Kamil – PODLAHA, Antonín. *Metropolitní chrám sv. Víta*. Praha, 1906.
- HLOBIL, Ivo. *Alois Riegel (1858 – 1905): Moderní památková péče*. Praha, 2003. ISBN 80-86234-34-7.
- HOMOLKA, Jaromír a kol. *Pozdně gotické umění v Čechách (1471 – 1526)*. Praha, 1985.
- HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění A – M*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0521-8.
- TÁŽ. *Nová encyklopedie českého výtvarného umění – Dodatky*. Praha, 2006. ISBN 80-200-1209-5.

- TÁŽ. *Nová encyklopedie českého výtvarného umění N – Ž*. Praha, 1995. ISBN 80-200-0522-6.
- HOSTAŠ, Karel – VANĚK, Ferdinand. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Domažlickém*. Praha, 1902.
- HRNČÍŘ, František. *Královské město Nymburk nad Labem*. Nymburk, 1894.
- HRUŠKA, Martin. *Knih pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň, 1883.
- CHOTĚBOR, Petr – KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Pražský hrad. Kaple sv. Václava*. Praha, 1999. ISB 80-86161-15-3.
- CHYSKÝ, Čeněk. *Pražský hrad a chrám sv. Víta*. Praha, 1929.
- CHYTIL, Karel. *O historickém a stavebním rázu Prahy*. Praha, 1916.
- Jaroměř 1126 – 1976*. Jaroměř, 1976.
- JELÍNEK, L. – RULE. *Stavebně hist. průzkum Prahy. Nové Město čp. 890/II*. b.m., b.d.
- JUNEK, Jiří – KOUKALOVÁ, Šárka – LUKEŠ, Zdeněk. *100 staveb. Moderní architektura Středočeského kraje*. Praha, 2006. ISBN 80-86652-31-9.
- KILIÁN, Jan. *Mělník*. Litomyšl – Praha, 2007. ISBN 978-80-7185-847-8.
- Kol. *Dějiny českého výtvarného umění (IV/1) 1890/1938*. Praha, 1998. ISBN 80-200-0587-0.
- Kol. *Ottův slovník naučný/ Díl dvacátý druhý Rozkošný – Schloppe*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1904. Litomyšl – Praha, 2000. ISBN 80-7185-318-6.
- Kol. *Ottův slovník naučný/ Díl sedmnáctý Median – Navarette*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1901. Litomyšl – Praha, 1999. ISBN 80-7185-249-X.
- Kol. *Ottův slovník naučný/ Díl sedmý Dánsko – Dřevce*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1893. Litomyšl – Praha, 1997. ISBN 80-7185-104-3.
- Kol. *Ottův slovník naučný/ Dodatky. Díl druhý, svazek první Dek – Gan*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1932. Litomyšl – Praha, 1998. ISBN 80-7185-161-2.
- Kol. *Ottův slovník naučný/ Dodatky. Díl pátý, svazek první Praha – Rom*. Fotoreprint pův. vyd. z r. 1938. Litomyšl – Praha, 2002. ISBN 80-7185-456-5.
- Kol. *Umělecké památky Čech I [A - J]*. Praha, 1977.

- Kol. *Umělecké památky Čech 2 [K - O]*. Praha, 1978.
- Kol. *Umělecké památky Čech 3 [P - Š]*. Praha, 1980.
- Kol. *Umělecké památky Čech 4 [T - Ž]*. Praha, 1982.
- Kol. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady (Praha 1)*. Praha, 1998. ISBN 80-200-0627-3.
- Kol. *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*. Praha, 1996. ISBN 80-200-0563-3.
- KOSTÍLKOVÁ, Marie. *Katedrála sv. Víta 2: dostavba*. Praha, 1994. ISBN 80-900048-7-3.
- KOSTÍLKOVÁ, Marie – PETRASOVÁ, Taťána. *Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta na Hradě pražském. Edice pramenů I. 1842 – 1871*. Praha, 1999. ISBN 80-902279-5-3.
- KRAUS, Vojtěch. *Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1905*. Praha, 1905.
- KRČEK, Josef – RIŠLINK, Vladimír. *Kouřimská kaple sv. Kateřiny a její andělský chór*. Kouřim, 2009. ISBN 978-80-254-6366-6.
- KREMER, V. V. *Děkanský chrám sv. Petra a Pavla v Čáslavi*. Čáslav, 1981.
- KULHÁNEK, F. – MIKOLÁŠEK, F. *Královské město Nymburk v přítomnosti a minulosti*. Nymburk, 1911.
- KUTHAN, Jiří – ROYT, Jan. *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha. Svatyně českých patronů a králů*. Praha, 2011. ISBN 978-80-7422-090-6.
- LEVÝ, Jindřich. *Čáslav: stručný průvodce po městě a okolí*. Čáslav, b. d.
- LÍBAL, Dobroslav. *Čáslav. Hist. jádro. Průvodní zpráva k analytickému stavebně hist. průzkumu*. b. m., 1955.
- TÝŽ. *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, 1948.
- TÝŽ. *Kouřim*. Praha, 1943.
- TÝŽ. *Louny: průvodní zpráva k stavebně hist. průzkumu hist. jádra*. b. m., 1962.
- TÝŽ. *SHP Prahy. Nové Město: kostel sv. Jindřicha*. Praha, 1974.
- LÍBAL, Dobroslav a kol. *Praha národního probuzení /Čtvero knih o Praze/. Architektura, sochařství, malířství, užité umění*. Praha, 1980.
- LÍBAL, Dobroslav – ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*. Praha, 1999. ISBN 80-901587-6-5.

- MACEK, Petr – ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník. Proboštský kostel sv. Petra a Pavla. Stavebně historický průzkum*. Praha, 1996.
- MACHÁČEK, Fridrich. *Plzeň. 100 kreseb Karla Živného*. Plzeň, 1929.
- MACHÁČKOVÁ, Jana. *Nymburk. SHP hist. části města*. b. m., 1970.
- MATĚJČEK, Antonín – WIRTH, Zdeněk. *Česká architektura 1800 – 1920*. Praha, 1922.
- MENCL, Václav. *Plzeň – Sedm kapitol z její výtvarné minulosti*. Plzeň, 1961.
- MERHAUTOVÁ, Anežka. *Katedrála sv. Víta v Praze. K 650. výročí založení*. Praha, 1994. ISBN 80-200-0189-1.
- MUK, Jan – ZAHRADNÍK, Pavel. *Louny: Žatecká brána. SHP*. Praha, 1979. *Památní kniha děkanství čáslavského*.
- NOVÁK, Arne. *Hovory okamžiků*. Vyškov, 1926.
- PAROUBEK, Jan. *Starobylé město Domažlice*. Domažlice, 1926.
- PAVEL, Jakub. *Nymburk: historický a stavební vývoj města*. Nymburk, 1970.
- PERŮTKA, Marek. *Ivo Hlobil: Na základech konzervativní teorie české památkové péče*. Praha, 2008. ISBN 978-80-87104-32-3.
- PETRASOVÁ, Taťána. *Josef Mocker 1835 – 1899. Stavitel katedrály*. Praha, 1999. ISBN 80-86161-14-5.
- PLACÁK, Petr. *Svatováclavské milénium: Češi, Němci a Slováci v roce 1929*. Praha, 2002. ISBN 80-902804-2-0.
- PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa království českého. Díl I*. Praha, 1907.
- TÝŽ. *Posvátná místa království českého, arcidiecese pražská II*. Praha, 1908.
- TÝŽ. *Průvodce metropolitním chrámem sv. Víta v Praze*. 5. vyd. Praha, 1911.
- TÝŽ. *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu mělnickém*. Praha, 1899.
- RIŠLINK, Vladimír a kol. *Kouřim. Průvodce po kulturních památkách města*. Praha, 1992. ISBN 80-900992-1-1.
- ROEDL, Bohumír. *Louny*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-662-1.
- RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních, díl II. Karlova třída – U Půjčovny*. Praha, 1904.

- SOUKUP, Jan. *Plzeň. Katedrála sv. Bartoloměje*. Plzeň, 1998. ISBN 80-900104-4-X.
- ŠKRDLE, František. *Čáslav: průvodce městem a okolím s popisem památek*. Čáslav, b. d.
- ŠOLE, Miloš. *Kouřim v průběhu věků*. Praha, 1981.
- ŠVÁCHA, Rostislav. *Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století*. Praha, 1985.
- TOMAN, Prokop – TOMAN, Prokop H. *Nový slovník československých výtvarných umělců, sv. I*. 4. vyd. Praha, 2000. ISBN 80-237-3633-7.
- UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878 – 1939)*. Praha, 2010. ISBN 978-80-87104-60-6.
- VACEK – JAROMĚŘSKÝ, Jan. *Historie a popis chrámu sv. Mikuláše v Jaroměři*. Josefov, 1945.
- VILÍMKOVÁ, M. *Stavebně hist. průzkum Prahy. Hradčany čp. 73/IV*. b. m., b.d.
- VLČEK, Pavel. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha, 2004. ISBN 80-200-0969-8.
- VYBÍRAL, Jindřich. *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejí o devatenáctém století*. Praha, 2002. ISBN 80-7203-475-8.
- WAGNER, Otto. *Moderní architektura*. 2. vyd. Praha, 1910.
- WACHSMANOVÁ, Viktorie. *Mělník: státní zámek, město a památky v okolí*. Praha, 1960.
- WIRTH, Zdeněk. *Umělecké poklady Čech, svazek II*. Praha, 1915.

